

TARTALOM

Purosz Leonidasz	Ballada az árulásról (<i>vers</i>)	3
Seres Lili Hanna	Nephelé felhői; Morfeusz útja (<i>versek</i>)	5
Krusovszky Dénes	Halászok	7
Petőcz András	Apám a nappaliban; Elnyugvás, ahogyan épp (<i>versek</i>)	15
Oláh András	noteszlapok; [ha gyermekké lehetnél]; jégvirágok; kifosztott emlék (<i>versek</i>)	17
Lantos Zoltán	Zacc; Veszett felhőkbe; Éjjeli; Csillagrozda (<i>versek</i>)	20
Boda Edit	Talán a halhatatlanságra gondolok (Experimentum crucis. Létkísértés, 4. rész) – Vakond (<i>versciklus</i>)	23
▶		
Juhász Attila	A „szédelő” maszkjában (?) (<i>KAF és verse tükrök</i> <i>között, avagy a Don Juan-legenda újraértelmezése</i>)	28
Csenki Nikolett	Nemzeti nevelés mint kulturális stratégia a honi gyerekirodalom korai szakaszában	41
Chris Hann	Tázlár – metszetekben	58
▶		
Füzi Péter	Gyászkeret (<i>Maurits Ferenc Rekvium-sorozatáról</i>)	84
▶		
Sinkovicz László	Névtelen érzelmek, házi indulatok (<i>Papp-Sebők Attila: Káté</i>)	104
Csehly Zoltán	Ἔρωτικός (<i>Plutarchos: Szerelem könyve – Ingyen elvithető</i> <i>könyvek III.</i>)	110

Maurits Ferenc képei

FORRAS

58. ÉVFOLYAM | 2026. 3.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu* ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakályas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (*szerkesztő*), **Bosznay Ágnes** (*szerkesztőségi titkár*). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Purosz Leonidasz

Ballada az árulásról

megírom ezt most mert meg kellett hogy írjam
Gerdával mi ketten sokat beszélgettünk
lelövöm a poént egymásba szeretttünk
nem hittem hogy így lesz hidd el mégis így van

közös társaság volt beszélgettünk rólad
elmondta a sztorit ártatlanul indult
nem is panaszkodott unikumot ittunk
én ha közbeszóltam tényleg csupa jókat

aztán feljött hozzám aztán feljött újra
egymáshoz sem értünk tartottuk a tervet
úgy köszöntünk el hogy majd ha elfelejtett
téged jöjjön vissza egy vagy két év múlva

és megszegtük igen rá öt és fél napra
biztos azt hiszed hogy bosszút akart állni
kamaszosan színpadiasan elválni
de én most már tudom hogy a sors akarta

tudom csengethetnék tudom hívhatnálak
mentegetőzni és szabadkozni kéne
vagy csak becsületből kimenni a jégre
nem fogok hazudni most is itt van nálam

biztos azt hiszed hogy gyenge jellem vagyok
elárultalak és nem bírtam magammal
hidd el ezt a nőt én mondom felnőtt aggyal
nem vigasztalni de szeretni akarom

annyit rágódtam hogy majdnem tönkretettem
majdnem visszaléptem nem kérem hogy sajnálj
mostanra már tudom több nekem egy csajnál
több nekem a Gerda tartsd ezt tiszteletben

nyilván a szememben nem változol ettől
jó barátom maradsz mindenre emlékszem

elfogadom ha nem bocsátasz meg mégsem
végleg száműzöl az emlékezetedből

velem is volt ilyen tudom hogy most nem jó
és ha valakitől pont tőlem nem vártad
hidd el hogy jó lesz így így lesz jó Gerdának
hidd el tényleg semmi előzménye nem volt

Seres Lili Hanna

Nephelé felhői

Nephelé, a ködasszony
egy törött padon heverészik
az Izabella utcában.

A rácsok közé zárt

Figyelő kutya szobra.

Mintha réten fűszálakat,
tépke di a deszka szálkáit,
bámulja a felhőket
a két ház közti égsávon.

Az egyik pont egy kutyára hasonlít,
a másik, mint egy trolibusz.

A legnagyobb felhő Athamosz.

A messze élő volt férj

most itt terem előtte,

églyuk szemek, fenyegető, bodros test,

és Nephelé fülébe zúgni kezd a szél.

Phrixosz tűnik elő egy másik felhőből.

Fia talán épp mosogat

vagy kurva lett egy nyugatibb városban.

Szép oszlopalkat, nyúlik, magasodik,
megnyugtató, de nem néz az anyjára.

Egy kos jön, arany,

Nephelé bódultan mosolyog,

de szép a nap, ahogy átsüt a gyapjas felhőn!

Ez a kos mentette meg a fiát,

de a gyenge lánya, a gyenge lánya.

Hellé, a legkisebb és legszebb felhő

fájdalmasan hosszan tündököl a szürke égen,

rózsaszín sávok döfnek bele.

Már nem menekül az apjától, csak áll anyja

arcának fekete könnyei fölött.

Nephelé tépi a pad szálkáit,

szúrná az ujjába, karjába, ahol éri,

szűkülő szem, örök ráncos homlok.

Szakadt harisnyás lábait hasához húzza,

mintha az fájna.

Nyílik a kapu.

Van itt még pad, elférnek,

de nem elférni akarnak.

Bólogat, hogy bemegy szállóra,

és leül pár utcával odébb,

ahonnan még épp látni az eget.

Morfeusz útja

Átsétál a Szövetség utcán,

mákját az utcalakókra hinti,

ó, a nagyúr.

Csend.

Csak halk horkantások –

az utcalakók ájult pózban,

de duzzadt szemhéjuk mögött,

ó, a nagyúr játékát űzi.

Rebben a ködszínű szárnya a Szövetség utcán,

Dohány utca, Izabella, kimerülni sosem fog.

Bezzeg az utcalakó.

Ólmos álma hova húzza most le?

Kapualjokban bomlott az elme,

szakadt ki, iszkolt az emlék,

a túlélés teje ömlött a helyére.

Ömlött, amíg hagyta,

ó, Morfeusz.

Krusovszky Dénes

Halászok

A kést nézi. A sok élezés miatt már csak egy keskeny sáv maradt a pengéből. Miért nem dobja ki vajon a nagyanyja? Vastag paradicsomkarikákat szel az asszony, bütykös ujjai közt fel és alá jár a penge. Hogy ragaszkozhat valaki egy elhasznált késhez? Halványvörös cseppek remegnek a viaszosvászon abroszon. Itt mindent vastagra vágnak, a kenyérszeleteket, a párizsit, a paradicsomot. A terítőn hosszú sebhelyek sora, deszka nélkül aprítottak rajta valamit. Ezt az abroszt is ki kéne már dobni, de nyilván nem lehet. Amíg csak úgy nagyjából ellátja itt valami a funkcióját, addig biztosan marad. Tele van a ház ilyen holmikkal, horpadt zománclábasok, csorba bögrék, billegő hokedlik. Már nem jók, de még nem is rosszak egészen, valahogy megrekedtek a kettő között, és ott maradnak az örökkévalóságig.

Félmeztelenül áll a nyári konyhában kora reggel, úgy figyel a nagyanyját. Irtózatos meleg van már most is, mozdulatlanul csüngenek az ajtófüggöny színes szalagjai. Amíg vissza nem ér az anyja a kocsival, meg tud reggelizni. A lámpabúráról lógó ragacsos papíron egy frissen föltapadt légy kapálózik kétségbeesetten. Onnan már nincs visszaút, gondolja, végigszámolja ismét, mennyi van rajta. Huszonhat, nem, ez a huszonhetedik, vajon hánynál fogják lecserélni? Szó sem volt róla, hogy ilyen hosszú ideig marad, de aztán másképpen alakult minden. Az apja egész nyáron dolgozik, az anyja is vállalt pluszmunkákat, a tábor túl drága lett volna, végül azt a kis nyaralást, amit terveztek, azt is le kellett mondani a temetés miatt. Nem mintha rossz lenne itt, de azért néha unalmas. Bár idén végre megengedte a nagyanyja, hogy egyedül is levigye a légpuskát a kertbe. Mondjuk mire lövöldözzön? Alig mozdul valami, ha madarat ló vagy macskát, azért meg büntetés jár. A vízpatkányt volna jó levadászni, de az mindig túl gyorsan eltűnik a szeme elől. Egy doboz szoknyás lőszert talált mindössze a műhely fiókjában, és nincs pénze másikra. Be kell osztani okosan. A nagybátyjáé volt a puska, és akkor most, felteszi, talán már az övé, de ezt így még senki nem mondta ki. És attól tart, hogy az anyja nem is hagyná.

A tévében sincs semmi értékelhető. Bekapcsolja, *Ecranul nostru* meg *Unser Bildschirm*, bele kell dögleni az unalomba. A szomszéd Jani bácsi unokái már hazamentek, de amúgy is túl kicsik voltak. Egyedül bóklászik a kertben, néha a tyúkokat abajgatja, akkor meg az a baj. Megpróbálja elvinni a kutyát sétálni, de nem bír vele, egész életében láncon volt a Bolyhos, idegrohamot kap, ha leveszik róla. Estefelé majd lemegy horgászni, csak sneciket fog, de legalább azzal is telik az idő. Igyál tejet, szólal meg a nagyanyja, ez az első mondat, amit aznap hall tőle. A tejes pohár vastag, fehér gyűrűt hagy a terítőn, mintha szivárogná. A tenyerével

törli le, aztán a tenyerét meg a nadrágjába dörzsöli. Furcsa ez a csend, régebben mindig szólt a rádió, nem mintha az olyan jó lett volna, de mégis jobb talán, mint a hallgatás. Egy magnó áll a konyha falára felfúrt polcon, egyetlen kazetta van csak mellette, a pápa magyarországi szentmiséje, de mostanában a nagyanyja már azt sem teszi be. A garázsban, egy dobozban talált pár műsoros kazettát, de nem merete kiszedni őket, a Skorpiótól az *Ünnepnap* meg a Fonográfól *A búcsú*, hát nem lehetnek valami jók. És egyébként is kiborulna az öreglány, ha meghallaná őket.

Tavaly még nagyon más volt itt a helyzet, nem lehetett unatkozni, a nagybátyja folyton kitalált valamit. Pedig már akkor is nagybeteg volt, de előtte Balatonfüreden töltött egy hónapot, és úgy tűnt, nem esélytelen a dolog. Vagy csak neki nem mondták, hogy az? Mindenesetre nem úgy emlékszik, hogy gyászos hangulatban teltek azok a napok. Persze nem ihatott volna a nagybátyja egy kortyot sem, de azért időnként lehajtott egy-egy sört, ha nem figyeltek rá, talán egy pálinkát is. A cigit ugyan letette, de az volt a kisebbik baj alighanem. Az alkoholt nem bírta elengedni sehogy. Néha átjöttek a haverok is, elég rozszant alakok voltak köztük. Láttá rajtuk, hogy tulajdonképpen még fiatalok, mégis úgy érezte, mintha vénemberek vennék körbe. Mitől öregedtek meg ilyen gyorsan? Vele ilyesmi nem fordulhat elő, ebben egészen biztos.

A reggeli után segít összepakolni. Letörli a nyári konyha asztalát, aztán követi a nagyanyját a kamrába. Az apró, sötét helyiség tele van zsúfolva mindennel. Tulajdonképpen egy kincsesbánya, csak nagyon jól álcázva. Nemegyszer felforgatta már, és mindig ki tudott menteni valamit. Egyik alkalommal egy megsárgult műfogsoron akadt meg a keze. Melyik rokonáé lehetett? Levitte magával a kertbe, és elrejtette a földbe ásott ládájába. Volt abban már néhány töltényhüvely, egy csomag kénszalag, egy elromlott kvarcóra, pár műanyag gomb egy katonazubbonyról, egy vörös csillagos kitüntetés, narancsszínű öngyújtó, két szál szimfónia, meg a vadászkés, amivel megtiltották, hogy játsszon. A nagyanyja most valami régi bőröndöt rángat elő, neki kell egy nedves ronggyal áttörölni. Közben szakad róla a víz, néha a homlokán, a nyakán is végighúzza a rongyot, halványszürke sáv marad a bőrén.

Miután megjön az anyja, a két nő a kocsi mellett állva hosszan elbeszélget valamiről. Biztosan nem akarják, hogy hallja, annál inkább hegyezi a fülét. Valaki nem ér rá valamire, az anyja a vállát vonogatja. Hát akkor vigyük magunkkal, mondja, nem lesz vele gond. A bőröndöt bedobják a csomagtartóba, neki meg adnak egy pólót. Mivel kented össze magad máris, bámul rá az anyja, és egy törölközővel ledörzsöli róla a koszos rongy nyomait. A hátsó ülésre száll be, mint a szaunában, hallja, olyan meleg van az autóban. Amúgy mi az a szauna, kérdezi, de nem válaszolnak. Az ablakot most le lehet engedni, kidugott kezét repteti a menetszélben, csak azt sajnálja, hogy nem hajtanak gyorsabban. Biztos vagy benne, hogy lesz ott valaki? A nagyanyja kérdezi ezt az anyjától, az meg határo-

zottan bólint egyet. Megbeszéltem velük, várnak ránk. Süvít a szél az ablakrésben, a nagyanyja fél kézzel a fülét takarja, érzékeny a huzatra. Az urad mondjuk eljöhett volna, hallja még az elejtett megjegyzést. Az apjára céloz a nagyanyja, nyilván, mégis furcsa így hallani. Az anyja arcáról rögtön le tudja olvasni, mit gondol. Hogy az apja úr lenne, az anyja ura? Hirtelen lovagi páncélban képzelet magá elé, de a szemüveg sehogyan sem illik a képbe. Tudod jól, hogy szeretett volna segíteni, de nem engedték el a cégtől. Egészen elvékonyodik az anyja ajka, ahogyan beszél. Csak hát ezek olyan emberek, dünnnyögi a nagyanyja, ha nem muszáj, az asszonyokkal inkább szóba se állnak.

Maguk mögött hagyják a falu szélső házait is. Bocsánat, község, javította ki mindig a nagybátyja, ha valaki falut mondott, aztán egy jót röhögött rajta. Az út mellett sekély árok, ritkás faszor, azon túl csontszárazra szikkadt kukoricaföld. Enyhén megdőlt tábla figyelmeztet őzátfutásra. Bárcsak egyszer látná, gondolja, de maga sem hisz benne, hogy erre tényleg élnek őzek. A magasles is, ami mellett elmennek, épp csak össze nem dőlt, ha volna mire vadászni, biztosan nem így festene. Egy kanyarban, a töltés alatt tehének legelnek unottan, váratlanul felugrik közülük egy kutya, és üldözőbe veszi az autót. Az ülésre térdelve figyeli a hátsó ablakon át, ahogy le hagyják az állatot. Egy ponyvás teherautó zötyög elöttük, az egész utat elfoglalja szinte. Az anyja rádől a kormányra, úgy próbálja megelőzni, jön egy kanyar, visszahúzódnak a sávba. Égett gázolaj szaga csap be az ablakon. Aztán megint előzni próbálnak, de újabb kanyar következik. A kis autó hörögni kezd, végre sikerül elhaladni mellette, egy hájas kar lóg ernyedten a teherkocsi ajtajára. Beérnek a következő faluba, nem jár senki az utcán. Elhajtanak egy élelmiszerbolt mellett, a falnak döntve szakadt ülésű bicikli várakozik türelmesen. Idegen házak között kanyarognak lassan, mintha keresnének valamit. Ez az, mutat előre a nagyanyja, lehúzódnak a poros árokpartra. Az anyja egyedül száll ki, hosszan nyomva tartja a kapucsengő gombját. Kis idő múlva egy testes asszony jelenik meg a kerítés túloldalán, szélesen gesztikulálva mutogat valamit, de nem nyitja ki a kaput. A kertben öreg traktor vesztegel kerekek nélkül, üres kukoricagőré vet rá csíkos árnyékot. Disznószar szaga lebeg a házak között, befogja az orrát, de nem segít.

Na mit mondott, kérdi a nagyanyja. Nem tudja biztosan, hogy ott vannak-e, feleli a másik, de elmagyarázta, hogy merre a legjobb menni. Ha nincs ott senki, mit csinálunk? Az anyja megvonja a vállát, azt majd ott kitaláljuk, vágja rá, és újra beindítja a kocsit. Még vagy húsz percet döcögnek a töredezett szélű aszfaltúton, mire elérnek a pontonhídig. Félrehúzódvá várakoznak, amíg a szembejövő kocsi áthalad. Úgy pattognak a pontonlapok illesztéseiben az utánfutó kerekei, hogy azt figyeli, mikor ugrik be róla a vízbe a betonkeverő. Aztán ők következnek, dübörögnek a deszkák alattuk, a sodronyok aprót nyikkannak, pedig óvatosan, kis gázzal hajt végig az anyja. Amott már így is két kocsi vár rájuk, az egyiknek

a nyitott csomagtartója fényes görögdinnyékkal van tele. Ha jól értettem, szólal meg egy elágazásnál az anyja, azt mondta ez az asszony, hogy a holtág felé forduljak rá a földútra. Jobbra indulnak, a nagyanyja idegesen pislog körbe. Szűk és mély barázdákkal szabdalt az út, két oldalán egyre sűrűbb a nádas. Váratlanul egy sáros kiöblösödéshez érnek, idegesen mered előre az anyja, nincs elég hely, hogy kikerüljék. Még jó, hogy ezt apád nem látja, morogja, aztán belelép a gázba, az autó nagy nehezen, kipörgő kerekekkel csúszkálva jut át a túlsó oldalra. Megpörköldött kuplungtárcsák szaga tölti be az utasteret. Tulajdonképpen büszke az anyjára, hogy ilyet is tud. Rövidesen egy töltés oldalához érnek, az út egy darabig párhuzamosan megy vele, aztán lassan emelkedve felfut a tetejére. Most odafönről látja az ártéri erdő bozontját. Mögötte ott a folyó, már a szagát is érezni lehet. Rozsdás sorompó állja el az útjukat, nincs rajta lakat, csak egy hanyagul összetekert dróttal zárták le. Anélkül száll ki az anyja, hogy a kocsit leállítaná, néhány mozdulattal kioldja a drótot. A sorompó végére akasztott betontömbök súlya valósággal felrántja az idegesen rezgő vascsövet. Már nincs messze, mondja magabiztosan az asszony, miközben visszaül. Aztán még jó darabig döcögnek a töltésen. Hol van ezeknek a vége, jut eszébe, netán az egész világot be lehet járni töltések tetején barangolva?

Egy váratlan fékezés, majdnem beesik az ülés elé, porfelhő gomolyog a kocsi orra felé. Ez lesz az, szól az anyja, és pár métert hátrébb tolat, aztán egy szinte láthatatlan csapáson leereszkedik a töltés aljához. Megdől a kocsi, úgy kell kapaszkodnia, hogy ne préselődjön rá az ajtóra. Felfordított ladikok hevernek a magas fűben. A fák között vékony átjáró nyílik, azon már nem is hajt be az anyja, félreáll az árnyékba. Miközben kiszállnak, szitakötők cikáznak idegesen a fejük fölött. Néha szinte megmerevednek a levegőben, aztán hirtelen eltűnnek a szeme elől, mintha ott se lettek volna. Az átjáró túloldalán kis tisztás, a letaposott fűben egy rozszant kombiautó áll. A sárhányói körül akkora rozsdafoltok éktelenkednek, hogy át tudná dugni rajtuk a kézfejét. Girbegurba cölöpökből eszkábált állványon összebogozott hálók száradnak. Egy tűzrakó hely mellett hanyagul szétdobált konzervdobozok és boros kannák hevernek. Kicsivel távolabb nagy műanyag hordók sorakoznak a gázban. Nem jár a szél, tompa, súlyos bűz üli meg a tisztást. Hát itt tényleg nincs senki, forgatja a fejét bosszúsan a nagyanyja. Mindegy, feleli az anyja, várunk. A tisztás túlsó végén egy lerobbant Ikarus áll a fák alatt, petyhüdtlen lógnak kerekein az abroncsok, a tengelyeket alulról betontömbökkel támasztották meg. A harmonikaajtóra hegesztett záron nehéz lakat függ. Valaha kék és fehér sávok díszítették az oldalát, és valami felirat is állt rajta, de a kosztól és a rozsdától már nem lehet kivenni a betűket.

Mifele hely ez, dűnnyögi a nagyanyja, és félrerúg egy lyukas fazekat. Hallott róla, hogy a nagybátyja nem sokkal a halála előtt kiköltözött a folyópartra, de egyáltalán nem ilyennek képzelte a tanyáját. Dolgozni akkor már nem bírt, csak

meghúzta magát valahol. Neki inkább egy barátságos nádkunyhó lebegett a szeme előtt, lassan gőzölgő bográcscsal, csicsergő madarakkal, meg egy megbízhatóan józan Matula bácsival. Ehhez képest itt a bereki romantikának nyomát sem látja. Mit akart éppen itt vajon, miért volt ez a hely jobb neki, mint az anyja háza? Korábban sokszor felbosszantotta magát, ha a két nő arról beszélt fejcsóválva, hogy teljesen megőrült a nagybátyja. Hagyják békén, gondolta magában, úgysem érthetik, engedjék, hogy azt csinálja, amit akar. Most azonban, ahogy körbenéz, ő is elbizonytalanodik. Éppen ez a mocskos, bűzlő tisztás kellett neki az élete végén, ezek a reménytelen roncsok, ez a szeméthalom? Mitől menekül az az ember, aki végül ide érkezik meg? A busz ablakait kívülről sötét fóliával ragasztották végig. Talán, hogy ne melegedjen fel annyira napközben, vagy hogy ne lehessen látni, mit művelnek odabent. Az anyja meg a nagyanyja arról soha nem beszélt, hogy miért történt mindaz, ami történt. És ez is idegesítette, ez is valami olyasmi volt, amit nem tudott hova tenni. Mindig csak azt tárgyalták ki, ami éppen történt, vagy aminek történnie kellett volna. Mintha a jelen fogva tartaná őket, és kizárólag az éppen megoldandó helyzetekre lenne figyelmük. A kórházban is, hogy vigyenek-e neki gyümölcsöt, tiszta pizsamát, villanyborotvát. Miközben arról kellett volna beszélniük, hogy mi ez az egész, hogyan érhet így véget egy élet. Vagy arról beszéltek, csak ő nem értette a szavaikat?

Körbesétálja a buszt, a letört visszapillantó csonkjához tapadva egy kövér darázs-fészket vesz észre. Nagy ívben kerüli ki, biztos, ami biztos. Általában nem fél semmilyen állattól, de mióta tavaly a pajtában két lódarázs megcsípte, óvatosabb lett. A műanyag hordókhoz közelítve erősödik a bűz. Az ilyet hívják cefrész-hordónak, ugrik be neki, de ezekben aligha tartanak cefrét, a közelben nincs egyetlen gyümölcsfa sem. Az orrát befogva, gyanakvó mozdulattal nyújtja nyakát a hordó nyílása fölé. A mocskos vízben oszlásnak indult haltetemek áznak. Kis híján elhányja magát, levegőért kapkodva hátrál néhány lépést.

A nagybátyja egyébként autószerelő volt, elég jó autószerelő, ami azt illeti. Eleinte a KTSZ-nél javította a teherautókat, amikor az feloszlott, saját műhelyt nyitott. Akkoriban vette feleségül a szövetkezet korábbi titkárnőjét. Rövid és nyomasztó házasság volt. A végén a nő odaköltözött egy tűzoltóhoz a szomszéd községbe. A nagybátyja addig is ivott, de utána még magasabb fokozatba kapcsolt. A műhely szép lassan leépült, a kuncaftok elpártoltak, ő maga pedig végül visszaköltözött az anyjához, aztán ezen a tanyán kötött ki. Nagyjából ez volt minden. Sörszíve lett, azt hallotta egyszer a szülei beszélgetésében, az vitte el. A rothadt haltetemmel teli hordó mellett állva valamiért megint ez ugrik be neki. Sörszív, milyen ártalmatlannak hangzik, és mégis, hogy bele lehet pusztulni.

Átkullog a kocsi mellé, tenyerét az ablaknak döntve bekémelem. A kormány alatt, a gyújtáskapcsolóban ott lóg a slusszkulcs. Belekapaszkodik a forró kilincsbe, ránt rajta egyet, és az ajtó egy panaszos nyekkenéssel feltáruul. Diadalittasan

préseli be magát a vezetőlésre, napszíta, száraz wunderbaum leng a visszapilantóra akasztva. Ez már nemigen illatosít semmit, gondolja, és lenyitja a kesztyűtartó ajtaját. Az olajos rongyok és gyűrött papírok között egy kulcsot vesz észre, a markába fogja, aztán odarohan vele az anyjához. Nahát, micsoda kis detektív vagy te, borzolja meg a haját. A kulcs hibátlanul belesiklik a busz ajtaját lezáró lakatba. Kicsit rángatni kell a fémlemezeket, de végül egymásba fordulnak az ajtó szelvényei. Áporodott szag csap ki a busz belsejéből. A két nő óvatosan lép be, döbbsent arccal néznek körül. Igyekszik ő is bejutni a nyomukban, de a nagy rendtelenségtől nem könnyű a jármű mélyébe hatolni. A fóliázott ablakok miatt félhomály van odabent, a padlón gyűrött, koszos pokrócok hevernek, szétépett nejlonzacsokk, piásüvegek, foszlott huzatú matracok. Annyit lát, hogy a kiserelt ülések helyén fémcsőből hegesztett, kezdetleges ágykeretek állnak. Egy kampóra akasztva vízhatlan, gumicsizmával egybeforrasztott kezeslábas lóg. A sofőrülés mellett a padlón egy leharcolt magnót vesz észre, nagydarab, kopott göliátelemek fekszenek körülötte, és kiberhelt szalaggal vagy egy tucatnyi kazetta. A nagyanya már bent jár a busz végében, amikor hirtelen sarkon fordul, visszasiet hozzá, és kitaszigálja a jármű ajtaján. Ez nem gyereknek való hely, sziszegi ellentmondást nem tűrő hangon. Csalódottan toporog az ajtónyílás előtt egy darabig, aztán az anyja kiabál ki neki, hogy hozza oda a bőröndöt. Ezek szerint megtalálták a nagybátyja holmiját. Izgatottan szalad vissza a kopott kofferral, de ezúttal sem engedik belépni.

Minek hozta a két nő magával, ha most mégsem mehet be oda? Az jut eszébe, hogy bosszúból felborítja a döglött halas hordót. El is indul arra, aztán megtorpan. Valamit hall, nem autó hangja, az biztos, talán egy motorcsónak a folyón? Ahhoz túl visszhangos. Akármi is, közeledik, gondolja, megiramodik a tisztás bejárata felé. Mielőtt odaérne, egy motoros bukkan elő a fák nyílásában. Valaki jött, anya, kiabál hátra, de addigra már a két asszony is ott áll a busz ajtaja előtt. Egy idősebb férfi ül a motoron, nincs rajta bukósisak, összehúzott szemmel vizslatja őket, ahogy közeledik. A Simson mintha csuklana egyet, hirtelen leáll, a férfi kirúgja az oldaltámaszt, aztán lekászálódik a nyeregből. Maguk meg mit csinálnak itt, mordul a nők felé barátságatlanul, mintha észre sem venné, hogy ott áll ő is. Az öcsém holmijáért jöttünk, feleli az anyja. Hát akkor gratulálok az öccsének, morogja a férfi, és megszívja az orrát. Meghalt, vágja rá az anyja. A fickó láthatóan zavarba jön, nem tudtam, dadogja, elnézést. De az van, folytatja kisvártatva, hogy én már évek óta harcolok az ilyenfélekkel, és körbemutat a telepen. A nagyanya gúnyosan néz rá, mi baja van magának a halászokkal? Az öreg köp egyet a porba, akkor halászok ezek, amikor én berepülőpilóta vagyok. Hogy érti, kérdezi az anyja. Rapsicok, vágja rá az öreg, lerabolják a folyót, összegányolják az árteret, minket, halőröket fenyegetnek folyton. Az én fiam nem volt rapsic, szől közbe a nagyanya sértett hangon. Hát akkor nem értem, mit keresett itt, feleli a

férfi, és odalép a busz ajtajához. Mi mindenesetre úgy tudtuk, hogy a halászokkal van, szólal meg ismét az anyja, ezúttal békülékenyebb hangon. Arról van sejtése, kérdezi a nő, hogy hová tűntek innen? Az öreg a fejét vakarja, ki tudja azt, arrébb mentek valahová, miután elkoboztuk a csónakmotorokat. Öklével közben megütögeti a busz oldalát, de úgyis visszajönnek, mondja, ezek mindig visszajönnek a végén. Már aki, suttogja erre az anyja, aztán kirángatja a bőröndöt a buszajtón.

Azt nem említette sem az anyja, sem a nagyanyja, hogy miféle holmikak akarnak visszakapni. És ahogy ott áll, egyre kevésbé érti, hogy mi kellhet innen. Mintha megérezné az anyja, ugyan nem neki, hanem az öregnek mondja: nem akartuk, hogy egy ilyen helyen bármi is ottmaradjon tőle. A férfi megértően bólint, aztán a kezét nyújtja, hogy átvegye a bőröndöt. A felnőttek motyogva, a fejüket ingatva indulnak el az autójuk felé. Még mindig nem szól hozzá senki, mintha láthatatlanná vált volna. De ha már így van, fut át a fején, akkor ezt fogja kihasználni. Egy mozdulattal bent terem a buszban, és nyakát a vállai közé húzva elindul a roncs gyomrába. Kell egy kis idő, hogy a szeme megszokja a félhomályt. A fóliaborítás résein keresztül betör egy-egy fénynyaláb, sűrű, fojtogatóan poros levegő kavargó a ragyogó sávokban. Gusztustalan a busz belseje, ez kétségtelen, de hát ugyanilyen gusztustalan az egész telep. Nem érti, miért nem engedték be az előbb. Tornacipőjével félrepöcköl pár üres üveget, átlép néhány szeméttel teli zacskót, kikerül valami ismeretlen eredetű száraz kupacot a padlón. Nem és nem fér a fejébe, mit keresett itt a nagybátyja. Márpedig ragaszkodott hozzá, hogy ide jöhessen. Talán csak annyit akart, hogy békén hagyja a két nő.

Ahogy a szeme megszokja a gyér fényt, egyre több részlet válik világossá. Egy lehajtható asztalon belekövült ételmaradékkal teli tányérok állnak. Az egykori poggyásztartó háló mindenféle rongyokkal meg zsákokkal van teletömve. Az egyik ágykeretre dobva egy törölközőt pillant meg, rajta *Hawaii Dream* felírat. Mint a nagyanyja kamrájában, itt is alaposan megfigyel mindent. Ki tudja, miféle kincseket lehet lelni még egy ilyen helyen is. Csak most veszi észre, hogy a lefóliázott ablakok belső oldalai az ágyak mentén képekkel vannak kitapétázva. Az első, amit meglát, két óriási női mell, nyel egyet, de végül is ilyesmit már a nagybátyja műhelyében is látott. Pucér nős naptár, talán nincs is olyan férfimunkahely, ahol fel ne bukkanna, gondolja, ez tulajdonképpen természetes. Kicsivel arrébb egy újságból kivágott oldalt ragasztottak celluxszal az üvegre. Ezt is megvizsgálja, de azonnal hátra is hőköl kissé. Egy pornómagazin lapja az, gondosan dauerolt hajú meztelen nő guggol széles mosollyal egy férfi combján, és a fickó hatalmas fasza szinte tövig eltűnik a nőben. Rögtön mellette egy másik kép, hidrogénszöke nő térdel egy kanapén, előtte és mögötte is egy-egy fickó áll átszellemült arccal, mindkettőnek a farka benne van a nő nyílásaiban. Aztán a következő, egy szépen sminkelt fiatal csaj arca, de homlokától az álláig beteríti a sperma. Émelyegni kezd, ameddig ellát, a busz belseje hasonló lapokkal van teleragasztva. Csupasz

női testek a legkülönbözőbb pózokba kitekerve. A megjátszott élvezet mosolyába torzult csinos arcok. Pinák, szőrösek és csupaszok, távolabbról fotózva, és néha közvetlen közletről. Hatalmas, ijesztően húsos faszok. Homlokon, állon, mellen, hason, fenéken, hajon, szemüvegen csorgó, mindent elárasztó ondó. Lélegzet-visszafojtva forgatja a fejét. Mi ez? Még hasonlót sem látott. A naptárakban szereplő meztelen nők ehhez képest semmit sem mutattak. Hogy ez a dolog ilyen lenne, vagy ilyen is lehet akár? Megint rátör a hányinger, mint a rohadt halas hordónál, de most valami mást is érez. Zavarba jön, undorodik, és mégis merevedése van. Megigazítja magát a nadrágba nyúlva. Érzi, hiába kemény odalent ő is, ezekhez a gigantikus farkakhoz képest a sajátja nincs sehoh. Talán nem is baj, vagy mégis, lehet, hogy az a méret a normális? Elszégyelli magát. Megáll egy poszter előtt. Ápolónőnek öltözött csaj erőltet magába egy jókora műfaszt. Csoszogva hátrál ki a buszból, nagyokat fújtat, amint a szabadba ér.

Rémülten néz körül, nem látja a többieket sehoh, elrohan az átjáró felé. Anya, üvölti, és érzi, hogy kicsap a nyál a szájja szélén. Anya, ismétli meg, de addigra már oda is ér az autóhoz. A három felnőtt értetlenül néz rá, ő meg zihálva megtorpan. Kérdezni szeretne valamit, bármit, de nem lehet. A bőrönd már bent hever a csomagtartóban, most búcsúzkodnak. A halór végül neki is kezet nyújt, szégyenlősen viszonozza, attól tart, nyirkos és hideg a tenyere. Aztán a nőkre néz, az anyjára és a nagyanyjára. Nincs senki, aki közelebb állna hozzá, mint ez a két asszony, váratlanul mégis idegennek érzi őket. Valami történt vele a busz belsejében, ebben biztos, de mi lehetett az? Szótlanul ül be hátra, tarkóját a fejtámasznak vetve bámulja a tetőkárpitot. Az előbb látott képek peregnek előtte, hiába szorítja össze a szemét. Veled meg mi van, jól vagy, fordul hátra az anyja. Nem válaszol, az asszony pedig nem faggatja tovább. Elindulnak, bög a motor, alig bír a kis autó felvászorogni a töltés oldalán. Az jut eszébe, talán már soha nem lesz olyan az élete, mint azelőtt. És még csak azt sem tudja eldönteni, hogy emiatt valóban bánkódnia kell-e. Aztán elengedi a kapaszkodót, úgy érzi, nincs már szüksége rá, inkább hagyja, hadd dobálja a kocsit szabadon.

Petőcz András

Apám a nappaliban

Apám ott ül éjjel a nappaliban. Csak éppen ücsörög. Néha furán bólogat, kicsinkét motyog magában, ahogy nyolc éve, amikor utoljára láttam.

Akkor még élt. *És nem öleltem magamhoz.* Nem volt szokásban nálunk az ölelgetés, valahogy mindig egymásra vártunk.

Reggelre aztán eltűnik. De éjszaka hallom, ahogy zörög az ajtó előtt, hintázik a karosszéken, ami korábban egyszer már eltörött.

Félek. Talán haragszik, ezért újra és újra visszajár. Az éjszakánk így kerek: a kulcslyukon át nézem, s szóba állni vele nem merek.

Gombóc a torokban, amikor róla gondolkodom. Tudom, azt üzeni a múlt, oldódjon végre a feszültség, ami közöttünk örökké meglapult.

Adósa vagyok, visszavonhatatlan. Talán ezért van itt, erről is szól a jelenléte. Ha egyszer átölelném! Ha csak ráhajolhatnék a kezére!

Apám vár rám a nappaliban. Tudom, idegen világba repít magával, ha kilépek véletlen éjjel a szobámból. Ha a halottaim mégis csak elérnek.

Elnyugvás, ahogyan épp

Úgy adódott, hogy a magasból,
ahol most vagyok, látom a minden-
félét, ami körülöttem, és mindez
valami nyugalmat is ad, valóban.

A *magasból*, írom, visszatetsző
talán, *miféle metafora?*, kérdezed,
pedig csak tény. Ahogy az is, hogy
mindez nyugalom, bennem, ma már.

Mondhatni, *elnyugvás*, ahogy itt is,
tétova, rögtönzött üzenet, válaszra
váró közlés, annak reménye, tán
létezhetek még, és elérhet a jó.

Hazudok most is. Majdnem úgy,
ahogy a metafora hazug, szinte
tükörkép, mert *nem érdekel a jó*,
nem érdekel ma már semmi.

Az elmúlás előtti pillanat viszont
igen, tudni szeretném, miként
is távozom oda, ahol korábban
nem voltam sohase még.

A magasból, ha már így adódott,
látom a mindenfélét, ami körül-
vesz engem, látom, hogyan rohan
mindaz, ami rohan, csak úgy.

Nem akarok már mást. Csak ezt:
nézni ezt a semmit, amíg lehet.
Szívni a levegőt, ha friss, mert
lélegzik, aki él, addig, ameddig.

Oláh András

noteszlapok

némafilmünkben ott ücsörögsz
a kertvégi diófa árnyékában
ráöregedve a madárcsicsergésre
ebben a játékban csak veszíteni lehet
és akkor is vége ha újra számolod
Isten fogaival tépi ki
a tegnapot
semmi sem marad
csak a kipréselt emlékezet
izgatottan törülgeted a homlokod
küzdeni vágysz
mint amikor még játékháború dúlt
a ligeti betyárok között
makkal tobozzal dobálóztatok
hogy az ostorpattintásnyi enyészetben
elússzon minden
a sebek behegedtek
de foltot hagytak az emlékeken
hiába ragadod meg a kezem
már nem segíthetek
öröklejáratú hitel maradsz
egy kertvégi rejteken

[ha gyermekké lehetnél]

ha gyermekké lehetnél újra és a vonaton
a menetiránynak háttal ülve diktálhatnád
a látnivalót idézhetnéd a szédülten
suhanó távíróoszlopok üzenetét ebben a
tulajdonságait veszített délutánban
és az időből kifelé úszva eszedbe
jutna a nyár utolsó napja meglátnád
a feketébe öltözött nyárfasort
és szólnátok egymáshoz végre
kikényszerülne belőled a határtalan

csönd a szorító várakozás
és az állomáson a leszálláskor a kalauz
már a vonat mellett cigarettázna
a mozdony hatalmas gőzt böffentene
riadtan kucorodnál édesanyád ölelésébe
akinek fáradt hangját csak távolról
hallanád: mondtam fiam
sötét lesz mire megérkezünk

jégvirágok

hideg tél volt
megtanultad becsülni
a vodka fűtőértékét
ment a sok halandzsa
duma ölekezés
ittatok mindenre – druzsba i mir –
amíg a tolmács bírta szusszal
aztán tolmács se kellett
a jókedv egekbe szökött
akkor sodródott melléd az a fiatal nő
akinek Tatjana levelét idézted
ama városnézős délutánon
„ja k vam písu – csivo zse bole...”
titokzatoskodva lépett hozzád
súgott valamit – nem értetted
de magragadta a kezed és vonszolni
kezdett föl az emeleti térbe
egy jégvirágos ablak elé
megdörzsölte hogy kiláthassatok
az éjszakába „tam zsila bljagy Puskina”
mutatott a túloldali épületre
néztél rá meglepetten
mosolygott „da prasztyitutka”
egész este őt hallgattad
hangjának altos dallamát
elkísért a szállásodra
ám félszegséged látva
a recepciós pultnál elköszönt

de te mégsem mentél föl a szobádba
utána osontál a tiltott éjszakába

kifosztott emlék

az anyjára gondolt
aki egy postavonatra kapaszkodva
vált örök hontalanná

...a láncos templom előtti téren
összenőtt emlék és fájdalom
vajon mit érezhetett
azon az olvadásnak induló hajnalon
amikor búcsúzni jött ide
fojtogatta a kín
hogy kit hagyjon el
– miért is csak a fájdalmak
közül lehet választani –
évek múlva döbbszent rá
hogy tévedett
de az idő gyógyíthatatlan
s az álmokat
feltámasztani nem lehet
viszonyoszavak közt lavírozó
kifosztott senki lett...

az anyjára gondolt
aki sohasem árulta el
miért mondott le a múlttól
miért hagyta névelő
nélkül a tegnapot
s miért őrizte mégis
azt a töredezett szélű fényképet
a Vécsey-ház gipszstukkós
árkádjai közt
elajándékozott pillanatról
a párnája alatt

Lantos Zoltán

Zacc

Rabolt ékszer a szerelem
nem tudható honnan és miért
ha nem az enyém én elveszem
kifosztalak bajban és jóban
a még meg sem történt semmiért

végül is nem feltétlen árulás
a döntéskényszer műhibás
íriszdiagnosztikája miatt
átmenteni a szólhatót a szívhetőt

párnahuzatba varrva mind
a maradék kincseket
megfeketedett kávézaccból
jósolni hideglelős meddő szelet
birtokolni a térerőt ami csak
virtuálisan jegyzett síri
kriptoalutában mérhető

zsákkutca ez a test
és zsákfalu lesz a lényem
de ami igazán a lényeg
az a vérem talán így felhígítva
mégsem szárad rám karma
zsin-vörös egzisztenciám ha
létezne olyan vérlemezkekészlet
ami olcsón beszerezhető Pennyben
vagy Sparban leakciózott monológom
is abba maradna mindörökre (Ámen)

van valahol egy part ahol a
az ütőér dobbanása a vénák
szívdaqálya moshatna még világra
gyöngyöző gyöngyöket

Vesztett felhőkbe

foszlott az, aki én vagyok.
Az út innen már csak apró kavics
és homok.

Szélben áztatott lepedők dagadnak
erőt fitogtatva, hogy féljek,
nincs már az a látkép, perspektíva,
eltakarva állnak a sekélyebb
lejtők, kisebb halmok,
ívelt homlokok.

Hanyatt fekszem, magammal,
egyben velem, és nélkülem.
Aki bújt, bújt. Nem, aki nem.

Metáلكék szkarabeuszt teszek
a mellkasomra, nehogy
eláruljon a szívem.

Éjjeli polcon pihen a remény.
Az éj sara szemöldökre olvad.
Tűzoltóautók nyara odakint.
Az álom még épp retinakemény.

Csillagrozsa

örömiadót fújna
a szél ha volna
miért

összetörni a kristály
váza kristályszerkezetű
idegrendszerét
összefestékezni a
rózsalevelek hajszálereit
a kertben (amiket
évtizedek óta próbálok
dekódolni)

precízen éles ez
a pengeidő
és szemidegbe vág

én

nézem látva
amit az idő elrontott
csupa szép préslenyomat
és mind engedi magát
nézve látni és mind
öntudatlanul fakul tovább
akár a novemberi ég

az elrontott rózsá-tetkő
egy hajléktalan karján (aki
a metróban mellettem fog
ódzkodott) ez fog
engem elárulni végül

ilyen lepecsételt
postabélyegeggekkel van tele
a holtfáradt lelkiismeret

mégis riadót fúj az
öröm most kezemben
tarthatom azt a maroknyi
agyagot és rozsdafoltos
rózsalevelet ami itt
még az enyém

csak egy félóra kellene
még ha lehet
rest tenygeremen füst
ölném el a holtak parazsát
így lenne ügyetlen ujjam
az ág és köröm
rajta a levél

Boda Edit

Talán a halhatatlanságra gondolok

Experimentum crucis. Létkísértés, 4. rész

Vakond

I.

(...)

II.

Örökkévalóságba szálló
légballon a hajnal,
pattog az égbolt kérge,
alatta valaki szeme
nyílik, csukódik.
Ítéletet tart fölöttem
egy virágos cseresznyeág.

III.

Ültetek a barackfa alatt.
Télálló piros leandert ültetek.
Feltör valahonnan: Ecsmiadzin.
Az időkupolában madarak szólnak.

IV.

Hasadt törzsű fák között.
Süllyedő hajón.
Egymás szemébe nézünk majd,
csak egy nap erejéig
öltsd fel lábnyomom.

V.

Álomfutam a magyar pusztán.
Tegnap az aszályos réten szaladgáló,
borzolt szőrű fehér nyúllal álmodtam,
ami eltűnván átadta helyét egy
rendkívül furcsa, őrjöngő oroszlának.
Ma meg egy totálisan bevadult,
veszett sündisznó elől kellett menekülnöm.
Még nem látom az alagút végét.
Lehet, hogy a fák is tudnak harapni.

VI.

A kutak fenekén sárkányok,
hárfaszárnyukon emlék a húr.
Szomjazik valahány.

Mindent kimertünk,
amit láttunk, ismeretlen.
Felperzselt kaptár. Bogáncs.

A félkész éj vonatzejében
terhes faág.
Szerteguruló apró almák.
Fénycsóva-híd a csillagok felé.

Üres fecskefészkek egy házban.
Lombok az ablakon üveg helyett.

VII.

Még egy utolsót úszunk,
föld helyett a levegőben,
két végtagunkkal fejünket
megsimogatjuk, így álmodunk.
Mire elfáradunk e révületben,
már éppen szürkület.

Túlpartra érünk hangtalan.
A csöndben zörren a nyár,
az aszott fű meg a levél:
jön a sün, mi történt,
kérdézi, átmenne az
asztal melletti vastag
faág alatt, de az útja
most mégse arra visz –
az eperfa felé távozik.
A fűzfán kuvik szól.
Az est szárnyával szállunk.
És holnap eltemet a fény
meg az aszály.
Fúj majd a szél. Nélkülünk.

VIII.

Gyönyörködünk a természet kincseiben.
Ma látom ám, hogy 50 ezer forint
két darabban csipeget a
pitypangok és piros árvasalánok között,
aztán azt látom, hogy 75 ezer három darabban
a kis szilvafa virágai között virít,
végül kiderül, összesen
100 ezer forintról van szó,
majd az egész összeg vidáman
nótázva ugyanabba az irányba röppen el.
Négy tengelic.
A múltkor meg a macska szájából
10 ezer forint lógott ki. Egy zöld gyík.
Sok millió forint csúszik-mászik, röppül
és ugrik a kertemben.
Éticsiga például döggivel.

IX.

Mocsolyai földből került Kolozsvárra
egy kis edénybe a tüzes sászliliom.

Virágzott is. Aztán ment Budapestre.
Vajon Tápiógyörgyén marad örökre?
Vajon kigyomlálja-e valaki
száz év múlva a töve körül?
Mint én tegnap a telken lelt,
gaz benőtte citromfűtelepet.
Vajon szétszántja majd valaki?
Legyomirtózza a sásliliomot?
Pedig nem gyom ez.
Csak méreg és pusztulás pecsétje,
amit magammal hordozok.
Kutya és dög voltam.
Púpvirág. Mertem megszületni.

X.

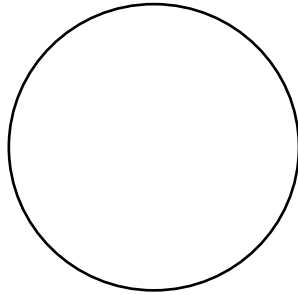
A hajnal tüskéitől remegő óceán
magába söpri a parti kagylókba
befészkelődött szökevény álmokat.
Mégis lesz ott fény, ami táplál,
és betűk is, befelé –

Aztán kiszalad. Kiszalad
a vérből,
kiszalad a fákból,
a kézfogásból is kiszalad,
kihullik, kipereg,
kisajtolódik a maradék is,
és a hús mögötti hús leszárad,
morzsolódik,
nincs
fel,
se
le.
Villanás, üres ketrec
a parti homokban.

XI.

Tartom az irányt.
Prédikálnak nékem a szarkalábak.

XII.

Juhász Attila

A „szédelő” maszkjában (?)

KAF és verse tükrök között, avagy a Don Juan-legenda újraértelmezése

Igen gazdagnak mondható a Kovács András Ferenc-recepcióban az a vonulat, amely a szövegköziség, az alkotói szerepjáték, alteregóhasználat ars poetica, identitásbölcseleti motivációját és megvalósulási módjait igyekszik feltérképezni. Jelen vizsgálódásnak *nem célja*, hogy ezt a sokszínű, összetett világot alkotói vagy kutatói oldalról összegezze, vagy más megvilágításba helyezze, csak arra tesz kísérletet, hogy egy remekmű, a *Don Juan agóniája* sajátosságaira és kapcsolatrendszerére rávilágítva a költői maszkhasználat szempontjából rendhagyónak mondható, alkotója részéről többszörös hangsúllyal kezelt, ám a recepció részéről mégis kevéske figyelemben részesített¹ opus közelebb kerülhessen az olvasóhoz, s a vers életműbeli vélt vagy valós kulcsszerepe érdemibb módon megmutatkozhasnék.

Don Juan agóniája

A Kőszobor nem létezik, sem Isten –
csak álomkép szeretkezés után,
szó sincs, hogy másik lélekig segítsen:
viaszbabák bámulnak rám bután,
s nem rebben értem sem mosoly, sem pilla...
Csúful becsaptál, cinkos értelem –
nem létezik már Madrid, sem Sevilla,
és meglehet, hogy én sem létezem:
csak könyv vagyok, csak haldoklásom álma,
csak elvakult süket papírhalom...
Nincs létezés, mely vigaszomra válna –
a gondolat kegyetlen irgalom.
Nincs megváltás, csak könyvbe zárt rögeszme:
csak én kitért testekre fölszögezve...

▼
1 Mivel a 80-as évek végi, 90-es évek eleji KAF-verstermés több párhuzamos merítésű, gyors egymásutánban napvilágot látott kötetben jelent meg (*Költőzködés* – 1993, *Lelkem kockán pörgetem* – 1994, *Üdvözlét a vesztésnek* – 1994, *És Christophorus énekelt* – 1995), a kritika általában két-három kötetről egyszerre értekezik, s kevés konkrét költemény kap közvetlen figyelmet, azok is inkább az intertextualitás, a versalanyiség kapcsán. Az egyetlen tanulmány, amely legalább az írás harmadában szövegközlelből vizsgálja versünket, ám két másik szerző műveivel összevetésben (Lövétei Lázár László: *A hús-test felhasználási módozatairól* – Tiszatáj, 2000/7., 67–73.)

Az igazán termékeny KAF-életmű két reprezentatív összegző verskötete eltérő válogatási koncepció és szerkesztési elv szerint áll össze: a 2000-ben megjelent *Kompletórium* az első 9 kötet anyagából merít időrendben, a több mint 200 szöveg eredeti kötetbeli sorrendiségét is megőrizve, míg a 2019-es *Requiem Tzimbalomra* elvileg a 60. életévét betöltő szerző minden korábbi (effektíve azonban csak 10) kötetéből válogat 35 verset egyedi koncepcióval. Mindkét reprezentációban szerepel a *Don Juan agóniája*, s hogy e művéhez a szerző kötődése erős, az nemcsak ebből derül ki, hanem abból is, hogy a jubileumi elit készlet centrumába illesztve (18. a 35-ből) kap helyet a vers, köré épített új versszomszédságban. Jelentőségének latolgatásakor az is említhető, hogy KAF fontosnak tartotta a székegyföldi lapközlést követően honi folyóiratban is megjelentetni művét, új szövegkörnyezetben.

Az első közlés² mind a négy verse kötetképesnek is bizonyult, a *Kölyökportré* és a *Tárlatvezetés* a *Kompletórimba* is bekerült. Három shakespeare-i szonettalakzat középső darabja itt a Don Juan-vers, melynek értelmezési kísérletéhez fontos adalékok járulhatnak e szomszédságból. A *Kölyökportré* a gyermek-én megszólításával, emlékek megidézésével hozza képbé a KAF-nál sokszor jelentkező identitás-problematikát, annak látszólagos ellentmondásosságát a Don Juan-i vershelyzet párhuzamában: „mi rejtett, mondd, a rettegő remény, / hogy rád akadnak, szólalj meg ... hol értél véget, s hol kezdődtem én ... miért tévedtél el jelmezek között ... miért lapultál ... lopott életben ... mondd, mily emlékezet / rezzenti arcod, mely nem létezett?”. A szintén önmegszólító *Gyermekünnepe* a Don Juan-karakterben is azonosítható kielégületlen, örök keresés és a vershelyzet szerinti illúziótlan számvetés gesztusát emeli ki: „írás bolondja ... kopár kezed, mely ráfeledkezett / már annyi könyvre, nyíló testre, kőre, / megérzi tán, mily súlyosan suhog / a teljesség, s korbácsként hajt előre”. E két vers életkor-utalásainak borús tónusa („s most vállfán függő súlyos alkonyok / hullámain, mondd, mily emlékezet / rezzenti arcod”; „túl tűnt ígén, rajtad betelt időn”) hangulati párhuzamot teremt a vershármásban, melyhez korképi tapasztalatok szolgálhatnak alapul az akkor még létező Ceaușescu-érában, s ezt a keletkezéssel szomszédos években több költemény is alátámasztja.

A második folyóirati közlés³ szövegszomszédsága tovább árnyalja az agóniamonológ kontextusrendszerét. Az *Arccal a semminek* elsősorban az illúzióvesztett önszembesítés gesztusa révén rokona a Don Juan-versnek, melyben motívum-

² Igaz szó, 1988/10., 294–295.

³ Alföld, 1989/10., 37.; a versszomszéd később *De profundis* címmel került be a *Tűzföld hava* című kötetbe, majd a *Kompletórimba* és a *Requiembe* is (vö. Requiem-tétel).

ként a sajátos szerelmi vesztes(s)égtudat és a relativizált-lebegtetett önidentitás felvetése mellett a jeltelen-részvételen elmúlás lehangoló képzete is felvetődik: „Szoknyák / suhanca, elkeringsz majd / kitárt karokkal, / s nem tudod – hány csillagot / ráz a szemedben a szél ... amit magadra mértél, / meg sem értheted. / Csak egy körhinta lánc / sirat el ... mondd, ki vagy, / kihez kiáltok, rejtező?”

A *Don Juan agóniájának* első kötetbe kerüléséig alapvető változások zajlanak mind KAF életében, mind a magyar és romániai társadalom és politika történetében. A költő a tanári munkát követően a *Látó* társ-alapítójaként, versrovatszerkesztőként hivatásos irodalmár lesz, s egy beszélgetésben⁴ ő maga nevezi ezt a szakaszt az átmenetiségből átmenetiségbe költözködésnek. A rendszerváltás mindkét országban érzékeny értelmiségi-művészi reakciókat indukált, melyek rámutatnak lokális problémákra és világszemléleti illúzióvesztésre, értékválságra is. KAF ekkoriban írt versei között bőven találunk olyanokat, amelyek az elnyomás éveiből örökölt képies-allegorikus beszédmódban tartanak tükröt az egyéni és korválságnak, legyen szó akár a napi transszilván valóságról (karakteres kiállást és erős kritikus szemléletet mutatnak e vonatkozásban a *Látó* első számában megjelent versek: *Tyrannosaurus rex*, *Bizánci epigramma*, *Fiatal tanerők indulója*, *Két labanc beszélget*; a kötetképes többi közül pl.: *Anabázis*, *Franz Kafka Portorikóban*, *Töredékek a Novецentóából*, *Az überallesbadeni bolhapiac*, *Psalmus Transsylvanicus*), akár kor-általános kiábrándultságáról, hitevesztettségéről (pl.: *Fohászoklás Professzor Tzimbalomhoz*, *Novецento*, *Flamand kutyavadászat*, *Bruegeli tél*), s ehhez az életműbeli koherenciát tovább építve-árnyalva illeszkednek a maszkban, szerepben, alteregók révén történő megszólalások (ez az időszak az első Jack Cole- és Lázáry-versek publikálásának ideje is⁵). Az említett beszélgetésben az adott időszakkal kapcsolatos utalások között komoly hangsúllyal szerepelnek olyan információk, amelyek alátámasztják, hogy a *Don Juan*-versben is felismerhető bizonyosságvesztés, sorskilátástalanság, magára hagyottság képzete beágyazódik és motiválódik az évtizednyi szakasz bölceleti érdeklődési irányjai által, s ezek közül a recepcióban egyébként érdemben vizsgálatlan egzisztencia-

4 Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: „Az író embernek magával és a világgal kell megmérkőznie...” Beszélgetés Kovács András Ferencsel – *Tiszatáj*, 1995/2., 17–21.

5 Igaz Szó, 1989/3.; Helikon, 1993/2.

lista elemek emelkednek ki,⁶ talán szinkronban azzal is, hogy ekkortájt KAF sok Sartre-fordítást is készített a *Korunk* számára.

KAF *Don Juan agóniáját* is maszkban szövegesíti. A módszerre való kritikai-elméleti kitekintés helyett álljon itt egy magától a költőtől származó árnyalt, látszólagos ellentmondásos, dialektikus summázat: „én szabad választásomból kifolyólag nem lettem, nem lehettem végtére sem színész, sem rendező ... így lett a világlíra az én magánszínházam. Ahol teremteni, alakítani, alkotni, formálni, játszani lehet. Ahol én vagyok (vagy csak lehetek) mondjuk William Shakespeare és a rendező és a színész és a színpad ... Másfelől pedig vigyázat! Mert ez a szerepjátszás valóban vérre megy. Nemcsak maszk, hanem arc is. Nemcsak hideg eltávolítás, hanem forró közelség is. Tegyük fel, hogy sokféle álarc mögött egyetlen arc van, s aztán azt is, hogy amaz egyetlen arc mögött sokféle igazi arc, illetőleg arcmás. Valamiféle fából vaskarika ez: a személytelen személyesség borzongatása. Mert ott végül is mindig én mondom a magamét. A szövegemet. Azaz dehogya: a szöveg mond engem. Engemet is mond. Mindig én mondom. És nem én. Sosem én. Mégsem én. És mégis. ... önkéntelen, majd önkéntelenül tudatosult gesztus-sorozat. ... Megízlelni minden ízlést, korszakot, szavakat, a léte sokféleségét s lehetőleg az idők összességét ... és benne magunkat, önmagamat.”⁷ (Hogy érdemes számításba venni a mondottak nyomán a Don Juan-i médium szerzői vallomosságát, ahhoz a kötetbe kerülés révén társversekből is kaphatunk megerősítést, pl.: „Arcomtól válik minden titkos arcmás” – *Trisztánnak leprás éneke*; „Csak én írok, versemnek hőse: semmi” – *Pro Domo*.)

Az agóniamnológ esetében a maszkválasztás rendhagyó.⁸ KAF általában valamely valós költőelőd hangját imitálja-idézi maszkverseiben. A *Lelkem kockán pörgetem* című kötetben is így van ez: a költőelődök közül megidéződik némely vágász és trubadúr mellett Catullus, Angelus Silesius, Assisi Szent Ferenc, Balassi, Pálóczi Horváth Ádám, Shakespeare, Goethe, Hölderlin, Keats, Babits, József Attila, Radnóti, Eminescu, az író-filosz Szent Ágoston, a tásművészetek köré-

6 „– *Körhintádsi* című versének egy sora így szól: üres játszótéren zsugorodó udvar. Egy kiüresedett világ képe ez, vagy az élet értelmetlenségének verse foglalása? – ... inkább ez valami kihintázás a gyerekkorból, valamiféle elveszített éden. Ugyanakkor talán ez az egyik legegziisztencialisabb versem ... leszámolás valamivel ... a porolófához szegzett denevérek záróképe inkább félelmetes, mint játékos ... fonákul megmutatva a megváltás misztériumát ... a sorképi metszetek, hiátusok ... valamiféle törést, egzisztenciális hiányt árulnak el. Szándékolt ez a hangsúlyozás”; „az ún. egzisztencialisták érdekelték akkortájt” (Forrásként ld. az 4. jegyzetet – ott, 18., 20.).

7 „Mint forró csontok a máglyán” Kovács András Ferencsel beszélget Füzi László – Forrás, 1997/4. 28.

8 A vers keletkezéséről, illetve kötetbe kerülésekor már létezett ugyan a Cole- és a Lázary-alteregő, de a fiktív, életmű jellegű megszólalásformák vonulata még csak kibontakozóban, s a Calvus- meg Asztrov-féle alteregóknak, a Kavafisz-féle ráfogásoknak is még előtte vagyunk.

ből pedig Mozart és Beethoven.⁹ Don Juan irodalmi alakként a KAF-életműben az előbbieknél jóval rövidebb névsorú csoportozathoz tartozik. A mitikus-mondai irodalmi emlékezetből származó szereplők (Jézus – *Madonna gyermekkel*, Trisztán – *Trisztánnak leprás éneke*, Orlando – *Orlando keresztes éneke*) mellett a „sevillai szédelő” itt azért is rendhagyó választás, mert az egyetlen, aki alapvetően színpadi hősként ismert (vö. KAF idézett kötődését a színház világához), ráadásul Tirsótól Puskinig és tovább irodalmi előzményekben való előfordulása a karakter szempontjából oly sokféle, hogy az a sokarcúság párhuzamba állítható KAF versbeszélői szerepeinek sokarcúságával is (a „forrásművekben” a maszk-, álarc-, álruhaviselés, a megrtévészto rejtőzködés egyébként a Don megjelenés-repertoárjának is része).

Hogy szerzőnk hányféle Don Juan-pretextrust ismerhetett vagy szintetizálhattott az agóniamonológához, arról beszélgetésekben, elemzésekben nincs információ, így Magyar Zoltán feltevését¹⁰ is, mely szerint a vers igazából egyfajta reflexió Baudelaire „romlásvirág-versére” (*Don Juan a pokolban*), csak alkalmi viszonyításban vehetjük számításba. KAF versalanyának karakterét vizsgálva így annyit szögezhetünk le, hogy a keletkezéskor a Mozart – da Ponte-féle *Don Giovanni* ismerete kétségkívül feltételezhető, bár – részleges – bizonyosságot csak egy alkalmi, már 1991-re vonatkoztatott nyilatkozatrész szolgáltat,¹¹ s a Lövétci-tanulmány is csupán filológiai adalék nélkül hivatkozik arra, hogy „KAF-nak lenne a legkönynyebb a számtalan Don Juan-alak egyikébe bújva verselni meg a témát, de KAF Don Juanja nem hasonlít még Mozartéra sem (aki nem hisz semmiben, és nem is találja szükségesnek magyarázni ezt), ugyanis keres valamit ... KAF ezzel a szövegével mintha dekonstruálná az összes eddig létező Don Juan-történetet ... Don Juanjának semmi köze a spanyol Don Juanhoz, de az északihoz még kevésbé. Az igaz ugyan, hogy eszményre vár (vigaszra, megváltásra), de sehol sem említi, hogy az nőben testesülne meg”.¹²

A *Don Juan agóniája* az 1982 és 1992 között keletkezett versek egyikeként érkezik a *Lelkem kockán pörgetem* című kötetbe. Mielőtt a konkrét versszöveg vizsgálatából kiindulva igyekeznénk feltárni KAF versbeszélőjének személyiségét, érzelem- és gondolatvilágát, nézzünk rá a kötetbeli szélesebb kontextushálózatra, képbe hozva Kelemen Zoltán felvetését is: „Miféle szervező erő lehet az, és milyen tar-

9 Eklektikus a csapatösszetétel, de mind képviselnek valamit mondandójuk vagy nyelv- és formahasználatuk révén, amivel KAF a kötetanyag összeállításai koncepciójával szinkronban azonosulni tud.

10 Magyar Zoltán: *Chronica Magna. Kovács András Ferenc újabb versesköteteiről* – Kortárs, 1995/11., 83.

11 „1991 novemberében ... hosszabban, sokadmagammal kalandoztunk ott ... bőven adódtak látványok, táncok és zenék, például a Don Giovanni nyitánya is” – *Versék Bécsből, versek Bécsről # 53*) Ld.: www.youtube.com/watch?v=miPCvtyAbIU

12 Ld. 1. sz. jegyzet, ott 70, 71., a két típus összehasonlításakor Lövétci a Maetzu-féle tipizálást veszi alapul – vö. Ramiro de Maetz: *Don Quijote, Don Juan és Celestina* – Kriterion, Bukarest, 1988.

talmi összefüggés, amely összefogja tíz év verseit, melyek között szerelmes vers, szerepjáték, vágáns dallam, gyerekvers, félfordítás egyként megtalálható? ... nehéz közös pontokat, szerveződési vonalakat találni az időben szétszórt sorok között. ... A kötet természetesen ... eklektikus is. Ez azonban nem hogy kárára volna a műnek, ellenkezőleg, sokkal inkább hangsúlyozza a kötet sugallta mondanivalót.”¹³

A többi kötethez hasonlóan, illetve a „kockán pörgetés” gazdag változatosság-logikája alapján is sokféle versbeszélővel és műformával, nyelvhasználatmóddal, stílusárnyalattal találkozunk itt. Az életmű szerte felbukkanó motívumok és egyéb alkotói megoldások közül most elsősorban a versünket is magába foglaló *Animula* ciklusban lévő mozarti megidézésekre érdemes hivatkozni, másrészt a hármas ciklikus tagolás és annak metaforikája által létesülő egyedi kötetkarakter és kapcsolati háló vizsgálata tűnik indokoltnak.

Ha személyes-egzisztenciális vagy kor- és világevényű (érték)válság helyzetében az ember jobb idők, valamiféle megváltás eljövételében reménykedik (*Adventus*), akkor nagy szüksége van a lélek erejére, kitartására (*Animula*), hogy eljuthasson valamely biztató, revelatív felismerésig (*Annuntiatio*). Kelemen Zoltán is észleli azonban,¹⁴ hogy a Don Juan-vers kötetanyaga a külső és belső világban egyaránt perspektíva- és reményvesztő látás- és láttatásmódra, lét-magányra hangol rá, az eklektikus maszkok időbeliségének szinkronikus szintézisével megidézve illúzióvesztett hangokat korokon, kultúrákon, verselés módokon át. Az agóniamonológ közérzeti tónusával összhangban motívikus szinten olyan szemlélettel találkozhatunk itt, mint a tárgyiasított szimbólumok, a létállapot-jelzések, pl.: kőhideg, szív a gazdátlan ágon, vas menny, csillagsivatag, vak úr, a semmiben keringő lépcső, üres játszótér; vágy múlni, kifulladás, kiúttalanság, meddő vándorlás, őrlődés-lét „a Leben sivár”, időkbe ölt idők, „döng a sors”. A kötet centrumában lévő, helyenként már ironikus-illúziótlan szemléletet mutató *Animula* ciklushoz, ott is a kötetközépponthoz illesztettség eredményeként a Don Juan-vers hitevesztettsége, üdvtani szkepszise kisugárzik a korpusz egészére (nincs irgalom, ribanci mennybolt, Isten alatt-fölött-mögött-körött semmi, Isten már nem figyel; nincs megkísértés, csak kiűzetés; Isten félrenéz, „hogy isten sincs se bánom”, „nehézkes voltunk Isten könnyű álma”). Nem véletlen, hogy kiemelt versünkkel rokonságban kötetszerte – főleg ciklusközelben – a szövegek több mint negyede monológ formájú végszámvetéséhez, halálközeli léthelyzethez kötődik. A lélek ereje ennek megfelelően szintén ironikus-szkeptikus megítélés alá esik, még akkor is, ha a kulcsciklus hadrianusi mottója valamiféle kedveskedő-együtt-

13 Kelemen Zoltán: *Indiánok a vastüdőben* – Forrás, 1994/11., 91–92.

14 Ld. az előző hivatkozást, ott 93. p.

érző tónusban szólítja meg.¹⁵ Már az kötetzáró ironikus szövegből kölcsönvett könyvcím is utal rá, hogy a lélek, a lelkeség könnyed-könnyelmű játék tárgya (is) világunkban, de kulcsszökeként kötetszerzte ennél kritikusabb, kesernyésebb említésekben is szerepel („pannák babráltak vala lelkömért, mi nincs”, „vagy sámielje, a lélek”, „leked is cemende”, „Lélek lotyócska törd el / Ha nem hat át karizma / Strichelni küld a Gürtel / Feszül halál farizma”, „Úgy voltunk itt, / mint szajhák ... kiket vigadva hurcol szét a lélek”, „kalandoz a / Lélek – szertemulatja magát”, „a lélek rúgkapál”, „semmiségre lelke tán serény: / kicsüng a létből”). A globális hit- és bizonyosságvesztés, a lélekhány biblikus-transzcendens vonatkozathatósága is feltűnik (vagy inkább tényközlésként beolvad) a *Responsorium* című vers halmozott korfestő tételei közt: „Vizek felett a lélek ellebeg”.

A Don Juan-vers párkapcsolati szkepszisét, a léleknek lotyó, cemende voltára való hivatkozást és annak nemi érintettségét érdekes lehet összevetni azzal, hogy a *Lelkem kockán pörgetem* minden iróniája és kételye mellett több versben¹⁶ is úgy hozza képbe a szerelmet, mint ami a hiány-világkép ellensúlyozója, az egyetlen igazi megtartó érték lehet, akár a lélek hiányzó erejét kompenzálendő is. Az agóniamonológ direkt ugyan nem mondja ki, hogy a szédelgő a nőkben, a női lélekben kereste a megtartó erőt, de ezt kizárni sem lehet, hiszen az ott említett „másik lélek” iránti vágy és keresés ezzel lehet elsősorban kapcsolatos, illetve a viaszbabák is mint a női nem élettelen-lelketlen „megtetesülései” – igaz, nem lotyóknak titulálva – és a bennünk azonosítható hiányérzet tárgya kerülnek képbe.

A kötetegész tehát ambivalens viszonyulást mutat a szerelemhez, kettősség pedig áttételesen leképeződik a korpusz formakészletében és nyelvhasználatában is. Az egyik, masszívabb vonulat a klasszicizáló megformálás (verstani művesség, kötött struktúrák, pl. a szonett), amely akár azonosítható megtartó-kompenzáló erőként is funkcionálhat (vö. „romlásban nem tart meg más, csak a forma” – Zalán Tibor: *Hidegpróza*), a másik pedig a lelki megtörtség lehetséges metaforikus leképeződéseként a nyelvi-formai (akár játékos!) törtség, töredezettség, amelyre verscímek is utalnak (*Fragmentum*, *Félsorok*, *Hangzatka*, *Félkezes*, *Torzó*), s *Erőltetett menet*-es szövegképével főként a már hivatkozott közeli versszomszéd, a *Körhintásdi* szemlélteti.

Azon túl, hogy KAF címben, mottóban vagy szövegben többször is megnevezi a zenezeneni alteregót, s a cikluszáró *Jugendstil. Ezredvég!* című versben utal a Donról szóló operára, az illúzióvesztett, értékdevalválódásról beszélő mozarti versalany első személyiségébe így már belejátszhat KAF mellett a zeneszerző, a drámahős és az operaszereplő karaktere is.

▼

¹⁵ „Lelkecske, lengécske, gyöngécske, / Test társa, pártfogója is, / Oly tartományba térsz, amely / Sápadt, szigorú, mezítelen, / És nem játszol többé soha” – 41. oldal (Weöres Sándor fordítása).

¹⁶ Egy unikornis ifjúsága, Orlando keresztres éneke, „Tündér változatok műhelye a világ”, Latin szerelem, Vázlat Khajjám-témára, Hajnalének, Kiket júliáról szerzett.

Az *Animula* ciklusnak mind a hét „Mozart-verse”¹⁷ némi sorrendváltoztatással átkerül a *Requiem Tzimbalomra* anyagába, ahol még direkterbbé válik a mozarti – da Ponte-i azonosíthatóság és összefüggésrendszere. (Egyébként egyetlen más kötet sem küld ide annyi előzetes szöveget, mint a *Lelkem kockán pörgetem*, nem is beszélve ciklus értékű kötetrészekről!) A *Requiem...* e tételei felerősítik *Don Juan agóniájának* halálközeli számvetéses vershelyzetében megmutatkozó általános létszemléleti illúziótlanságát is, s közülük három másik az istentől való elhagyatottság képzele révén is rokon (sőt: ironikus-deszakralizáló fénytörésben Isten cukrosbácsiként is említve! – *Wiener Blut*).

A 2019-es kötet két rövid életű, csak krisztusi kort megért művészelőd-zseni (a *Varázsfuvolat* először magyarra fordító, hasonlóan sokhangú, így Cimbalom ragadványneven is ismert Csokonai, illetve Mozart) megidézésére koncentrálna sajnos olyasféle aktualitást is ad a *Don Juan*-versnek, amely a halálra készülés élethelyzete kapcsán kimondatlanul, de feltételezhetően projektálja már magának KAF-nak a búcsúzkodását is az élettől.¹⁸ (Ennek irodalmi allúziókkal teli sajátos ambivalenciája megragadható a korrajzként is funkcionáló közvetlen versszomszéd *Jugendstil. Ezredvég!*-ben.¹⁹)

A *Requiem*-kötet kellős közepére beépített *Don Juan agóniája* egy átgondolt, egyedi struktúra része, amit keretbe foglal az elmúlás mozarti félelemérzetének két verse, s mindkettőben említődik valamely misztikus-allegorikus sötét alaknak való kiszolgáltatottság (névtelen úr, léte eleve rejtett, – szándéka, ha van, hasonlóképpen – *A megbízás*; Rex Tremendae – *Ein musikalischer Spass*). A kötet elején kisebb blokkokban váltakozva mozarti és csokonais vonatkozású verscsoportok követik egymást, de a kellős közép a *Don Giovanni* szerzőjére – és így valószínűsíthető hangsúllyal az agóniavers szerzői alanyi érintettségére is – koncentrálna, később pedig már versről versre szinte egybeolvad a két (három?, mennyi?), a szövegstílus révén olykor bizarr ál-rokokóban is intonáló klasszicista érintettsége.

A *Lelkem kockán pörgetem* utáni kötetekből²⁰ átvett mozarti allúzió-versek, valamint a tőle választott mottó-levélrészlet²¹ elmélyítik a reményvesztettség vers- és élethelyzetét kötet szinten is. Az agóniamonológót ál-játékos szomszéd-ságba fogó két *Animula*-átvétel (*Wiener Blut*, *Jugendstil. Ezredvég!*) új külső szom-

17 *Ein musikalischer Spass, Wiener Blut, Hangzatka, Sonatina. Senza misura, Don Juan agóniája, Amade Farkas hagyatéka, Jugenstil. Ezredvég!*

18 A verscímek negyede is a búcsú gesztusát hangsúlyozza, a 94-es kötetből hozott *hagyaték és agónia* kulcsszavain túl pl. a *requiem, sírhalma mellett, gyászdalocska, legvégül, utolszor, Nigra sed formosa* kifejezések használatával.

19 Vö. „Jó volna lenni még picit. / S még jobb nagyon jó *vanni* / Míg tart szerelmi tét licit / Setteng a szív tőr döng a sors / Overture Don Giovanni ... Ha már az Isten nem figyel / Lehúnyni véncigány-szemünk ...Idők időkbe ölt idők / Csudás a cél ha rút is ... Fáradt fausti vágy közel / Oly múlt-forma krúdys // Akarni lenni néma tán / Szeretni *vanni* Szindbád / Cukormozartok évadán / Érezni csontig édesülsz – / Születni kéne inkább”

20 6 ilyen van, de a koncepciózus szelektálás miatt csak a fele érintett, közülük is elsősorban a legkomorabb tónusúnak tartott *Sötét tus, néma tinta* címűből a legtöbb, szám szerint 6 átvétel.

21 Fájó ürességérzet és erősödő sóvárgás említésével, melyet aztán az *Adagio con amore* című vers is szövegbe foglal, s amely a Csokonai-féle kötetmottóban az agonizáló állapot irgalmatlanságával kap versünkkel rokon árnyalator.

szédjai (az egyébként halálára készülő Petri Györgynek ajánlott *Don Giovanni. Férfidal*, illetve a *Bécsi lócit*) keserű és természetes iróniával erősítik az illúziótlanságot a kor- és közérzetrajz részeként (a világ „szétgyaláz, hogy magába rohasszon ... fölgyült dolgaim A sárba kidobálja”; „mút élvezel cukrászdi pamlagon”), az *Amadeus legvégül, utolszor* pedig visszanezve „satnya, földsüket lelkű”, a beszélőt elfogadni-megérteni képtelen kortársakról informál az agóniaverssel szinkronban. Érdekes, részben kontrasztos adalékként vetődik fel a höldeklini utalásokat is magába foglaló, már túlvilági dimenzióhoz is rendelt magányképzet megjelenítése („a túlnanban, tagyogó / sötétben – Isten / elárvult tenyerén a / lelkek árnyai vágnak / vissza ... Vétkes mind, / ki ... szíve / sem döbbsent szerelembe fülön” – *H. a toronyban*), ugyanakkor erősen visszahozza a korábbi megismert, versünkben is releváns negatív üdvtant a *K. 626* című opus: „kinek, minek / Küldönce volt? (Nincs / Irgalom.) Tán Istené? ... Nem harsonáznak / Riadt lelkedért ... Majd megfizet az // A vérdilettáns / Úr – megvált, szinte ingyen”.

A Mozarttal (és persze KAF-fal) rokon sokhangúság mellett azért is kötetkompatibilisek itt a Csokonait megidéző versek, mert ezeknek szintén fő eleme (a Csokonai-féle kötetmottó szerint irgalmatlan halálközelség számvetéshelyzete kapcsán) az (ön)requiemes, korrajzba applikált illúzióvesztett számvetéskészítés, a pesszimista létszemlélet. Hat forráskötetből mintegy tucatnyi szöveg teszi ki az importnak ezt a részét. Több vonatkozásban jelenik meg bennünk a globális érték- és személyes hitvesztettség képzete, a szkeptikus létszemlélet („Feszítsen húrnak csendre csonka hit”, „bárgyú blablák didaxisa”, „Nekem sugárka nem pöng / A menny kék cimbalomján”, „Kesernye lett a játék, / Kolonc az égi lélek”, „Öröm csömörre váltott”, „Hová, miért, mivégre / Hányódni út szelében”, „szerelem világ / reszket kedvetlenül rég / hidegült, kihunyt”, „korhely semmiségtől vemhes úr”). A legkorábbi származó *Fohászokdás Professzor Tzimbalomhoz*²² kiemelése itt azért fontos, mert egyrészt szinonimikus titulussal egy új árnyalatot ad a Don karakterének viszonyíthatóságához, s ambivalenssé teszi az agóniamonológ értelem-fogalmát („garabonciássá tesz a szó s a szép hazátlan értelem”), másrészt az álombölcseleti hivatkozásával agnosztikus háttérértelmet is hozzáad a Don monológjának egyik kulcsfogalmához („segélj, hisz úgyis / egymás álmain / élösködünk, akár az / álmok rajtunk, s így / lesz költészet és való / egyként a vágyban / vírusshordozó”).

Az arcok-szerepek-alteregók témakör aktualizálásakor szükséges az összkép részeként megemlíteni a *Raquiem...* kötetbe átvett három casanovai érintettségű opust is. Don Juan karakterének viszonyításához akár kontrasztként, akár párhuzamként elhagyhatatlan a másik legendás hódító megidézése. Színházhoz kötődő nevelkedés említett párhuzama révén (*Régi kalandorok éhe*) KAF-hoz is van

▼

22 A vers a *Don Juan agóniájával* egydős, vö. Utunk, 1988/14., 5., (Kötetben: Tüzföld hava, 1988)

kötődése, kalandozó-hódító életformája miatt a Donhoz és Mozarthoz szintén, s minden érintetthez annak kapcsán, hogy halálközeli számvetéskészítése, illúziótlan önszembesítése hasonló korélményeken, létszemléleten és élettapaszatlatokon alapul. Számára az élettér már csak értékeit vesztett, torz maszkokat felvonultató rideg rivalda, de fontos különbség, hogy megöregedve ő nosztalgiával gondol a szerelemre, eleganciára, szépségre mint értékre, iróniája inkább önirónia. Elfeledettsége, hanyatlása miatt siránkozik is, szavai az önelidegenedés jeleit tükrözik, s míg a hírnevének fénykörében élöket – a versek Mozartjához hasonlóan – könnyen felejtő, élvhajhász ripacsoknak tartja, szerelmeire („ti lélegző lapocskák, ... Remekművek, ti, édes bőrkötésben / Szétnyíló könyvek, lányok, asszonyok!”²³), a vágyak-kéjek szabad szárnyú gyönyöreire ódai lelkesedéssel emlékezik vissza (*Casnova a könyvtárban*²⁴).

Négy különböző megjelenési alkalom, négy különböző szövegkörnyezeti együttállás relációjában tekintettük át eddig azokat a tényezőket, amelyek valamiféle kölcsönhatásban vannak a *Don Juan agóniájával*. A sokszoros tükörben való megjelenítés fényszálai közé ideje beszöni most már az immanens, eddig az egyébközös jegyek hiánya vagy a mű egyedisége miatt nem említett jellegzetességeket is, amelyek újabb árnyalatokkal egészíthetik ki a monológvers komplex világának áttekintését, a befogadó lehetséges további érzelmi-gondolati rezdüléseit.

A monológ mint drámai műfaj általában terjedelmes, az itteni 14 sornál mindenképpen terjedelmesebb. Vajon miért ebben szólaltatja meg versalanyát a költő? Úgy tűnik, hogy a halálára készülődő hős inkább epigrammaszerű bölcselő összegzést készít, akár a samurájok, de semmiképp sem úgy, mint egy opera szereplője. A választott szonettforma már Tirso vagy Góngora idejében sem csak szerelmi dal volt, és itt sem az, habár „szerelmi” vonatkozása van a szövegnek, de a legfőbb motiváció az a fajta rövidség lehetett, amely még elegendő több gondolatkör, epikus utalás, érzelmi árnyalat felvillantására, de kellőképpen intenzív is a mondandó sűrített jellegéhez. A közlés rövidsége összefügghet azzal, hogy a megszólalási szituáció nem a lassú szenvedés, hanem a gyors vagy gyorsan bekövetkező zuhanás/tűzhalál pillanata. A beszélő szkepszise, esszenciális mondandója, annak végkövetkeztetési leszúrtsága indokolhatja, hogy miért nem hosszsan értekezik. Mondandója tényszerű felsorolásokra épül, nem tartalmaz reflexív, magyarázó

23 Hogy a „szomszéd” érintetteknel maradjunk: a szóhasználatot érdemes összevetni a Csokonaitól ismert „dáma-bibliotéka” (*Konstancinápoly*) vagy a da Ponte-librettóban szereplő „leporellói” Regiszter fogalmával, illetve képbe hozni az agóniavers könyvekbe zártágra és kitért testekre utaló részleteit.

24 A vers eredetileg mint a Lázáry-féle alteregó műve jelent meg (Kortárs 1997/9., 38.), de a *Téli prézli* című kötetbe (2001) kerülve ez a származtatás leválik róla.

részeket, ezért is hagy nagy szabadságot a szerző a gondolati háttér és összefüggések befogadói latolgatásához. Fontos erény, hogy a tömörség ellenére a szöveg nem teszi nehézkesé a sokelemű fogalmiságot (Isten, álom, szó, lélek, értelem, létezés, gondolat, megváltás, rögeszme), és még az érzékletes, expresszív képszerúségről is képes gondoskodni. A kifejezetten gondolatgazdag kompozícióban sajátos módon igen hangsúlyos jelenléttel 14-szer kapnak szerepet a módosítószók, melyeknek alapvetően nincs jelentésük, itt azonban kontextuálisan mégis meghatározó a szerepük.

A szöveg dinamikusságára a jambikus lüktetés is rásegít, amelyben poétikai megfontolásból fontos spondeusi lassítások működnek: 9 alkalommal tagadószók és tagadó igék, újabb 3 esetben a *csak* módosítószó használatával éri el ezt a szerző,²⁵ ami beszédes, mert ezek kifejezik a hiány (nincs), a megfosztottság (sem, sincs), korlátozottság érzetét és súlyát a világgépi érvényű számvetésben. Ezek közül az üdvtani alaptézis, vagyis az utolsó mondat első tagmondata működteti a legfontosabb efféle kiemelés: a „Nincs megváltás” mint kulcsmondat két spondeusból áll.

Több pretextus és maga a monológ is feltételezhetővé teszi a néhol anaforikával is megerősített negligálás kapcsán, hogy hősünk lázadó, hogy szembe fordul korával, a kor értékvesztettségének hatására a hirdetett dogmatikus értékeket, elveket, erkölcsöt tagadja (vö. katolicizmus, ellenreformáció kora, főleg Tirsonál), a drámák drámai hőse ezért tűnik néhol lázadónak (Molière, da Ponte). Vesztés mivolta okán elgondolkodtató, hogy tekinthető-e tragikus hősnek? Arisztotelészi értelemben és drámahősként nyilván nem, KAF Don Juanja azonban valamelyest mégis együttérzésre érdemes (azért nem áldozat!), hiszen kiolvasható a szövegből, hogy ő nemcsak kalandokat keresett, hanem lelket, méltó partnert – ha nem is valamilyen forradalmi vagy világmegvált(oztat)ó megmozduláshoz, de a teljesség, a beteljesedés eléréséhez mindenképpen. Tragikusnak inkább az az általánosított, a kommunikációra vonatkoztatott hiány nevezhető („szó sincs”), mely szerint képtelenek vagyunk emberi nyelven lélekig hatóan megnyilatkozni és mások emberi megnyilatkozását lélekig hatóan befogadni. A szó fogalmához társíthatjuk még a megváltó vagy a bizonyosság, vigaszadó tan/bölcsélet képzetét (talán biblikus kontextusban az Ige fogalmát is), és nyilván ars poeticus értelemben is számolnunk kell vele, hiszen itt mégiscsak egy költő beszél arról, hogy a nyelv, az

▼

25 Több vesszor is van, amelyben a verslábak fele lassító szerepet kap, s talán érdemes a 11. sor trocheusát is kiemelni, hiszen a kontrasztos ritmüstörés is hangsúlyos tartalmi résznél következik be.

A Kőszobor **nem** létezik, sem Isten – / csak **álomkép** szeretkezés után, / **szó sincs**, **hogy** másik lélekig segítsen: / viaszbabák **bámulnak** rám bután, / **s nem** rebben **értem** sem mosoly, sem pilla... / Csúful becsaptál, cinkos értelem – / **nem** létezik már **Madrid**, sem Sevilla, / és meglehet, hogy én **sem** létezem: / **csak könyv** vagyok, **csak haldoklásom** álma, / csak elvakult süket papírhalom... / **Nincs** létezés, **mely** vigaszomra válna – / a gondolat kegyetlen irtalom. / **Nincs megváltás**, **csak könyvbe** zárt rögeszme: / csak én kitárt **testekre** fölszögezve...

emberi kommunikáció is problémaforrás a világban. A KAF-versekben időnként felbukkanó kétely, egyfajta alkotói bizonyosságvesztés, szkepszis is ott lehet a háttérben a „szó sincs, hogy másik lélekig segítsen” utalásban s vele párhuzamban a „könyv vagyok ... süket papírhalom” említése révén is (az írott szó, az életmű, a rólunk-általunk leírtak nem tesznek hozzá semmit az önidentitás, a megismerés, megismerhetőség eléréséhez vagy egyáltalán a teljességhez?).

A negligálás első vonatkoztatásban Istenre és a Kőszoborra irányul. Mindkettővel kapcsolatban felvethető a tagadás és a hiány képzete.²⁶ Ha az elutasítás gesztusát értelmezzük elsődlegesnek, ez összefüggésben lehet a keletkezés idejéhez kötődően a megrengethetetlen, rigorózus, örök érvényűsége törekvő tekintély/hatalom/ideológia (Ceașescu) elutasításával, egyfajta szabadságvágygal, tehát lázadó gesztus, ha pedig kor-általános jelenség konstatálására használja a tagadást KAF, akkor benne lehet jelenünk erkölcs- és hitevesztettségének, remény- és értékesztettségének vagy nihilizmusának felmutatása, vagy az értékek mint megtartó erők – személyes vagy általános – hiányának deklarációja. A személyes hiányérzet egyébként megmutatkozik a lélek keresésének kudarcos történetéből adódóan is. Amúgy da Ponte és Mozart Don Juanja „egyszerűen” isten- és erkölcszagadó, vagyis a Kőszobor náluk és hatásuk révén azonosítható a keresztényi erkölcsi szigor megtestesítőjeként.

Ha Isten nincs, megváltás sincs, ez következetes, keretszerűen megerősített és meggyőződéses állítás a szövegben. Valószínű azonban a mondandó belső logikája szerint, hogy a megváltásnak a szó és a lélek is lehetne eszköze, segítője. A birtokos személyjel hiánya miatt (vö. *lelkem*) kevésbé valószínű, de nem kizárható, hogy a másik lélek iránti vágy a „szédelő” önnön jobb lelke iránt vágy, és akkor valakitől mástól lenne várható az a szó, amely tehát így is hiányelem. Sokkal valószínűbb, hogy a másik lélek – akár másban fellelhető célképzetként, akár visszaható Don-lélekjobbítóként – nőben lakozik, s a „viaszbabákkal” kapcsolatosan éppen az a baj, hogy azok buták, lelketlenek, a jelenkorra vetítve talán csak szempillarezegtető, idolimitáló, prostituáló látszatértékeket követő lotyócskák, némberek, ahogy a mozarti kontextusban másutt már említve voltak. A versalany itt egyértelműen általánosító, kiábrándult kritikával beszél a méltó partnerség hiányérzetét említve, KAF azonban másutt megteszi, szintén mozarti apropóból, hogy visszahozza az ironizáló-elmarasztaló képet a nőkről szólván (csak? a da Ponte-féle Donhoz

▼

²⁶ A hiányérzet mint disszonancia egyfajta leképeződése lehet az, hogy az *Isten* hívó rímre a –ítsen hangsor „kontráz” rá, már-már a kancsalrím-hangzásig modulálva az asszonánc és tiszta rím határán létrejövő „játékos” nyelvi manipulációt.

köthetőkről legalábbis²⁷). A nőkkel kapcsolatos hivatkozások közül a legexpresszív-
vebb az utolsó verssor szóképe. Ez a testiségre fókuszál olyan erővel, olyan gazdag
konnotációval, hogy szinte zavarba hozza az olvasót. Vajon a kitértség mint jelző,
mint póz és állapot csupán a „partneri” passzivitás- vagy lélektelenség-élettelensé-
ség képzetét (vö. viaszbabák) adja hozzá az értelmezési kísérlethez? Tekintsük
ezt úgy, mint a Don azt mondaná tőle nem meglepő deszakralizálással: „sajnos a
nők, a testiség a sorsom, a végzetem, a keresztem”? Bizarr következtetés, de akkor
itt egy sajátos, tán mégis tragikumba hajló, sziszüphoszi megválthatatlanságról,
örök gyötrődésről beszélhetünk, ami nem lenne idegen attól az erős egzisztencia-
lista hatástól, amely a szerzőt a vers keletkezésének korszakában az említett
változatokban érte. Nem perdöntő adalék, de talán ezért van, hogy a monológ
nem ölelkezést említ, hanem szeretkezést, vagyis (kiégett) közönnyel nevezi meg
az aktust, nincs benne lélek, érzelem, mint a másik gesztusban, amelynek szóalék
szerinti ritmikája ugyanúgy alkalmassá tenné a szövegbe illesztésre.

A KAF-féle tágas Don Juan/Don Giovanni-birtokon sok mindennek helye van
műfaj, forma, stílus, korélmény, világlátás, gondolati és érzelmi viszonyulások
vagy éppen a maszkválasztás terén, ahogy maga az irodalmi-művészeti Don Juan-
univerzum is elképesztően tág horizontú. Ez a vizsgálódás nem vállalkozhatott
arra, hogy teljes kiterjedésében elhelyezve tanulmányozza mindezt, már csak
azért sem, mert a mű egymagában, nyitottságában, komplex poétikai hatásos-
sága révén is gazdag érzelmi-gondolati reflexiókat képes kiváltani az olvasóból.
Az elemző elgondolkozik azon, hogy szubjektíve mikor élvezte jobban a bele-
feledkezést, mely látószögből vizsgálódva-szemlélődve élte meg a leginspirálóbb
befogadásélményt... Nincs egyszerű válasz, annyi azonban biztos, hogy mondan-
dója átgondolása, szavakba foglalása során (van szó, hogy másik lélekig segítsen!)
egyre tudatosabb híve lett a maszk mögül is tiszta hangon megszólaló KAF-féle
„elő-requiemtétele” líraiságának.

27 A *Téli prézli* című kötet egyik verse a *Wolfgang Amadeus Mozart Prágában*, melynek részleteiben elvileg a zeneszerzőnek a librettó lapjaira írt skicceit olvashatjuk, pl: **Wolfgang Amadeus Mozart Prágában VIII.** Kezdetben tettzett nekünk Donna Anna... / Ma mán be-horpadt réz-üst, ronda kanná. / Be' meszszé futnék Tölle, hogy-ha hanna! / De forr kedélyem, mint pokol-gyehenna! / XV. Nem köll nekem némbert. / Mert folyton tsak sémbell: / Tsak nyaggat, faggat, kiabáll, / Nyaffög, meg-karmoll, ki-sbell! / Még lelkembül is ki-zabáll, / Mint tortátábül Isabelle..., XVIII. Hol Donna Anna, hol meg Zerlina, / Ki a szívemet perli ma... / Miként szólítsam? / Per tu? Per rima? Vajon jót tesz-e a mostani kapcsolatkeresési törekvéseknek, ha kiderül, hogy Mozart-KAF a szédelgőről is ír ironikusan, sőt: XXXV. Hanyattán mind a bábok: / Nem bök plafonra lábok! / Le-fektettük, le, mindet! / Az Úr hiába intett... / El-kárhozunk. De mind-eggy., XXI. El-ragadtam im-már Zerlinát, Masetto! / Meg-hidd, hogy nem lészek tán hitván gaz ettő! / Hájszén bár-melly férfi: Don Juan is... Dettő! / Ha farkával dállhat – hazudós *falsetto!*, XXII. Don Juan nem laza mokus, / Példa rá e Cathalógus... / Vedd a vasok Registert, / Nézd: hány nős-tényt meg-ixelt! / (Hígygye meg, Signora, etzet... / Mert a végén, bár-ki vesztett, / Errül zeng, sikólt a szextett!), XXIV. Oh, nem apátza-nővendék / Az, kire minden nő rámász! / El-gyöhet érte a Kő-vendég, / S lesz a Pokolban kő-tsábász! (Ld. ugyanott.)

Csenki Nikolett

Nemzeti nevelés mint kulturális stratégia a honi gyerekirodalom korai szakaszában

A gyerek- és ifjúsági irodalom mint ideológiai és intézményi diskurzus

A magyarországi gyerekirodalom¹ – más európai országoktól eltérően – ritkán került az irodalomtörténeti vizsgálódások látóterébe; az utóbbi évtized(ek) biztató tendenciái azonban némileg igyekeznek felszámolni ezt az elmaradást.² A probléma elsősorban abból ered – erre többek Hermann Zoltán mutatott rá –, hogy a honi gyerekirodalom-kutatás (és gyerekirodalomtörténet-írás) az egységes szempontrendszer hiánya, valamint a nyugat-európai tendenciákhoz képest intézménytörténetileg és módszertanilag is jelentős megkésettség miatt valójában a hiányok történeteként írható le.³

A megírásra váró magyar gyerekirodalom-történettel kapcsolatban Mikos Éva Hermann Zoltán elgondolásaihoz hasonló következtetésekre jut. Véleménye szerint a gyerekirodalom populáris vagy kolportázsirodalomként való margina-

▼

1 A gyerekirodalmi művek azért is jelentik az irodalom sajátos szegmensét, mert a könyveket felnőttek írják, és általában ők is vásárolják azokat a gyerekeknek, azaz a gyerekirodalom valójában a felnőttek egy meghatározott csoportjához is szól, és végső soron ők lesznek azok, akik az irodalmi üzenetet eljuttatják azok számára, akiket alkalmasnak tartanak a tartalom befogadására. David Rudd, „Theorising and theories: the conditions of possibility of children’s literature”, in *International Companion Encyclopedia of Children’s Literature*, ed. Peter HUNT (Abingdon: Routledge, 2004), 29–30. és Hans-Heino EWERS, „Children’s Literature as Literature for Mediators”, in Hans-Heino EWERS, *Fundamental Concepts of Children’s Literature Research: Literary and Sociological Approaches Children’s Literature and Culture* (Abingdon: Routledge, 2009), 25.

Maria Nikolajeva pedig a gyerekirodalom egy további, sajátos jellemzőjére világít rá, miszerint a feladó (azaz a felnőtt) és a hallgatólagos címzett (azaz a gyermek) kognitív szintjei között eltérés mutatkozik, és ennek az aszimmetrikus viszonyoknak a következményei három lehetőséghez vezetnek: (1) a „single address” (elsődleges címzett) esetében az elbeszélő valójában a felnőttet tekinti címzettnek; (2) a „double address”-nél (áldirekt címzés) bizonyos értelmezési tartomány szól a gyerekeknek, egyidejűleg ugyanakkor egy másik pedig a felnőtteknek; (3) a „dual address” (kettős megszólítás) vonatkozásában pedig mindkét felet egyszerre akarja megszólítani a szöveg, és semmiféle különbségtételt a címzettek között nem akar artikulálni. Maria NIKOLAJEVA, „Narrative Theory and Children’s Literature”, in Peter HUNT, *International Companion...*, 166.

2 A magyarországi gyerekirodalom-kutatás fellendülését az utóbbi években számos önálló tanulmány, tematikus folyóiratszám és tanulmánykötet dokumentálja. A teljesség igénye nélkül:

Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikolett, Minerva Könyvek 8 (Budapest: Fialat Írók Szövetsége, 2017).

„...kézfékes fordulást is tud”: *Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikolett, *Tempevölgy könyvek 29* (Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018). *Medialitás és gyerekirodalom*, szerk. HERMANN Zoltán, LOVÁSZ Andrea, MÉSZÁROS Márton, PATAKI Viktor, VINCZE Ferenc (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–LHarmattan Kiadó, 2020).

A gyerekirodalom születése és a nők, 1840–1918, szerk. DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, TÖRÖK Szusza, *Reciti konferenciakötetek 30* (Budapest: reciti, 2025).

A *Studia Litteraria* 2019. 1–2. tematikus összeállítása *Gyerekvilágok*, míg a *Kortárs folyóirat* 2024. 11. száma *Gyerek- és ifjúsági irodalom* címmel jelent meg.

3 HERMANN Zoltán, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, in *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikolett, Minerva Könyvek 8 (Budapest: Fialat Írók Szövetsége, 2017), 15–31, 15–21.

lizálódása nem kedvez az irodalomtörténeti elemzések megszületésének; nem mellesleg a műfaj láthatatlanságát hosszú távon is fenntartja a honi tudományos diskurzusban. Mikos Éva azt is hozzáteszi, hogy a magyar gyerekirodalom-történet megszületése azért is várat magára, mert a „műfaj” jellegéből, funkcionális túlterheltségéből adódóan nem lehet pusztán irodalomtörténeti elemzések tárgyává tenni a fiataloknak szánt olvasmányokat, másrészt a gyerekirodalmi műveket legtöbbször a felnőtt irodalomra szabott normák alapján értékeli.⁴ „[A] gyerek- és ifjúsági irodalom nem csupán az irodalom olvasójává kívánja nevelni alanyait, hanem egyáltalán az olvasás képességébe szándékozik őket beavatni, amit nem lehetséges túlságosan magasán strukturált és rétegzett funkciórendszerű szövegek segítségével elvégezni. Ami tehát egy gyerekeknek szánt alkotás erénye lehet a gyakorlatban, s vonzóvá teszi az olvasást a gyerek számára, az kárára válhat az irodalomtörténet szempontjából, mivel egy korlátozott nyelvi kóddal és olvasói rutinnal rendelkező befogadónak szánt szöveg akaratlanul is a »kised« vagy a »gyarló« bélyeget kaphatja akkor, ha felnőtt irodalmi művekkel szemben támasztott mércével akarjuk mérni.”⁵

A Hermann Zoltán és Mikos Éva által felvázolt elméleti és módszertani problémák azonban nemcsak a kortárs irodalomtörténeti diskurzus hiányából erednek, hanem azzal a történeti folyamattal is szorosan összefüggenek, amelynek során a gyerekirodalom a 19. század végére a tömegkultúra és a kapitalista könyvpiac szerves részévé vált,⁶ miközben egyre jelentősebb intézményi struktúrára (pl. a *Pesti Napló* gyermekrovata, majd önálló folyóiratok – pl. a *Kis Lap*, *Az Én Újságom* – megjelenése, bővülő gyermekkönyv-kínálat) tett szert.⁷ A vizsgált időszak jelenségeinek pontosabb megértéséhez nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a magyar nyelvű szépirodalom – így a magyar gyerekirodalom is – a 18. század elejétől az 1920-as évekig a német könyvkultúra részét képezte, ezáltal „a nyugati irodalmak gyerekkönyveit, gyerekirodalmi klasszikusait az akkor még kétnyelvű magyarországi, városi olvasóközönség többnyire német

▼
4 MIKOS Éva, „Nemi és társadalmi szerepek Benedek Elek irodalmi programjában”, in *A gyerekirodalom születése és a nők, 1840–1918*, szerk. DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötetek 30 (Budapest: reciti, 2025), 309–333, 310–311.

5 Uo., 311.

6 Uo., 310–313.

7 Az intézményesítés folyamatára Vojnics-Rogics Réka „No Gyurica, kell-e még a szabadság?” – *A Pesti Napló* gyermekrovatának funkciói a századfordulón (1893–1910), illetve Németh Luca Anna *A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetői tevékenysége a századfordulón (1888–1920)* című revalidatív tanulmányai is pontosan dokumentálják. Míg előbbi dolgozat a *Pesti Napló* – médiatörténeti jelentőségű – gyermekrovatának funkcióit (esztétikai, pszichológiai és mindenekelőtt társadalmi-nevelési „programját”) elemzi, addig utóbbi írás a Singer és Wolfner Kiadó mint a hazai könyvpiac kulturális és ideológiai szereplőjének jelentőségére világít rá.

VOJNICS-ROGICS Réka „No Gyurica, kell-e még a szabadság?” – *A Pesti Napló* gyermekrovatának funkciói a századfordulón (1893–1910)”, in *Medialitás és gyerekirodalom*, szerk. HERMANN Zoltán, LOVÁSZ Andrea, MÉSZÁROS Márton, PATARI Viktor, VINCZE Ferenc (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–LHarmattan Kiadó, 2020), 77–106.

NÉMETH Luca Anna, „A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetői tevékenysége a századfordulón (1888–1920)”, *Magyar Könyvszemle* 134, 4. sz. (2018): 411–443.

fordításokban olvasta”,⁸ amelynek következtében késve, elszórtan jelentek meg magyar nyelven azok a gyerekirodalmi műfajok, amelyek németül már korábban elérhetőek voltak.⁹

E történeti előzmények figyelembevételével másrészt azt is szükséges hangsúlyoznunk, hogy a 19. század utolsó harmadától kezdve a magyarországi fiatal olvasóközönség számára egyre nagyobb számú, kifejezetten nekik írott eredeti, magyar nyelvű olvasmány jelent meg.¹⁰ Az 1867-es kiegyezést követő évtizedek a hazai gyerek- és ifjúsági irodalom intézményesülésének korszaka,¹¹ amelynek során egyre hangsúlyosabbá vált, hogy a külföldi fordításokkal szemben, illetve azok mellett egyre több eredeti, magyar nyelvű olvasmánnyal gazdagodjon a gyerekirodalom. Ebből a folyamatosan bővülő hazai korpuszból egy olyan, ún. nemzeti ideológiai törekvés is markánsan kirajzolódik, amelynek hatása egészen a két világháború közti időszakig meghatározó marad.¹² A magyarországi gyerek- és ifjúsági irodalom intézményesülésének kezdetén – részben a német hatás ellensúlyozására – tehát egyre meghatározóbbá váltak azok az olvasmányok és sorozatok is, amelyek a fiatal(abb) korosztályok számára hazafias tematikát közvetítettek.¹³

▼

8 A magyar és német nyelven elérhető olvasmányok „tematikai és műfaji értelemben kiegészítették egymást, ennek megfelelően a biedermeier gyerekirodalom (a Schmid Kristóf-sorozatokat kivételként, magyarul is kiadták az 1850-es évektől) magyar nyelven csak az ezt programszerűen is felvállaló orgánumok lapjain jelent meg először: az 1840-es évek divatlapjaiban, az iskolai olvasókönyvekben vagy az 1850-es évek utáni periodikák hétvégi mellékleteiben olvasható ilyen versek, elbeszélések. De a német romantikus és biedermeier gyerekirodalmi klasszikusokat, könyvként(!) főleg németül olvasták a polgári és arisztokrata családokban. Grimmék, Ludwig Bechstein, Wilhelm Hauff vagy Andersen meséit is emiatt nem volt szükséges lefordítani magyarra, csak a 19. század második felében.” HERMANN Zoltán, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, in *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikolett, Minerva Könyvek 8 (Budapest: Fialat Írók Szövetsége, 2017), 15–31, 19–20.

L. még: Pataky Adrienn, „Rájöttem, hogy a gyermekvers: műfaj.»: Gyermekirodalom, gyermekírói lét a Rákosi- és a Kádár-éra belpolitikai átszervezései, ideológiai tükrében, újhordas példákon keresztül”, *Irodalomtörténet* 53, 4. sz. (2022): 397–425.

9 Hermann Zoltán e jelenség kapcsán hangsúlyozza, hogy a német gyerek-könyv-kultúra funkcióiban, folyamataiban és mediális kontextusaiban feltételezhető hasonlósága a magyar gyerek- és ifjúsági irodalom történetével indokolttá tenné, hogy „a német nyelvterületen főleg a felsőoktatási műhelyek, a tanárképző intézményekben folyó kutatások, a *cultural studies* módszertanát követő projektek, a recepciótörténet és a medialitás-elméletek által inspirált historiográfiai szintézisek tanulságait” a honi tudományos diskurzus is magáévá tegye. HERMANN, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, 21.

10 RÉVÉSZ Emese, „Külső csínjának emelésére sem kímélém a költséget»: Heckenast Gusztáv illusztrált kiadványai”, in RÉVÉSZ Emese, *Mentés másként: Könyvillusztráció tegnapról ma*, Tempevölgy könyvek 39 (Balatonfüred: Tempevölgy, [2020]), 62–116, 75.

11 HERMANN, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, 31.

12 Uo., 20.

Arra, hogy milyen nagy jelentőségre is tett szert a nemzeti tematikájú magyar gyerekirodalom az oktatásban, Margócsy István írása világít rá: „Az 1924-es, majd 1938-as középiskolai tanterv a magyar tantárgy nevelési és oktatási célját nyitlan, minden megszorítás nélkül egyrészt az erkölcsi, másrészt a hazafias nevelés szolgálatába állította [...], egészen odáig elmenően, hogy az 1927-es tanterv részletes utasítása még azt is nyitlan kimondja, hogy a nemzeti történetiség érdekében az esztétikai-irodalmi értékek egyébként érvényes normáit fel kell függeszteni [...]. Az irodalom oktatásának legfőbb feladata az erkölcsi/politikai példaadás szülőlkönsége lesz, melynek során például az írórsorok és az írói feladatvállalások messzemenő primátust nyerne a művekkel szemben.” MARGÓCSY István, „Magyar nyelv és/vagy irodalom? Egy egyetemi és iskolai szaktantárgy kialakulása és változásai”, in *Éhe a szónak? Irodalom és irodalomtanítás az ezredvégén*, szerk. PÉTER Ágnes, SARBU Aladár, SZALAY Krisztina (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1997), 77.

13 HERMANN, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, 19–20.

E folyamattal párhuzamosan persze a könnyen eladható, a külföldi regények átdolgozott kiadásai, valamint egyéb szórakoztató olvasmányok iránt is nagy kereslet mutatkozott. POGÁNY György, „A Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. és ifjúsági kiadványai 1873–1945”, *Könyv és Nevelés* 21, 3–4. sz. (2019): 84–125, 91.

A magyarországi gyerekirodalom 1880 utáni emancipációs folyamatának felgyorsulása másfelől az alfabetizáció és a könyvkiadás tömegessé válásával, illetve „az olvasásnak a társadalmak (viszonylagosan) teljes keresztmetszetét jellemző kulturális gyakorlattá válásával; és időben ezzel nagyjából párhuzamosan a nyomtatott tömegmédiá megjelenésével” is szorosan összefügg.¹⁴ Félrevezető lenne ugyanakkor azt gondolni, hogy a patrióta szemlélet csak a 19. század utolsó évtizedeinek gyerekkönyv-kultúrájára gyakorolt jelentős hatást, hiszen már az abszolutizmus idején is szép számban elérhetőek voltak azok a könyvek, amelyek a nemzeti örökséget, illetve hagyományokat ismertették meg olvasóikkal. Ilyen kiadványnak tekinthető többek között a különböző képes folyóiratok, amelyek a korszakban népnevelő funkciót voltak hivatottak betölteni. A kezdetben néplapként induló, majd később a művelt középosztály folyóiratává váló *Vasárnapi Ujság*, a *Képes-Ujság* [később *Jó Barát*] vagy a specializálás törekvését felmutató *Magyar Gyermekbarát* tartalmi szorosan kapcsolódtak a hazai kulturális, történelmi ismeretekhez – utóbbi folyóirat érdeme pedig „nem kevesebb volt, mint hogy az ifjabb korosztályhoz immár célzottan is eljuttatták azoknak a történelmi hősöknek, jelenkori államférfiaknak vagy kulturális momentumoknak a képét, amelyek nem csekély szerepet játszottak egy eszmélő generáció kollektív nemzettudatának megkonstruálásában.”¹⁵ A nemzeti tematikájú olvasmányokkal párhuzamosan természetesen egy olyan alternatív kánon is jelen volt a korszakban, amely a nyugati gyerekirodalom klasszikusainak – a magánkiadók, így például a Franklin-Társulat, a Singer & Wolfner és mások – megjelenítése által formálódott.¹⁶

A gyerek- és ifjúsági irodalom hazafias tematikájú olvasmányainak számottevő növekedése a 19. század utolsó harmadában, különösképpen a millenniumi ünnepeket megelőző, illetve azt követő időszakában nemcsak az írni-olvasni tudók számának gyarapodásával, hanem (oktatás)politikai érdekekkel is szorosan összekapcsolódott. „A kiegyezés után az egyre meghatározóbbá váló állami oktatáspolitikai formálása már nemzeti (magyar) ügyé vált, így ezen belül érvényesültek a korábbi időszakra jellemző pedagógiai irányzatok. Egyfelől a német

▼
14 HANSÁGI Ágnes, „»Csak az a kár, hogy a kicsikét [Margitkát] nem Jenőnek hívják«. A gyerekirodalom kérdése a Magyar Szalonban”, in *A gyerekirodalom születése és a nők, 1840–1918*, szerk. DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötetek 30 (Budapest: reciti, 2025), 79–98, 81.

Az írni-olvasni tudók arányának számottevő növekedése az 1868-as népoktatási törvény hatásával magyarázható; Eötvös József rendelkezése ugyanis a magyar iskolaügy tartalmi-szervezeti modernizálásával a polgári fejlődéshez szükséges alapokat teremtette meg. Az ország első népoktatási törvénye többek között kialakította a népoktatási alapintézmények egységes rendszerét, rendelkezett az oktatási intézményekben tanítandó tárgyak köréről, valamint biztosította az intézményrendszer működtetéséhez szükséges személyi és tárgyi feltételeket. PUKÁNSZKY Béla, „A dualizmus kora”, in MÉSÁROS István–NÉMETH András–PUKÁNSZKY Béla, *Neveléstörténet: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 307–317, 307–309.

15 RÉVÉSZ, „»Külső csinjának emelésére sem kímélém a költséget«, 112–113.

16 HERMANN, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, 20.

pedagógiai gyökerű liberális polgári törekvések, melyek az állam által irányított, felülről jövő modernizáció eszköztét látták az iskolai állampolgári nevelésben. Másrészt pedig a millennium idején fölerősödő nemzeti oktatáspolitikai törekvések, amelyek a homogén nemzetállam megteremtését remélték az egységes állami iskolarendszer kiépítésétől.¹⁷ Jakab György a dualizmus kori állampolgári nevelés kapcsán arra is felhívja a figyelmet, hogy a közvetlen, gyakorlati állampolgári nevelés ebben az időszakban valósul meg, igaz, még korlátozott formában: „már az 1868-as népiskolai törvény nyomán formálódni kezdtek jelenismereti tantárgyi elemek (polgári jogok és kötelességek, alkotmánytan, közigazgatási, gazdasági és jogi ismeretek), amelyeket azonban inkább csak az alsóbb néposztályok számára szervezett polgári iskolákban tanítottak.”¹⁸

A magyar gyerek- és ifjúsági irodalom megszületése (Benedek Elek 1888-as képviselőházi felszólalása) és Gyulai Pál népnemzeti irodalomról vallott elképzelései

A magyar gyerek- és ifjúsági irodalom „megszületése” természetesen hosszabb történeti folyamat eredménye, azonban a szakirodalom konszenzus módon az 1888-as évet, Benedek Elek képviselőházi felszólalását tekinti a műfaj kikülönülésének kezdeteként.¹⁹ Hermann Zoltán korszakolását követve az 1888-as évet, Benedek Elek képviselőházi beszédét már csak amiatt is a honi gyermek- és ifjúsági irodalom intézményesülésének szimbolikus nyitányaként értelmezzük,²⁰ mert – ahogy arra korábban már utaltunk – a rá következő években, évtizedekben az eredeti, magyar nyelvű munkák megszaporodása, valamint az oktatáspolitikai téren is egyre hangsúlyosabban megfogalmazódó elvárás, miszerint a fiatalok olvasmányainak számottevő hányadát ne – sok esetben igénytelen – fordítások

▼

17 Jakab György, „A közvetlen állampolgári nevelés hazai hagyományairól”, *Történelemtanítás* 11, 1–2. sz. (2020). Hozzáférés: 2026. 01. 16. https://cpa.oszk.hu/01900/01954/00026/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_11_01_07_jakab.pdf

18 Uo.

19 HERMANN, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, 30.

Hermann Zoltán javaslata szerint a magyar gyerekirodalom történetét hat nagyobb korszakra lehet bontani, amelynek (1) első szakasza a kezdetektől az 1860-as évekig tartott, és amiben a kétnyelvűség és nevelési narratívák hangsúlyos jelenléte figyelhető meg. (2) A magyar gyerekirodalom második fázisában – 1861-től 1888-ig – a népiesség és a későromantika jegyei dominálnak. (3) A következő szakaszban (1888–1919) intézményesül a gyerekirodalom, illetve jön létre a nyitott, azaz a piaci szempontokat érvényesítő könyvpiac. (4) A negyedik (1920–1949) és ötödik (1950–1990) korszak közös jellemzője, hogy azokban az állami és egyházi ideológiák nyomása alatt született művekkel szemben egy ellenkánon artikulálódott. (6) A hatodik, jelenleg is zajló szakaszban pedig a gyerekkönyv és a multimédiumok konfliktusának lehetünk szemtanúi. Uo., 30.

20 A Hermann Zoltán által javasolt felosztást Szemák István korszakolása is alátámasztja, aki *A magyar ifjúsági irodalom története* című munkájában 1892 és 1914 közé helyezi el a honi gyerekirodalom intézményesülését. SZEMÁK István, *A magyar ifjúsági irodalom története* (Budapest: Neuwald Illés utódai könyvnyomdája, 1924), 56–59.

jelentsék,²¹ a hazai gyerek- és ifjúsági irodalom mennyiségi és minőségi szinten is számottevő fejlődését mutatta.²²

Benedek Elek ominózus, 1888. február 9-i képviselőházi beszéde azért is bír kiemelkedő jelentőséggel, mert elsőként fogalmaz meg elvárásokat a kikülvönülő gyerekirodalommal kapcsolatban, és tesz javaslatot a gyerekirodalom intézményes támogatására.²³ Felszólalásában élesen bírálja azt a korabeli kiadói gyakorlatot is, amely kizárólag piaci szempontokat érvényesít az idegen kulturális minták közvetítésével, amellyel a nemzeti érzületet is háttérbe szorol, így a könyvek nem tudnak eleget tenni nevelői funkcióiknak.²⁴ Benedek Elek elgondolásában ugyanis a gyermek- és ifjúsági irodalom nem csupán esztétikai, hanem nemzeti értékek hordozója, éppen ezért tartja elfogadhatatlannak a kortárs gyerekkönyv-kultúra helyzetét: „Tényleg a magyar ifjúsági irodalom szánalmasan szegény. Könyvkiadóiink, kiknek hazafiságában nem kételkedem, de a kikben, mint a tények bizonyítják, az üzletember földhöz veri a hazafit, édes keveset törődnek a gyermek- és az ifjúsági irodalom istápolásával. Olcsó áron megvásárolják a külföldi képes könyvekből a képeket s ezekhez vagy lefordíttatják az eredeti szöveget rendesen könyvvezetők által – a kik a tudós akadémikusok példájára ismét kiadják albérletbe, valószínűleg az inasoknak – vagy pedig, hogy a magyar irodalomnak is hozzanak némi kétes értékű áldozatot: az idegen képekhez eredeti szöveget is iratnak, rendesen ismét a könyvvezetők által s így eshetik meg az, hogy a magyar gyermek kezébe kerül egy képes könyv, melyben a juhász sarkig érő, hófehér külsejű, Mentsikoff-kabátban, háromszögletes kalapban, kék pantallonban és hogy a toilette teljesen modern és nemzetközi legyen, hegyes orrú czipőben támaszkodik kampós botjára. [...] Valahogyan módját kellene ejteni annak, hogy a gyermekek fogalomvilágát ne népesítsék be együgyű történetekkel, szellemét, nyelvét és izlését ne rontsák meg az idegen világban járó, rendesen silányul fordított olvasmányokkal. [...] Épen azért ajánlom a jövőre, hogy a közoktatásügyi kormány pályadíjakat tüzzön ki ifjúsági művek írására, mert így alkalom nyílik ismeretlen, de esetleg alkalmas tehetségeknek is a magyar nyelvnek és ifjúsági

▼

21 L. A korszakban számos tankönyvet és ifjúsági könyvet író Böngérfi János szarkazmust sem nélkülöző 1893-as kritikáját a fordításokról, illetve a korabeli magyar ifjúsági irodalomról: „De ha az ember közelebről megrekinti ezeket a ríkító színű (sic!) táblákba foglalt könyveket, csakhamar meggyőződik, hogy a legnagyobb rész nem érdemli meg a nyomdafestéket. A képek szépek, de néha frivol katásuak (sic!) és többnyire mind idegenek. A szöveg ugyan magyar, de a szellem – általában – német. Ifjúsági (sic!) munkáink 90%-a fordított s az oroszlanrész természetesen a német ifjúsági irodalomra esik. S ha még a fordítás magyaros vagy legalább tűrhető volna. De a legnyakatekertebb mondat szerkezetekkel, a legvastagabb germanizmusokkal éppen ezekben a gyermekeknek szánt olvasókönyvekben találkozunk. A ki nyelvérzékét elakarja rontani, az csak olvassa el a Hoffmann Ferenc, Höcker Oszkár, Schmidt Kristóf, Andersen stb. fordított munkáit.” BÖNGÉRFI János, „A mai ifjúsági irodalom”, *Magyar Pedagógiai Szemle* 14, 5. sz. (1893): 189.

22 SZEMÁK, *A magyar ifjúsági...*, 56–59.

23 Benedek Elek 1887 és 1892 között a nagyajtai kerület országgyűlési képviselőjeként volt jelen a parlamentben. LENGYEL Dénes: *Benedek Elek* (Budapest: Gondolat, 1974), 51.

24 „60. országos ülés: 1888. évi február hó 9-én, csütörtökön. Péchy Tamás, később gróf Bánffy Béla elnökte alatt”, in *Az 1887–92. évi Országgyűlés Képviselőházának naplója*, szerk. P. SZATHMÁRY Károly, 27 köt. (Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1888), 3:128–143, 137–139.

irodalomnak fejlesztésére. Az sem lenne fölösleges, ha a közoktatásügyi tanács, a mely legelőkelőbb tanférfiakból áll, sorba venné az ez időszerint forgalomba levő gyermek és ifjúsági könyveket, azokat lelkiismeretesen megbírálván, bírálatát közzétenné az összes ujságokban és figyelmeztetné a szülőket, hogy mely könyvek alkalmasak, érdemesek a megvételre és melyek nem.”²⁵

Benedek Elek képviselőházi felszólalása azonban egy másik problémára is ráirányítja a figyelmet. Ahogy arra fentebb már utaltunk, Mikos Éva (és Hermann Zoltán) elképzelése szerint a gyerekirodalom funkcionális túlterheltsége nem teszi lehetővé a műfaj önálló, esztétikai szempontú megítélését, mivel az olvasóvá nevelésben, a társadalmi normák közvetítésében stb. is elvülhetetlen szerep hárul rá. Azonban míg Mikos Éva a gyerek- és ifjúsági irodalom „marginalizált” státuszát elsősorban irodalomtörténeti és esztétikai szempontból magyarázza, addig Benedek Elek parlamenti beszéde pont azt bizonyítja, hogy a gyerek- és ifjúsági irodalom esztétikai irodalommal szembeni alárendelt pozíciója „tudatos” döntés, kulturális stratégia eredménye, amely a 19. század utolsó évtizedeinek sajátos feltételei, azaz a könyvpiaci érdekeltség közepette a nemzetépítés, illetve az állampolgári nevelés gyakorlataival fonódott össze. Így tehát a honi gyerek- és ifjúsági irodalom sajátos feltételrendszerének vizsgálatakor nem(csak) az a kérdés, miért nem vált autonómmá a műfaj, hanem az, hogy milyen politikai érdekek szolgálatába állított önállóságról mondott le a 19. század végén.

Benedek Elek képviselőházi beszéde, az önálló gyerekirodalom kikülönülésének szorgalmazása, illetve a műfaj ideologikus meghatározottsága (a nemzeti és a nyelvi nevelés elsődlegessége) olyan kulturális programként azonosítható, amely szorosan kapcsolódik Gyulai Pál népnemzeti irodalomról alkotott nézeteihez,²⁶ amelynek értelmében a nemzeti irodalom funkciója nem más, mint a nemzeti karakter művészi formában való megjelenítése, amely képes továbbadni a társadalmi élet stílusát.²⁷ Gyulai esztétikai normarendszerében a nemzeti irodalom értéke ugyanis annak erkölcsi funkciójában keresendő: azok a művek tekinthetők legitím alkotásoknak, melyek illeszkednek a társadalom husserli értelemben vett

▼
25 Uo., 137.

26 Gyulai Pál valójában Toldy Ferenc örökségét, irodalomról alkotott koncepcióját gondolja tovább. Toldy irodalomról alkotott elképzelése ugyanis „elsősorban a politikai közösség – és az annak lényegét alkotó nemzeti szellem – története felől elgondoló hagyományába” illeszthető. BALOGH Gergő, *A modern irodalmi tudat megalapozása és működése: Irodalmi modernség és társadalmi modernitás viszonya Magyarországon* (Budapest: Ráció, 2023), 11–12.

„A nemzeti irodalom 19. századi fogalmainak (mert több van belőlük) az a típusa, amelyet Gyulai Pál használ, s amelybe a népnemzeti jelző is tartozik, az individualista módszertani előfeltevések elvetésével jött létre; azokra a – Johann Gottfried Herder nevével fémjelvezhető – bölcséleti előzményekre támaszkodik, amelyeknek legfőbb előfeltevéseik, hogy az emberi gondolkodás egy olyan nyelvi, szociokulturális közeg meghatározottságai között alakul ki, amelynek megvan a maga állandó – a történeti változások közepette is folytonosan érvényesülő – jellegzetessége, beállítódása, stílusa.” S. VARGA Pál, „A népnemzeti irodalom fogalma Gyulai Pálnál”, *Jelenkor* 45, 7–8. sz. (2002): 805–817, 805.

27 Uo., 810–813.

normálstílusához,²⁸ és amelyek a társadalmi valóság belső mintázatainak hiteles megformálói, azaz a nemzeti hagyományok továbbörökítői. Implicit módon tehát Gyulai a nemzeti irodalommal szemben nem csupán esztétikai minőséget, hanem közösségi „hasznot” is megfogalmazott, mivel a népnemzeti irodalom csak utóbbtól nyerhette el legitimitását. E normatív keretrendszer figyelembevételével Benedek Elek a magyarországi gyermek- és ifjúsági irodalom megszületését szorgalmazó képviselőházi felszólalása (és életműve) nem más, mint Gyulai Pál népnemzeti irodalomeszményének egy új és – az általános írni-olvasni tudás folyamatos növekedésének köszönhetően – szélesedő olvasóközönségre való kiterjesztése.

Gyulai Pál népnemzeti irodalomeszménye és Benedek Elek gyermekirodalmat érintő, programadó felszólalása a fentiek tükrében arra világítanak rá, hogy a 19. század második felének irodalmi, illetve irodalomtudományos diskurzusában a nemzeti jelleg, annak erkölcsi meghatározottsága legitimálhatta a megszülető irodalmi alkotásokat. E normatív keretrendszert Beöthy Zsolt irodalomelméleti szintézise, *A magyar irodalom kis-tükré* (1896) című munkája is igazolni látszik. Beöthy a „nemzeti szellem” kifejezés megalkotásával az irodalom nemzeti közösség szolgálatát, illetve annak megteremtését igyekezett hangsúlyozni.²⁹ Az említett fogalom Beöthy elgondolásában egy olyan szellemi alapelvként tételeződik, amely az egy nemzethez tartozók lelki közösségét foglalja magában.³⁰ Szénási Zoltán *A magyar nemzettudat kis-tükré* című tanulmányában arra mutat rá, hogy Beöthynél a nemzeti lélek, illetve szellem (melyeket szintézisében szinonimaként használ) azokat a morális és katonai (férfias, hősie) erőnyeket jelentik, amelyek meghatározzák, kit és milyen mértékben lehet a nemzeti irodalom részének tekinteni.

▼

28 Uo., 805–806.

S. Varga Pál dolgozatában Gyulai Pál *népnemzeti irodalom* fogalmának értelmezésekor Edmund Husserl az életközösségek életének történelmileg formálódó normálstílusára vonatkozó tételét hívja segítségül.

Husserl szerint ez a normálstílus vagy „[b]eállítódás általánosságban nem jelent egyebet, mint az akarati élet habituálisan szilárd stílusát, a benne kifejezésre jutó szándékokat és érdeklődéseket, végcélakat, kultúrterjesztményeket, melyeknek tehát az meghatározza stílusát. Ebben az állandó stílusban mint normálformában zajlik le a mindenkori meghatározott élet. Ez váltogatja a konkrét kultúrartalmakat bizonyos viszonylagosan zárt történetiségben. Az emberiség (illetve az olyan zárt közösség, mint a nemzet, törzs stb.) a maga történelmi helyzetében mindig valamilyen beállítódásban él. Életének mindenkor megvan a maga normálstílus, állandó történetisége, illetve annak fejlődése. (...) Ha az emberi létezés történetiségét egyetemesen szemléljük, szemügyre vesszük valamennyi közösségi formáját és történelmi fokozatait, akkor kiderül, hogy magábanveve lényegszerűen egy bizonyos beállítódás az első, illetve hogy (formális általánosságban szólva) az emberi létezés bizonyos normálstílus történetileg elsődleges, melyen belül a kultúrateremtő létezés mindenkori tényleges normálstílus, minden felemelkedés, hanyatlás, stagnálás mellett is formálisan ugyanaz marad.” Edmund HUSSERL, „Az európai emberiség válsága és a filozófia”, in *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*, szerk. VAJDA Mihály, ford. BARÁNSZKY-JÓB László (Budapest: Gondolat, 1972), 323–367, 338–339.

29 „A Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt és Gyulai Pál képviselte irodalomtörténeti elgondolásokban a történeti fejlődés alakzatai maguk váltak az irodalmi műveket értékkel ellátó instanciákká, és ezért az általuk létesített hagyományba tagozódó munkákban – még ha az alkotások esztétikai hatásfunkciója korántsem szorult egészen a háttérbe – a nemzeti szellem szóhoz engedésében látták meg az irodalom elsődleges feladatát.” BALOGH, *A modern irodalmi tudat...*, 79.

30 „Nemzeti lelkünknek s ezt a lelket megszólaltató irodalmunknak eszményei között, melyeket szolgált, mindig ott volt s szellemünk változó tartalmára irányzólag hatott: a magyarság eszménye és közérdeke. Mikor a nemzetben, egyes osztályaiban el-elhomályosodott és meg-meggyengült: az irodalom mindig új és mindig erősebb életre keltette. Íme ez a magyarázata, hogy talán nincs nemzet a világon, melynek irodalma oly egyenes, benső és szoros viszonyban állott volna politikai életével, mint a magyar. A mi irodalmunk nemcsak kifejezte, hanem fentartotta a nemzeti lelket.” BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükré* (Budapest: Athenaeum, 1896), 182–183.

Szénási dolgozata azt is beláthatóvá teszi, hogy Beöthy Zsolt irodalomfelfogása elsősorban nemzeti-politikai funkciók mentén értelmezhető; az esztétikai szempontok vizsgálata másodlagos szemponttá válik elgondolásában.³¹

Az irodalom helye a népiskolai oktatásban

Balogh Gergő az irodalmi modernség történetét a társadalmi és kulturális kontextusok tükrében vizsgáló monográfiája is megerősíti a 19. századi magyar irodalom nemzeti eszményhez való kötöttségét, amely az irodalmat a nemzeti identitás megerősítésének eszközeként kezelte.³² „A 19. század utolsó harmadában Magyarországon a nemzeti eszménynek alárendelt irodalom képe bizonyult uralkodónak, amelyben – a népiskolai oktatás révén is megtámogatva – kétségtelenül tovább élt az irodalmi mű létrehozásának 18. század végi, erősen etikai felhangja: a megfogant mű a nemzetnek tett szolgálat.”³³ A leírtak alapján belátható, hogy az irodalom tantárgy a népiskolai oktatásban nemcsak egy volt a többi között, hanem a nemzeti ideológia közvetítésének és konstruálásának legfontosabb – és egyre inkább intézményesített – eszközévé vált. A hazafias eszmék minél szélesebb körű terjesztése már csak abból a szempontból sem tűnt megkerülhetőnek, mivel az átalakuló és újonnan létrejövő társadalmi rendszereknek szükségük volt a közösségi identitás megerősítését lehetővé tevő nézetekre, nem mellesleg a nemzeti diskurzusok legitimálásához a formálódó közösségek aktív közreműködése is szükségeltetett.³⁴ Azaz a 19. századi magyar irodalom a nemzeti identitás és ideológia közvetítésének (egyik) mediális „csatornájaként” működött.

Az ideológiai nevelés ugyanakkor nemcsak a gyerekek, ifjúságnak szánt olvasmányok tartalmában mutatkozott meg, hanem – ahogy arra már korábban utaltunk – összefüggött az olvasóközönség számának és összetételének változásaival is. Az alfabetizáció mértékének a növekedése elsősorban azt a generációt érintette, akiknek kötelezővé tették az alapfokú oktatást, így történhetett meg az, hogy arányeltolódást tapasztalható a gyerekek és a felnőttek írni-olvasni tudása között a 19. század utolsó negyedétől kezdődően az 1920-as évekig, amikor is elkezdett kiegyenlítődni, illetve megfordulni a felnőttek javára az írni-olvasni tudás aránya. Ez a helyzet persze azt is magával hozta, hogy elsősorban azt a réteget lehetett megcélozni printmédiумokkal, amelyek réteg azok befogására alkalmasnak bizo-

▼

31 SZÉNÁSI Zoltán, „A magyar nemzettudat kis-tükré: Beöthy Zsolt irodalomtörténeti szintéziséről”, in *Kösziklára építve: Built Upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére*, szerk. PANKA Dániel, PIKLI Natália, RUTTKAY Veronika (Budapest: ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Anglisztika Tanszék, 2018), 367–373.

32 BALOGH, *A modern irodalmi tudat...*, 78–80.

33 Uo., 78.

34 Uo., 79.

nyult, és talán ezzel is magyarázható a gyerekirodalom 1880 után intézményesülése Magyarországon.³⁵ Ekkorra kezdett megvalósulni ugyanis az a keretfeltétel, amelyben a piacra szánt újdonságok biztos vevőt találhattak maguknak. (Azt hozzá kell tennünk, hogy elsősorban a szülők vásárolták a gyerekeknek, fiataloknak szánt olvasmányokat, illetve az iskolák szerezték be könyvtáraik számára.)

Irodalmi és állampolgári nevelés Gaál Mózes Hazafias Könyvtár (1892–1902) című ifjúsági sorozatában

Benedek Elek életműve eklatáns példája annak, miként vált a gyermek- és ifjúsági irodalom egy olyan kulturális „stratégiai” médiummá, amelyen keresztül a nemzeti nevelés meghatározó jelentőségre tett szert.³⁶ Benedek Elek íróként, szerkesztőként és közéleti szereplőként egyaránt a honi gyerek- és ifjúsági irodalom intézményesülésének egyik kiemelt szereplőjévé vált a dualizmuskori Magyarországon; munkássága egy olyan normatív keretrendszer megteremtéséhez járult hozzá, amely alapjaiban határozta meg a korszak gyerekirodalmi jellegét, amely elsődlegesen a nyelvi, erkölcsi és nemzeti identitás formálását, valamint az olvasóvá nevelést segítette.³⁷

A honi hazafias ifjúsági irodalom sajátosságai azonban nemcsak Benedek Elek, hanem Gaál Mózes (1863–1936)³⁸ életművében is jól körvonalazódnak. Gaál irodalmi működése abba a vonulatba illeszthető, amely a nemzeti kultúra és irodalom létrehozása által segítette a nemzeti identitás megszilárdulását a 19. század második felében.³⁹ A Gaál Mózes szerkesztette *Hazafias Könyvtár* (1892–1902)

▼

35 HANSÁGI, „»Csak az a kár...«”, 81. Másrészt az is elősegítette ezt a folyamatot, hogy „[a]z iskolarendszer meginduló, másfél évtizeden át tartó ugrásszerű bővülése folyamatosan fenntartotta azt a »rendkívüli kulturális állapotot«, amelyben újratermelődött az első generációs olvasniudók csoportja.” Uo., 83.

36 Jól mutatja ezt a tendenciát, hogy Benedek Elek írásai mellett többek között Gárdonyi Géza, Gyulai Pál, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Pósa Lajos Herczeg Ferenc stb. munkái is helyet kaptak *A magyar gyermek első könyve* című nemzeti szellemű olvasókönyvben, amelyet az olvasástanítás céljára állított össze Czukrász Róza. *A magyar gyermek első könyve: Magyar ABC és olvasókönyv: Az elemi népszkola I. osztálya számára*, szerk. TOMCSÁNYINÉ CZUKRÁSZ RÓZA, átd. T. MORAVCSIK ERIKA (Budapest: Wodianer F. és Fiai, [1902])

37 MIKOS, „Nemi és társadalmi szerepek...”, 314–317.

A kérdéshez lásd még a *Könyv és Nevelés* című folyóirat Benedek Elek életművének szentelt blokkját: *Neveléstörténet – Benedek Elek a művelt, olvasott nemzetért (Emlékkülés az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban)*. *Könyv és Nevelés* 11. 4. sz. (2009).

38 Gaál Mózes – ahogy arra Simon Gyula írásában rámutatott – Benedek Elek mellett a honi gyerek- és ifjúsági irodalom megszülésének egyik kulcsfigurájaként vált ismertté. Simon Gyula ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy Gaál Mózes gyerekeknek, fiataloknak írott munkái – miközben az életkori sajátosságoknak megfelelő nyelvezetet használt – nem mentesek a nacionalista, keresztény szólalomoktól. SIMON Gyula, „Gaál Mózes (1863–1936)”, *Pedagógiai Szemle* 13. 11. sz. (1963): 1008–1009.

39 Ahogy az angolszász, úgy a német nyelvű fiataloknak írt hazafias művek hátterében is meghúzódtak olyan törekvések, amelyek az aktuális hatalmi rendszert igyekeztek legitimálni; míg Nagy-Britanniában a gvarmatszerző politika jogosságát, addig a Német Császárságban egy eljövendő háború indokoltóságát voltak hivatottak alátámasztani. Magyarországon természetesen nem az imperialista ideológia szempontjai kerültek előtérbe, a hangsúly – hasonlóan a német nyelvű tendenciákhoz – a régmúlt dicsőségeire, a nehézségek árán kivívott függetlenségre helyeződött. DENNIS BUTTS, „Shaping boyhood: British Empire builders and adventurers”, in *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, ed. Peter Hunt (Abingdon: Routledge, 2004), 340–351. és GISELA WILKENDING, „Nation, Geschichte, Krieg in der Kinder- und Jugendliteratur”, in *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*, szerk. Reiner WILD (Stuttgart: Metzler, 2008), 228–240.

című sorozat elbeszélései a magyarok őstörténetétől a Hunyadiak korán át II. József-ig bezárólag minden, fontosnak vélt történelmi eseményre reflektáltak, vagy éppen azt mutatták be, hogyan képes a magyarság felvenni a harcot a nemzet integritását veszélyeztető idegen hatalmakkal szemben. Gaál sorozatát tehát nem tekinthetjük egyedülálló kezdeményezésnek a korban, de a *Hazafias Könyvtár* a többi történelmi és/vagy hazafias tárgyú könyvhöz képest⁴⁰ – amelyek népnevelői funkciói szintén elvitathatatlanok –, azért mondható specifikusnak a honi diskurzusban, mert nemcsak annak az elvárásnak tudott megfelelni, miszerint a megszülető irodalmi művek akkor tekinthetők legitim alkotásoknak, ha azok a nemzet hasznára fordíthatók, hanem azért is, mert a sorozat kiadásától kezdve összekapcsolódott az iskolai oktatással. A Szemák István⁴¹ által szerkesztett és először 1892-ben megjelent *Középiszkolai ifjúsági könyvtárjegyzék*⁴² már 1893-tól az ajánlott olvasmányok között említi Gaál Mózes *Zoárd jóslata*, *Szondi két apródja*, *A vezér boszúja*, *Kupa, a pogányvezér*, *Vitézi becsület*, továbbá Tábori Róbert *Az utolsó mentsvár*, illetve Atzél János *Szomorú idők* és Csengey Gusztáv *A mocsarak királya* című történelmi elbeszéléseit. A jegyzék fontossága abban rejlik, hogy a pedagógusok up-to-date értesülhettek a legújabb ifjúsági irodalmi megjelenésekről.⁴³ Gaál sorozata tehát a tananyaggal párhuzamosan haladva adott panorámaképet Magyarország történelméről az ifjúság számára a 19. század utolsó évtizedében. A sorozat darabjai a Neményi Imre által 1902-ben összeállított ajánlott olvasmányok listájára is felkerültek, amely lehetővé tette, hogy Szemák jegyzékéhez képest még több oktatási intézmény a képzési kánon részévé tehesse az elbeszéléseket,⁴⁴ mivel a *Középiszkolai ifjúsági könyvtárjegyzék* csak korlátozott számban volt elérhető a pedagógusok számára.⁴⁵

A gyerek- és ifjúsági irodalomon keresztüli hazafias nevelés fontosságát támasztja alá Imre Sándor irodalomtörténész egy igen korai, 1875-ben publikált *Nemzetiség és nevelés* című tanulmánya. A munkából kirajzolódik, hogy a

40 Böngérfi János szerint a „magyar nemzeti szellemet” fejlesztő gyerek- és ifjúsági irodalom Pósa Lajos, Benedek Elek, Hetey Gábor és Gaál Mózes nevéhez köthető. BÖNGÉRFI János, „A magyar nemzeti szellem az ifjúsági iratokban”, *Magyar Tanítóképzés* 8, 6. sz. (1893): 404–408, 404–405.

41 Szemák István (1842–1925) 1866-tól működött a tanári pályán, 1882-től Budapesten tanított 1899-ben történő nyugdíjazásáig. *Az Ifjúsági Könyvtár* címmel 1898-ban elinduló ismeretterjesztő sorozatot a nacionalizmus szellemében szerkesztette *Magyar irodalmi lexikon S–Z*, szerk. BENEDEK Marcell, Magyar irodalmi lexikon 3 (Budapest: Akadémiai, 1965), 184–185.

42 Az Országos Középiszkolai Tanáregyesület 1878. márciusi közlönyében tették közzé a legelső ifjúsági könyvtárjegyzéket, amelyet egy kilenctagú bizottság állított össze. Az összeállítás a későbbiek során viszont revízióra szorult, ami több évnyi várakozást követően sem készült el, így az említett egyesület választmánya 1891. október 26-i ülésén Szemák Istvánt bízta meg egyedül a jegyzék összeállításával. Dr. SZEMÁK István, „Előszó”, in *Középiszkolai ifjúsági könyvtárjegyzék: Az Országos Középiszkolai Tanáregyesület választmányának megbízásából*, szerk. Dr. SZEMÁK István (Budapest: Lauffer Vilmos, 1892), I–II.

43 *Középiszkolai ifjúsági könyvtárjegyzék: A nagymélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium megbízásából*, szerk. Dr. SZEMÁK István (Budapest: Lauffer Vilmos, 1893)

44 NEMÉNYI Imre, *Ifjúsági könyvtárak és olvasmányok a nevelés szolgálatában* (Budapest: Lampel Róbert [Wodianer F. és Fiai], 1902)

45 A jegyzék sikerességét mutatja, hogy az 1892-ben kiadott füzetre alig két hét alatt 2000 példány megrendelés érkezett. Dr. SZEMÁK István, „Előszó”, in *Középiszkolai ifjúsági könyvtárjegyzék: A nagymélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium megbízásából*, szerk. Dr. SZEMÁK István (Budapest: Lauffer Vilmos, 1894), I–IV, IV.

fiataloknak szánt olvasmányoknak elsősorban didaktikai céloknak kell „megfelelniük”. Imre Sándor szerint ugyanis a nemzetek közötti, egyre gyakoribbá váló találkozások olyasfajta homogenizációt fognak elhozni, amelyben a nemzeti sajátosságok eltűnnek, és aminek a kisebb európai népek jobban ki vannak téve, mint a nagyobbak. Imre Sándor véleménye szerint a nemzeti nevelésnek szilárd alapokon kell nyugodnia, amely magában foglalja a nemzet történelmének, kultúrájának és hagyományainak ismeretét. A nemzeti nevelésnek másrészt nyitottnak kell lennie a külföldi kultúrák és eszmék iránt is, elősegítve a nemzet fejlődését és versenyképességét: „Ily népnek kettős fegyverrel kell harcolnia: védőleg a faj- és honszeretet pajzsával, hogy conserváljon, fentartsa az ősi rokonszenvet, erkölcsöket, nyelvet s mind azt, mi a nemzetiséghez lényegesen tartozik, – hódítólag az idők minden eszméinek, ismeretlenek elsajátítása végett. Egy felől éles, gyors elme a tanulásra; más felől hű fajszeretet s hazafias és történelmi tudat az eltanultak józan meghonosítására. Ilykép fejlett nemzet lehet erős az idő viszontagságai ellen.”⁴⁶ A fiataloknak szánt olvasmányoknak azonban nem csak didaktikai szempontoknak kellett megfelelniük. A *Hazafias Könyvtár* egy 1893-as kritikája szerint a jó gyermek- és ifjúsági irodalomban az esztétikai és a didaktikai szempontok mellett az anyanyelvi nevelés kritériumának egyaránt érvényesülnie kell, hogy a „magyar nemzeti szellem fejlődése” biztosított legyen: „[a] magyar ifjúsági iratoknak ne csak a külseje, de a belseje is tükrözze vissza a magyar nemzeti jellemvonást. Ne csak helyes magyarsággal írott, de magyar tárgyú is legyen a gyermekek és az ifjúság kezébe szánt szórakoztató olvasmány. Itt van a magyar föld népével és természeti viszonyaival. Kiaknázhatatlan bánya ez, mely az ifjúság ismereteinek kibővítésére és érületének megnevelésére a leghelyesebb irányban egyaránt alkalmas. Újabb időben e téren is haladás történt. Pósa Lajos, Benedek Elek, Hetey Gábor és Gaál Mózes a gyermek- és ifjúsági irodalmat a magyar nemzeti irányba terelték.”⁴⁷

Böngérfi gondolatmenetét Laura Jones *Writing and Righting History: Henty's Nation* című tanulmánya is megerősíti, amelyben a szerző a 19. századi angol gyerekirodalom kibontakozása kapcsán mutat rá arra, hogy a kifejezetten fiataloknak szánt történelmi regények nemesak szórakoztató olvasmányul szolgáltak, hanem a hazafias érzelmek kialakítását, a jövő formálásának az igényét, a kulturálódás, a szocializáció és a nemzeti tudat folyamatainak továbbvitelét is elősegítették.⁴⁸ Erre a jelenségre, azaz az olvasásnak mint a társadalom, valamint a gazdaság alakulását alapjaiban meghatározó funkciójára a honi diskurzusban

▼
46 IMRE SÁNDOR, „Nemzetiség és nevelés”, in *Budapesti Szemle*, szerk. GYULAI PÁL, 9. köt. (Budapest: Kiadja Ráth Mór, 1875), 17–18. sz., 40–117, 47–48.

47 BÖNGÉRFI, „A magyar nemzeti szellem...”, 404–405.

48 LAURA JONES, „Writing and Righting History: Henty's Nation”, in *The Nation In Children's Literature: Nations of Childhood*, szerk. CHRISTOPHER (KI) KELEN és BJÖRN SUNDMARK (New York: Routledge, 2013), 161–173, 161–162.

Kemény Zsigmond már az 1850-es években rávilágított a *Pesti Napló*ban közölt vezércikk-sorozataiban. Írásaiban az irodalom és az olvasás politikai eszközként való értelmezésére tesz kísérletet, és kijelenti, hogy az olvasás a civil társadalom megerősödésének kulcsfontosságú eszközeként szolgál. „Az olvasás Kemény mindkét cikksorozatában olyan kultúrtechnikaként jelenik meg, amely túlmutat az irodalom és a művészet érdekeltségi körén: a polgárosulás egyik tétkérdése.”⁴⁹ Az olvasás ilyesfajta funkciójára a későbbiekben Ludwig K. Pfeiffer az irodalom dinamizáló képességeként utal. Álláspontja szerint az irodalom a lelkesítő tapasztalatok kiindulópontjaként szolgál, és amelyek „nélkül a szociális és a privát életformák imaginatív szempontból kiszáradnának”.⁵⁰

Gaál Mózes nevéhez azonban nemcsak a *Hazafias Könyvtár* szerkesztése, hanem a sorozat jelentékeny elbeszélésének a megírása is fűződik. A magyar történelem fontosabb eseményeit megörökítő *Hazafias Könyvtár* ötven darabját Pozsonyban adták ki 3–4 íves füzetekben, amelyek kedvező áruk miatt széles olvasóközönséget tudtak megszólítani, másrészt az oktatási intézmények is viszonylag könnyen hozzájutottak az egyes füzetekhez. Szerzői közül kiemelendő Böngérfi János (1859–1940), aki nemcsak ifjúsági íróként és tanárként tevékenykedett, hanem akit elméletileg is foglalkoztatott az ifjúsági irodalom. A Magyar Pedagógiai Társaságban tartott 1893-as előadásában a német nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom túlsúlyára hívta fel a figyelmet, és amelynek ellensúlyozására „[s]zellemben, nyelvben magyar ifjúsági irodalmat követelt és fellépett a kor kiadói gyakorlatában terjedő üzleti szellem ellen.”⁵¹ Gaál Mózes és Böngérfi János mellett a *Hazafias Könyvtár* szerzője volt még Tábori Róbert, Solymosy Sándor, Szerelemhegyi Tivadar, Bánfi János, Szalay Sándor, Földes Géza. Az elbeszéléseket Stampfel később tíz kötetbe rendezve újból kiadta.⁵²

Az a tény, hogy a *Hazafias Könyvtár* Pozsonyban jelent meg, azért is figyelmet érdemel, mert a 19. század végén a város lakóinak zöme német ajkú volt, a kiegyezés idején 69%-uk olvasott német nyelven.⁵³ Stampfel Károlynak ráadásul az egyre növekvő számú versenytárral is szembe kellett néznie, hiszen az országban mintegy 180 kiadó működött, melyek közül nyolc Pozsonyban volt megtalálható. Stampfel kiadójához fűződnek Jókai regényeinek német nyelvű fordításai, de Kossuth Lajos német nyelvre lefordított, emigrációban született

▼
49 HANSÁGI Ágnes, „Kánonon innen és kánonon túl”, in *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SEKERES Nikolett, Minerva Könyvek 8 (Budapest: Fiala Írók Szövetsége, 2017), 43–46. (Kiemelés az eredetiben.)

50 K. LUDWIG PFEIFFER, *A mediális és az imaginárius: Egy kultúranropológiai médiaelmélet dimenziói*, ford. KERÉKES Amália (Budapest: Magyar Műhely – Ráció, 2005), 21.

51 POGÁNY György, „Stampfel Károly könyvkiadó vállalata Pozsonyban (1873–1904)”, *Limes: Tudományos szemle* 8, 3. sz. (1995): 37–46, 41.

52 Uo., 41.

53 *A magyar sajtó története 1867–1892*, szerk., KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, 2 kötet. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 2:55.

írásai is – utóbbiak azonban nem voltak kelendők: „[a] kudarcot elsősorban a megváltozott európai helyzetben kell keresni: a 80-as évekre lezárultak a nagy politikai és katonai összecsapások Európában, Kossuth kezdett legendává nemesedni, akit tisztelnek, ám a véleményére egyre kevesebben kíváncsiak.”⁵⁴ Stampfel és Jókai kapcsolata a későbbiekben a budapesti székhelyű Révai Kiadó miatt szakadt meg, mivel ez a vállalat sokkal gyorsabban tudott reagálni a főváros irodalmi életének újdonságaira, mint a pozsonyi nyomda.⁵⁵ (A vizsgált korszak egyúttal egybeesik a nagyüzemi nyomdászat és könyvkiadás kialakulásával. Révai Mór János a 19. század utolsó harmadában felismerte, hogy a tömegérdeklődés a regények felé fordult, és tevékenységének középpontjába a különféle regénysorozatok mellett 1880-tól Jókai, 1882-től pedig Mikszáth munkáinak kiadása került.⁵⁶) Ilyen feltételek mellett Stampfel Károlynak más kiadói stratégiát kellett választania, és jó érzékkel ismerte fel az ifjúságnak szóló, leginkább ismeretterjesztő kiadványok piacán mutatkozó rést.⁵⁷ (A tankönyvkiadásért a Franklin Társulat felelt.⁵⁸) Stampfel ezért új szerzői közösséget szervezett maga köré, melynek tagjai Pozsony, az oktatási és kulturális intézményeiről ismert iskolaváros tanárai közül kerültek ki. A gárda „legfoglalkoztatottabb” tagjává Gaál Mózes vált,⁵⁹ akinek összesen 62 munkája jelent meg a pozsonyi kiadónál, és akire „az ifjúsági irodalom Jókai Mór”-jaként hivatkoztak.⁶⁰ Stampfel nyomdájának sikerességéhez az is hozzájárult, hogy Eötvös József, majd Trefort Ágoston oktatásügyi reformjai, a bővülő iskolahálózat, és így a megnövekedett létszámú tanulóifjúság miatt megsokszorozódott a pedagógiai és ifjúsági kiadványok iránti igény.⁶¹ Ezt a piaci rést kihasználva lendítette fel nyomdáját Stampfel Károly, a folyamat során a váltás nyelvileg is megtörtént, hiszen ezentúl a magyar kiadványok kerültek túlsúlyba a német nyelvűekkel szemben.⁶² Ezenfelül megindította a *Magyar Helikon*, a *Magyar Hölgyek Életrajza*, a *Kortársaink*, a *Magyar Ifjúság Könyvesháza*, a már említett *Hazafias Könyvtár*, az *Egyetemes Ismeretek Tára*, a *Nemzetünk Nagy Költői* stb. könyvsorozatokat is.⁶³

▼

54 POGÁNY, „Stampfel Károly könyvkiadó...”, 39.

55 Uo., 39.

56 FÜLÖP Géza, „A magyar könyvkultúra a dualizmus időszakában (1867–1918)”, in FÜLÖP Géza, *A könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában (1789–1917) I.* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1971), 236–274, 256.

57 POGÁNY, „Stampfel Károly könyvkiadó...”, 40.

58 FÜLÖP, „A magyar könyvkultúra...”, 250–251.

59 POGÁNY, „Stampfel Károly könyvkiadó...”, 40–41.

60 SZEMÁK, *A magyar ifjúsági...*, 50.

61 „Stampfel ifjúsági és pedagógiai kiadványainak túlnyomó többsége sorozatban jelent meg. A sorozat volt a XIX. századi könyvkiadás jellegzetes kiadványtípusa, ebbe kapcsolódott be ő is. Ismeretterjesztő jellegű vállalkozások – főleg az ifjúságnak szólók – azonban alig jelentek meg, ezekkel egy ideig szinte versenytárs nélkül volt az országban.” POGÁNY, „Stampfel Károly könyvkiadó...”, 40.

62 Uo., 37–38.

63 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, szerk. KOLLIN Ferenc, 14 köt. Magyar írók élete és munkái (Budapest: Kiadja Hornyánszky Viktor, 1908), 12:1392.

Ebben a könyvpiaci és oktatáspolitikai konstellációban válik értelmezhetővé Gaál Mózes ifjúsági olvasmányokra vonatkozó írása is, amely szorosan kapcsolódik a pedagógiai célzatú könyvkiadás normarendszeréhez, illetve ahhoz az intézményes kontroll iránti igényhez is, amely a fiataloknak szánt olvasmányok tartalmi és erkölcsi keretrendszerét igyekezett kijelölni. Az 1892. évi pozsonyi Katolikus főgimnázium iskolai értesítőjében megjelent, *Az ifjúság és a regényolvasás (Különösen a szülők figyelmébe ajánlom)* című,⁶⁴ néhány oldalas pedagógiai írásában Gaál a francia „galánsregények”, a modern „realistiko-naturális” és a „porkographikus” (sic!) irodalom mint „megrontó olvasmányok” ellen emeli fel a hangját. Gaál szerint a fiatalokat azért kell megvédeni az erkölcsromboló írásoktól, mert nemcsak üresek, hanem „az alatt az idő alatt, míg a galáns-regény-epidémia tart: megfelelkezik komolyabb kötelességeiről az ifjú”.⁶⁵ A szerző valójában azoknak a regények olvasását tartja a legkártékonyabbnak a fiatalokra nézve, amelyek befogadói oldalról nézve nem felelnek meg a korosztály életkori sajátosságainak, mert azok a szexuális vágy felkeltésére alkalmasak.⁶⁶ A szerző láthatóan kerüli a „pornográfia” kifejezés használatát, helyette a „porkographikus” kifejezéssel nevezi meg legfőbb problémáját.⁶⁷ (Feltételezhető, hogy az egyéni szóalkotással a pornográfia tisztátalan voltát akarja kifejezni, vö. latin porco ’malac, disznó’.) Gaál intenciója ugyanakkor impliciten azt is magában foglalja, hogy az ifjúságnak szánt irodalomnak a szórakoztató jellegén túl pedagógiai elvárásoknak is meg kell felelnie. Ebben a kettős kötődésében látja Hans-Heino Ewers a gyerek- és ifjúsági irodalom sajátos helyzetét, hiszen az esztétikai dimenzió (esztétikai akkulturáció) túl ugyanannyira fontos az is, hogy egy-egy mű eleget tegyen a különböző akkomodációs funkcióknak (nyelvi, kulturális és társadalmi szocializáció) egyaránt.⁶⁸

Konklúzió

Gaál Mózes a *Hazaifias Könyvtárral*, ha nem is tudatosan, de valójában a kulturális emlékezet alakítását segítette (elő). A gyerek- és ifjúsági irodalom kutatói – így például Maria Nikolajeva – már jó pár évtizede rámutattak arra, hogy a

▼

64 GAAL Mózes, „Az ifjúság és a regényolvasás: Különösen a szülők figyelmébe ajánlom”, in *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1892/93. iskolai évről* (Pozsony: Stampfel, Eder és Társa Könyvnyomtató Intézetéből, [1893]), 1–13.

65 Uo., 8.

66 Uo., 8–9.

67 Hasonló nézeteket vall Tutsek Anna is; morális kritériumainak – többek között – a kísértethistóriák, bűnügyi történetek – sem feleltek meg, L. VOJNICS-ROGICS Réka, „1894 – Megjelenik a Magyar Lányok: A hetilap szerepe a magyar nyelvű lányirodalom századfordulós alakulástörténetében”, in *Történetek az irodalom médiatörténetéből*, szerk. HANSÁGI Ágnes, SZAJBÉLY Mihály (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2025), 761–823, 765.

68 Hans-Heino EWERS, *Literatur für Kinder und Jugendliche* (München: Fink, 2012), 167.

gyerek- és ifjúsági irodalom alapvető szerepet játszik a kulturális emlékezet formálásában és megőrzésében, mivel olyan csatornaként tud működni, amelyen keresztül értékek, hagyományok, történelmi elbeszélések és kollektív identitások hagyományozódnak át a fiatalabb generációkra. Azáltal, hogy a fiataloknak szóló irodalom a kulturális emlékezetet vonzó és hozzáférhető történetekbe ágyazza, segít fenntartani egy társadalom kulturális örökségét, és biztosítja a nemzedékek közötti folytonosságot, miközben a kortárs társadalom értékeit is tükrözi.⁶⁹ Tehát nemcsak a történelmi témát megörökítő írások, hanem gyakran a gyerek- és ifjúsági irodalom egésze tartalmaz erkölcsi tanulságokat és társadalmi normákat, amelyek tükrözik annak a kultúrának az értékeit, amelyből azok származnak.⁷⁰

Aleida Assmann szerint a kollektív emlékezetet tanulás útján sajátítjuk el, amely az internalizáció és a részesülés rítusai által hozza létre a „mi” identitását.⁷¹ Ehhez a tanulási folyamathoz tudott szervesen kapcsolódni a *Hazafias Könyvtár*, mert a sorozat darabjait – ahogy azt az iskolai értesítők adataiból látni lehet – számtalan oktatási intézmény megvásárolta, és/vagy jutalmul osztott ki az arra érdemes diákoknak.⁷² Böngérfi János – a korábban már említett – *Magyar Pedagógia Szemlében* közölt írásában a *Hazafias Könyvtár* elbeszéléseit a fiatalok számára alkalmas olvasmányoknak minősítette, mivel azok nemzeti tematikát követő, ízlésformáló tulajdonságaik révén kiegészítették a pedagógusok okta-

69 L. *Children and Cultural Memory in Texts of Childhood*, szerk. Heather SNELL, Lorna HUTCHISON (New York: Routledge, 2013), 1.

Maria Nikolajeva is hasonló álláspontot képvisel, amikor kijelenti, hogy a kulturális emlékezetet a nyelv mediatiszálja: „A kollektív emlékezet a kultúra fejlődése során a nyelvben, az egyes szövegekben, szövegtípusokban és műfajokban tárolódik.” Maria NIKOLAJEVA, *Children's Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic* (London–New York: Routledge, 1996), 67.

70 Például Aesopus meséi olyan erényekre vonatkozó leckéket közvetítenek, mint a becsületesség, a kitartás és a kedvesség. Seth LERER, „Ingenuity and Authority: Aesop's Fables and Their Afterlives”, in Seth LERER, *Children's Literature: A Reader's History, from Aesop to Harry Potter* (Chicago: The University of Chicago Press, 2008), 35–56.

A népmesék és a pedigündérmesék, ahogy azt a Grimm testvérek gyűjtései révén is láthatóvá vált, allegorikus elbeszéléseknek keresztül közvetítenek kulturális értékeket és társadalmi elvárásokat. A témáról átfogóan az alábbi kiadványban olvashatunk: Jack ZIPES, *Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre* (Abingdon: Routledge, 2007).

71 Aleida ASSMANN, „Transformations between history and memory”, *Social Research* 75, 1. sz. (2008): 49–72, 52.

72 Elsők között például 1892-ben a felsőlövői Evangélikus Gimnázium szerezte be Gaál Mózesztől a *Szondyl!* két apródját, a *Zoard* jóslatát, a *vezér boszúját*, a *Kupa*, a *pogány vezért*, a *Vitézi becsületet* és Tábori Róberttől, a *utolsó menszárt*. Az iskolai értesítő azt is kiemeli, hogy vétel útján történt a könyvek beszerzése. A *felső-lövői ág. hitv. evang. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gimnázium és alreáliskola) értesítője az 1892/93 tanévről*, szerk. EBENS-PANGER János, (Felső-Eőr: Nyomatott Schodisch Lajos könyvnyomdájában, 1893), 40.

tői-nevelői munkáját.⁷³ A korpusz „hivatalos”, oktatásirányítási szempontból 1912-ben, a Szemák István által összeállított *Ifjúsági könyvtárjegyzék* révén vált a képzési kánon részévé, ugyanis a dokumentum a gimnáziumok és a reáliskolák első és második évfolyamának ajánlott olvasmányai közé válogatta be a *Hazafias Könyvtár* elbeszéléseit.⁷⁴

Balogh Gergő *A modern irodalmi tudat megalapozása és működése* című munkájában ugyanakkor arra is rámutat, hogy „hazánkban (részben vagy sokszor egészen) a 19. század második felében a továbbélők mellett az átalakuló és újonnan létrejövő társadalmi rendszerek, intézmények is egyaránt a nemzet egyre erőteljesebben és átfogóbban érvényesülő eszménye alá rendelődték, azzal a nem is igen titkolt céllal, hogy a közösség identitását megerősítsék, a diskurzusban időközben vezető szerepre szert tevő nemzeti beszédmódok reprodukcióját lehetővé tegyék, és ezeket a műveleteket legitimálják.”⁷⁵ Mindezek fényében a 19. század végi magyar gyerek- és ifjúsági irodalom elsősorban nem a „megkésettség” vagy a felnőtt irodalommal szembeni (esztétikai) alárendeltség narratíváján keresztül válik megragadhatóvá, hanem egy olyan történeti konstelláció részeként értelmezhető, amelynek értelmében az irodalomra mint a nemzeti közösség konstruálásának egyik fontos eszközeként tekintettek. A gyerek- és ifjúsági irodalom e funkciója nem kivételes jelenségnek, hanem a korszak kulturális racionalitásának következetes megnyilvánulásaként tekinthető, amely a korszak irodalmi és pedagógiai diskurzusaiban egyaránt meghatározó szerepet töltött be.

▼

73 Böngérfi cikkében nemcsak az ajánlott olvasmányok listáját közli, hanem egyúttal a korszak gyermek- és ifjúsági irodalmának sok esetben utilitárius jellegére, illetve az idegen nyelvből fordított munkák nagy számára is rámutat: „[a] jelenlegi irodalom [sic!] egyik legsajátosabb jellemző vonása a túltengés, a speculáció, a tartalom üressége. Nemesak a könyvkereskedők és elsőrendű könyvkiadók, de még antiquáriusok is a gyermekolvasókon akarnak meggazdagodni. Ha az ember karácson és újév táján egy-egy könyvesbolt mellett elhalad: szemé-szája eláll bámulatában a tarkábbnál tarkább borítéku gyermek- és ifjúsági könyvek halmaza miatt. A kirakatok roskadásiig tömve emlékkönyvekkel. De ha az ember közelebről megnézi ezeket a ríktó színű táblákba foglalt könyveket, csakhamar meggyőződik, hogy a legnagyobb rész nem érdemli meg a nyomdafestéket. A képek szépek, de néha frivol katásuk [sic!] és többnyire mind idegenek. A szöveg ugyan magyar, de a szellem – általában – német. Ifjúsági munkáink 90%-a fordított s az oroszlánrész természetesen a német ifjúsági irodalomra esik. S ha még a fordítás magyaros vagy legalább tűrhető volna. De a legnagyobbakertebb mondatszerkezetekkel, a legvastagabb germanizmusokkal éppen ezekben a gyermekeknek szánt olvasókönyvekben találkozunk. BÖNGÉRFI János, „A mai ifjúsági irodalom”, 196.

74 *Ifjúsági könyvtárjegyzék a középfokú iskolák ifjúsági könyvtárai számára*, szerk. Dr. Szemák István (Budapest: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1912), 92.

75 BALOGH, *A modern irodalmi tudat...*, 79.

Chris Hann

Tázlár – metszetekben

„...jelenünkben a szakszövetkezeti szektor sajátos rezervátuma a múltnak: a gazdálkodási individualizmusnak, a régi típusú paraszt-életformának, szükségszerűen a kapitalizálódási törekvéseknek is.”¹

Szociálintropológia a hidegháború idején

Az angol egyetemeken a szociálintropológia oktatása mintegy százéves múltra tekint vissza. A Brit Birodalom fennállása alatt a terepmunka színterét elsősorban a brit gyarmatok képezték. Cambridge-ben erre a szakra jelentkeztem 1974-ben, hogy egyéves kurzus keretében elsajátítsam ezt a tudományt. A szociálintropológia éppen órási változásokon ment keresztül. Tanáraim között volt, aki Amazóniával foglalkozott, mások Új-Guineát vagy Dél-Szibériát választották kutatásuk tárgyává, vagyis olyan világrészeket tanulmányoztak, amelyek soha nem tartoztak London fennhatósága alá. Az első évben meglehetősen sokat olvastam Melanéziáról, de Jack Goody professzor úr azt tanácsolta, hogy inkább kelet-európai ismereteimet fejlesszem tovább, amelyeket még oxfordi egyetemista koromban alapoztam meg. Mivel már két ízben jártam Budapesten, és elvégeztem a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nyári egyetemét is, Goody javaslata az volt, hogy doktori disszertációmát magyarországi témából írjam.

Erről könnyű volt engem meggyőznie, hiszen a szocialista világ már tizenéves korom óta foglalkoztatott. A gimnáziumi évek alatt George Orwell esszéit tanulmányoztuk, időnként propaganda előadásokat hallgattunk a NATO fontosságáról a szabad nyugati világ számára, meg a borzalmas életkörülményekről a vasfüggöny mögött. Ezenközben az USA háborút folytatott Vietnámban, és sok nyugati fiatalnak az volt az érzése, hogy a kapitalizmus napjai meg vannak számlálva.

▼

Chris Hann Cardiffban született 1953-ban. 1975 és 1977 között a Kulturális Kapcsolatok Intézete ösztöndíjasaként Magyarországon tartózkodott. 1976 őszétől 1977 nyaráig Tázláron, egy Bács-Kiskun megyei faluban végzett terepmunkát a cambridge-i doktori program keretében. Kutatási témája a paraszti gazdálkodás változásainak tanulmányozása volt a szocialista mezőgazdasági átalakulás tükrében. Az alábbi írás egy, a közeljövőben Kiskunhalason megjelenő fotóalbum bevezetése, amely a szerző által készített fényképekhez szolgál magyarázatul. A bevezetést követően a válogatott képek tíz fejezetben kerülnek bemutatásra, amelyek mindegyikét egy rövid szöveg összegzi. Az alábbiakban közölt írás az albumban szereplő valamennyi szöveget tartalmazza. A képek megtekintéséhez ajánljuk a *Tázlár Anno 1976* című kötetet, melyet 2026 tavaszától a Thorma János Múzeumon keresztül érhetnek el.

¹ Zám, Tibor: *Tanyabejáró. Szociográfiai tanulmányok*. Kecskemét: Forrás Könyvek, 1977, 164..

Az Oxfordi Egyetem filozófia, politika és közgazdaságtan szakán az első év után kezdtünk szakosodni. Az egyik félévben a marxizmust választottam, ezenkívül a szocialista világ gazdasági fejlődéséből és politikai intézményeiből is vizsgáztam. Olvastuk a *Problems of Communism* című folyóiratot, amelynek szerzői között szép számmal akadt nyugati diplomata vagy kelet-európai disszidens értelmiségi. Ezek mind az orwelli világképet erősítették. A hírhedt sztálinista koncepciók perек, az 1956-os budapesti, majd az 1968-as prágai felkelések leverésének brutalitása tagadhatatlan, erkölcsileg nem védhető történelmi tények voltak. Mégis érdekelt, hogy az iparosítás hatására hogyan alakultak át a társadalmi viszonyok, a mobilitás és a művelődés Kelet-Közép-Európában. Ezekről a témákról akkoriiban nemigen lehetett szakirodalmat találni. Amikor 1972-ben turistaként néhány napot Budapesten töltöttem, még nem tudtam magyarul. Ám ahogy augusztus 20-án a Duna-parti tömegben sétáltam, mégsem az volt a benyomásom, hogy Orwell 1984-ben játszódó disztópiájának vagyok a szemtanúja.

A szociálintropológia számomra elsősorban azt a szakot jelentette, amelynek módszerei egy idegen társadalom belülről való megismerését tették lehetővé. Goody nemcsak tanszékvezető, hanem egyúttal világhírű afrikánista is volt. Ugyan Kelet-Közép-Európáról szinte semmit nem tudott, de elvállalta, hogy a témavezetőm lesz, és minden kezdeményezésemet jóváhagyta. Egy antropológiai tanulmányt, persze, nem lehetett a szocializmus problematikája köré építeni: pontosabb, elfogadhatóbb fókuszra volt szükségem. Terveimről többször beszéltem Alan Macfarlane-nal, aki akkortájt került Cambridge-be, és a mai napig jó barátom. Macfarlane nagy tézise az volt, hogy Anglia az összes többi európai országtól különbözött: a szigetországban a középkortól egy individualista, kapitalista gazdaság dominált, aminek alapját a magántulajdon képezte. Másutt a parasztság ettől eltérően fejlődött. A kelet-európai típusok inkább a kollektív szellemet képviselték, különösen a cári Oroszországban, ahol a község szervezte a földművelést és a földeket rendszeresen újraosztotta. Macfarlane szerint a piaci elv ősrégi angol találmány, amely hiányzott a kelet-európai régióban. Nem véletlen, hogy legközismertebb munkáját röviddel a szocializmus bukását követően magyar fordításban is megjelentették.²

A magyar parasztságnak egyéb világrészek parasztságával történő összehasonlítása belefért a szociálintropológia gyors ütemben változó paradigmáiba. Ekkorra már több ilyen jellegű tanulmány állt rendelkezésünkre, például a Földközi-tenger vidékéről, Mexikóról és Kínáról. Az eldugott törzsek helyett egyre több antropológus kezdett érdeklődni a modernizálódó vidéki társadalmak iránt. A szocialista vidék társadalmának kutatása sokat ígérő perspektívának

▼

² Macfarlane, Alan: *Az angol individualizmus eredete*. Budapest: Századvég, 1993. [English: *The Origins of English Individualism*. Oxford: Blackwell, 1978]

ígérkezett. Ugyanakkor a dinamikusan növekvő városok is kezdték felkelteni a társadalomtudósok érdeklődését.

Ugyanezekben az években kezdett divatba jönni az úgynevezett *anthropology at home* (antropológia otthon) irányzata is. Ez a brit kutatás számára jelenthetett terepmunkát egy skót szigeten vagy egy távoli walesi faluban; de voltak kollégák, akik az angol nagyvárosokban éppen végbemenő legújabb változásokat, például a migrációs folyamatokat választották kutatásuk tárgyául. Jack Goody támogatta ezeket az irányzatokat, hiszen felfogása szerint a szociálanropológia nem más, mint összehasonlító szociológia. A legnagyobb különbség a módszertanban rejlik: a statisztikai felméréseken túlmutató hosszú távú terepmunka a tanulmányozott közösség világnézetének, világlátásának belülről való megismerését és megértését tűzte ki céljául. Eszerint az antropológus hazai tapasztalatai ugyanolyan izgalmas kutatási tárgyként szolgálhatnak, mint az Európán kívüli társadalmak. Egy Magyarországon végzett terepmunkát azonban nem volt egyszerű kategorizálni: mivel a vasfüggöny mögött volt, így semmiképp nem számíthatott „otthoni” kutatásnak, de a keresztény Európa részeként nem illett bele az „egzotikus idegen” kategóriájába sem.

Szemben a sok írástudatlan gyarmatosított néppel, a paraszti társadalmakban, így Magyarországon is, nem volt nehéz levéltári dokumentumokat és más történelmi forrásokat találni. A terepmunkán alapuló „pillanatfelvételt” nyilván ki kellett egészíteni más módszerekkel. Igen ám, de erre mások is rájöttek, már jóval hamarabb. A legtöbb európai országhoz hasonlóan Magyarország a XIX. század óta rendelkezett saját néprajzi kutatási tradícióval, amelynek fő feladata a paraszti élet és hagyományok dokumentálása volt. Nyilvánvaló, hogy ehhez történelmi ismeretek szükségesek. Egy külföldi kutatótól aligha várható el, hogy pár év alatt olyan szinten sajátítsa el a helyi nyelvet, amely lehetővé tenné számára a szokások és a hiedelemvilág olyan szintű megismerését, amely felveheti a versenyt egy, a saját népét tanulmányozó társadalomnéprajzos teljesítményével. A szociálanropológus vakmerő ambíciója nem az, hogy nemzeti, regionális vagy akár európai keretbe helyezze terepmunkán alapuló pillanatfelvételét, hanem az, hogy kutatási eredményeit világtörténelmi összefüggésekben értelmezze.

Nekem szerencsém volt, hogy ösztöndíjasként éppen az Ortutay Gyula által 1967-ben alapított, az Akadémiához tartozó Néprajzi Kutatócsoporthoz kerültem, ahol Sárkány Mihály lett első számú tanácsadóm. Nem sokkal megérkezésem előtt Mihály kollégáival együtt fontos társadalomnéprajzi tanulmányt végzett egy Nógrád megyei faluban.³ Ez már kézzelfogható bizonyíték volt arra, hogy a magyar néprajz és a brit szociálanropológia elméleti és módszertani különbségei

▼

3 Bodrogi, Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Budapest: Akadémiai, 1978.

ellenére bizonyos átfedést is mutat. Mihály kezdettől fogva felismerte, hogy az általam kutatási terepként javasolt Duna-Tisza köze (amiről már korábban több földrajzi cikket olvastam angol nyelven a cambridge-i könyvtárakban) sokat ígérő. Bács-Kiskun megyében a Homokhátság kutatása, ahol a szórványtelepülés-rendszer miatt viszonylag kevés volt a termelészövetkezet és az állami gazdaság, a Kádár-rendszer alatti vidéki társadalom fejlődését új oldalról világíthatná meg. Nem hagyományos falusi községbe mennék, hanem megvizsgálnám, hogy a „tanyakérdést” hogyan próbálták megoldani szocialista módon. Már Angliában elolvastam Fél Edit és Hofer Tamás híres angol nyelvű könyvét, amely egy olyan Heves megyei faluról szól, ahol a feudalizmustól kezdve egészen a XX. század elejéig a község szervezte a földhasználatot, és csak az első világháború után alakult ki egy modernebb, a magántulajdonban lévő birtok használatát a faluközösségi előírásoktól függetlenítő rendszer.⁴ A Homokhátságon nem így történt: itt a XIX. század közepén beindult a parcellázás, teret hódított a magántulajdon és a kapitalista piac, de az önálló tanyák gazdái mégsem lettek kapitalista vállalkozók; az elmaradottság és a szegénység tovább nőtt.

Ahogy később megtudtam, Tázláron is nagy volt a társadalmi egyenlőtlenség: volt ugyan néhány nagygazda, de aki később vásárolt földet, mondjuk néhány hold homokos talajt az úgynevezett Szankсарokban, az bizony alig tudta családját eltartani. Éles osztálykülönbségek nem alakultak ki, de a paraszti társadalmon belül két intézmény különösen nagy szerephez jutott: a szegényebbek napszámba jártak, és gyermekeiket jómódú családokhoz adták cselédnek. Még azok számára is problémát jelentett termékeik értékesítése, akiknek úgy-ahogy ment a mezőgazdasági termelés és az állattartás, mivel a legtöbb tanya több mint 10 km távolságra volt a vasúttól, és csak a tehetősebbek tudták rendszeresen látogatni a soltvadkertei vagy a kiskunhalasi piacot. Olvastam Erdei Ferenc munkáját, aki a *Futóhomok*-ban leírja, milyenek voltak ezek a „minden falusi mag nélküli” tanyaközségek a 30-as évek közepén:

„Kínlódás és nyomorúság az élete ezeknek a pusztai embereknek... Itt nincs bába és orvos közel ha kell, itt nem mehetnek templomba az emberek, még ha akarnak sem, itt a gyerekeknek fél napig kell menni az iskoláig, és itt kell a tanyainak passzusírásért egész napot eltöltenie. Ezeken a helyeken akkora a hiány, hogy egyszerű közigazgatási községesítés mit sem segít. Ázsiai állapotukból csak gazdasági-társadalmi községesítés emelhetné ki őket.”⁵

▼
4 Fél, Edit – Hofer, Tamás: *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*. Chicago: Aldine, 1969. [Magyarul: „Mi, korrekt parasztok...” *Hagyományos élet Átányon*. Budapest: Korall, 2011]

5 Erdei, Ferenc: *Futóhomok. A Duna-Tisza köze*. Budapest: Athenaeum, 1937, 177–178.

Erdeitől azt is megtanultam, hogy a Duna-Tisza közén szoros összefüggés volt a fejlődés, a társadalmi egyenlőtlenség és az etnikai hovatartozás között. Soltvadkerten a németek (svábok), ugyanúgy, ahogy Kiskőrösön a szlovákok (tótok), erős integráló szerepet játszottak, amely elősegítette az együttműködést és a polgárosodást. A tázláriak nagyra becsülték a szomszéd sváb lakosság szorgalmát (néha hozzátették, hogy emellett nagy előnyt jelentett a vadkerti földek jobb minősége, valamint a községnek a vasútvonal mentén való elhelyezkedése is). Tázlára is költöztek svábok, akik többnyire a jómódúakhoz tartoztak. De jöttek kiskőrösi szlovákok is, és persze magyarok minden irányból. Valamennyi társadalmi réteg képviselve volt: református kisnemesek Erdélyből, kun származású parasztok Kiskunhalasról, de a többséget a Tisza-vidékről bevándorolt katolikus népesség alkotta.⁶ Ahol a „falusi mag” már a középkorban eltűnt, ott az új migrációs folyamatok etnikai tarkasághoz vezettek, amely megnehezítette a községésítést. A legtöbb családnév már a szocializmus előtt magyarosítva lett, és a terepmunka alatt alig hallottam a magyaron kívül más nyelvet. De még a fiatalok is tisztában voltak azzal, hogy ki milyen származású, ahogy tudatában voltak annak is, hogy a közelmúltban kinek a családja lett kuláknak bélyegezve.

Ezeket a bonyolult történelmi folyamatokat ma is rendkívül érdekesnek tartom, de doktori munkámban nem foglalkoztam velük érdemben. Ahogy akkoriban ez a szociológiai bevett gyakorlat volt, inkább a jelenkorra koncentráltam, azaz a Kádár-rendszerre. Csupán azzal egészítettem ki a pillanatfelvételt, hogy dokumentumokat kerestem, és kérdeztem az előző évtizedekben lezajlott mezőgazdasági változásokról. Elemzésem eredményeit első könyvemben foglaltam össze.⁷

A szakszövetkezet: felülről erőszakolt bürokrácia, vagy a vidéki modernizáció példamutató elősegítője?

1976 tavaszán egyedül indultam útnak személyvonaton a józsefvárosi pályaudvarról. Ha jól emlékszem, a Pirtói Szőlők megállóhelyen szálltam le, onnan kelet felé indultam, majd észak felé vettem az irányt, és egy pár nap leforgása alatt szemrevételeztem a Kiskőrösi járást. Merő véletlen volt, hogy amikor a soltvadkerti vasútállomás irányába estefelé stoppoltam, éppen Dúl Sándor, a tázlári Béke Szakszövetkezet háztáji agronómusa állt meg Trabantjával. Sanyi röviddel ezután megkapta kollégái beleegyezését ahhoz, hogy ebben a szövetkezetben végezhessek kutatást. Őmaga ugyan akkoriban kiskőrösi lakos volt, de szinte minden munka-

6 Juhász, Antal: Tázlár pusztja benépesedése. In: Juhász, Antal (szerk.): *Migráció és település a Duna-Tisza közén 2*. Szeged: József Attila Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, 1997. 37–69.

7 Hann, Chris: *Tázlár: a village in Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

napon a tázlári határt járta Trabantjával; az ő segítségével kötöttem ismeretséget számos tanyasi kisgazdával. Főkönyvelő kollégája, Jeney Mihály, tázlári születésű; ő segített abban, hogy a faluban megfelelő szállást találjak. Tudtommal a tanácselnöknek, Trszyćinski Pálnak, nemigen volt beleszólása ezekben a döntésekbe.

1976-ban még bőven akadt működő tanya, de még több volt a romos maradvány, mert sok tanyasi lakos vagy elvándorolt Budapest (illetve Csepel) irányába, vagy beköltözött egy falusi központba. Tázlárban ez a korábbi Alsótelepet jelentette, ahol víztornyot, új középületeket, de templomot is és sok kockaházat építettek. Ahogy később fogalmaztam, mindez egyfajta szocialista modernitást, illetve civilizációt képviselt.⁸ Általában mint külföldi néprajzos mutatkoztam be, és kutatásomat indokolandó, érdeklődésemet azzal magyaráztam, hogy a szakszövetkezet keretében más településekhez képest jobban megőrződött a hagyományos paraszti gazdálkodás. Közben, paradox módon, éppen ezen a folytonosságon keresztül kívántam megragadni az ország dinamikus gazdasági fejlődését.

Az anyaggyűjtés során a politikai aspektusok legalább olyan fontos szerepet kaptak, mint a gazdasági vonatkozások, mégpedig két értelemben. Egyrészt mint külföldi, nyíltan írhattam angol nyelven a disszertációmban olyan témákról, amelyek lehetetlenek voltak, vagy legalábbis nem tanácsosak a budapesti néprajzosok számára: például, hogy az 50-es években hogyan bántak a kulák családokkal, hogy mire terjedt ki a tanácselnök hatásköre, vagy a korrupció. De ezen túlmenően az volt a szándékom, hogy a „létező szocializmust” mikro-szinten tanulmányozva olyan következtetéseket vonjak le, amelyek más világrészre is érvényesek lehetnek: elsősorban a parasztság szegény sorból való kiemelésére vonatkozóan.

Magyarországon a mezőgazdaság szinte teljes kollektivizálása 1959 és 1961 között zajlott, de a folyamat eltért a sztálini modelltől.⁹ Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus keretében nagyobb teret kapott a piaci elv. Más falvakban különféle formában működött a háztáji intézménye, de ahol szakszövetkezet volt, ott továbbra is dominált a paraszti árutermelés. Tázlárban – mint a többi szakszövetkezettel rendelkező községben – a föld maga nem volt árucikk, de használata, az állatok és a termelési eszközök nagy része magánkézben maradtak. Ezek a falvak szemmel láthatóan gazdagodtak: nemcsak az országiszerte ismert Soltvadkert, de szegényebb szomszédja Tázlár is. Ez a fellendülés, még ha formái nem is voltak országosan jellemzőek, számomra mégis a reform szellemét jelképezték. Noha Tázlár nem volt tipikus szocialista település, fejlődése mégis híven tükrözte az ország sorsát. A szakszövetkezeten kívül más munkalehetőségek is adódtak. Sokan ingáztak Tázláról a kiskunhalasi ipartelepre gyári munka végzése céljából.

▼

⁸ Hann, Chris: Backwardness revisited: time, space and civilization in rural Eastern Europe. *Comparative Studies in Society and History*, 57 (4), 2015, 881–911.

⁹ Varga, Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest: Napvilág, 2001.

A helyi asszonyok a falusi orsózóban találtak munkát (ez halasi kirendeltség volt). A legtöbb belterületi háztartásban volt legalább egy, az ipari szektorból származó jövedelem, de a még működőképes tanyákról is ingáztak jó néhányan.

Megtudtam, milyen óriási változások mentek végbe az 50-es évek óta. 1960 előtt több termelőszövetkezeti csoport működött Tázlárán. Gazdasági sikertelenségük azzal magyarázható, hogy a tagság többnyire szegényebb parasztokból állt, miközben ideológiai okokból kizárták és elnyomták a nagy középparaszti réteget. Amikor 1960 végén országszerte befejeződött a téeszésítés, Tázlárán három új szövetkezeti csoportot hoztak létre, és a falu gazdáit szinte kivétel nélkül belépésre kényszerítették. A bérmunka lehetőségei fokozatosan nőttek, de a legtöbben továbbra is a családi birtokon gazdálkodtak. A tulajdonjog háttérbe szorult. Ha időnként, a gazdasági hatékonyság érdekében, el is vettek földet a tagoktól, vagy kínáltak helyette hasonló minőségű földet (a 1960 előtti elnéptelenedés következtében nagy területek maradtak parlagon), vagy kártérítést fizettek. Az idősek járadékot kaptak. Az új intézmény bőséges állami támogatásban részesült a gyenge minőségű talajok miatt. Ez lehetővé tette a gépállomány felépítését, olcsó táp vásárlását, a termékek kedvező áron történő értékesítését. A szövetkezet mind a termelésben, mind az értékesítésben segítette tagjait, ennek fejében a jövedelmek 10%-a levonásra került. Még az erősen kommunistaellenes gazdák is igénybe vették a szolgáltatásokat, mert a leadott hízókkal, tejtermékekkel és szőlővel rövid időn belül elég pénzt lehetett keresni új fürdőszoba vagy akár egy emeletes ház építésére.

Nekem ez alapvetően pozitívnak tűnt. Megértettem azt az elkeseredett haragot, amelyet idősebb gazdáktól hallottam, akiknek örökölt földjeit tagosítás céljából elkobozták. Mégis szimpatikus volt az az alapelv, amely szerint a jövedelem és a társadalmi presztízs elsősorban a végzett munkától, nem pedig az örökségtől függ. Az elmélet és a gyakorlat persze nem ugyanaz. A szövetkezet nem egyformán segített mindenkinek. Aki nem tudott helytállni, az az olcsó szeszben keresett vigaszt és, ha dolgozott egyáltalán, akkor napszámmal kereste meg a kenyerét. A közös traktor nem mindig állt rendelkezésre, amikor a magángazdálkodónak éppen szüksége volt rá. A piacorientált rendszerben, a vezetőségnek érdeke volt a „tagosított” táblákat előnyben részesíteni. Ráadásul a hetvenes évek első felében konzervatív politikai szelek fújtak, amelyek megakadályozták a kiselejtezett gépek magánkézben való használatát, holott a piaci logika szerint ez mind a szövetkezetnek, mind a tagságnak egyaránt érdekében állt volna. A kisüzemi módszerekkel előállított „csettegő” használatát egy ideig ugyancsak próbálták korlátozni.¹⁰

Sok volt tehát a panasz: hogy a brigádvezető a rokonait részesítette előnyben; a könyvelők sikkasztottak az állami szubvenciókból; a szerződések az állami

10 Lásd Zám, Tibor: *Tanyabéjáró. Szociográfiai tanulmányok*. Kecskemét: Forrás Könyvek, 1977. Ez a könyv sajnos csak évtizedekkel később került a kezembe.

vágóhíddal nem olyan előnyösek, mint a szomszéd településeken; a szomszédom tejének a zsírtartalma alacsony, mégis kifizették, miközben az én jó minőségű termékemet kifogásolják; az én szőlőmet nem sikerült értékesíteni, pedig a cukor nekem is sokba került. Egyáltalán: „Miért volt szükség annyi irodai dolgozóra, és miért kellett a földünket elvenni?”, tette fel a kérdést a házinénim. Amikor több száz birka éhen maradt télen, vagy a költséges gyümölcsös ültetvényt rossz vegyszerrel permetezték, a közvélemény a szövetkezeti dolgozókat és vezetőiket okolta.

Az ilyen és ehhez hasonló hangokat sokszor hallottam, néha szinte ritualizáltan, mert az intézményt illet szidni a kocsmában. Bizonyára voltak hanyagságok, visszaélések. De a rendszerváltáskor a legtöbben mégis úgy vélték, hogy jobb sorsuk volt, mint egy téjesített faluban. A szakszövetkezet sok fejlődést hozott nekik: „szinte létkérdés a község számára a gazdaságilag biztos lábakon álló, a magángazdálkodást sokféle módon segítő, szervező, támogató szakszövetkezet.”¹¹ Az emberek belátták, hogy a szövetkezet aligha lehet képes arra, hogy minden kisgazda egy időpontra eső igényeit egyformán elégítse ki: sorrendre volt szükség, és a személyes kapcsolatok óhatatlanul szerepet játszottak. Akinek ez nem tetszett, akinek nagyobb volt az ambíciója, kereshetett más megoldást. Soltvadkertben hamar rájöttek arra, hogy milyen lehetőségek rejlenek ebben a laza szövetkezeti formában, elsősorban a szőlészetben.

Tázláron ugyan nem hiányzott a vállalkozói szellem, de a földek és a szőlészet tradíciója gyengébb volt, és a kisüzemi gazdálkodás kisebb vonzerővel bírt. Volt viszont több szakképzett kőműves, autószerelő és asztalos. Közről ismertem egy sikeres fiatal vállalkozót, mert terepmunkám idején egy udvarban laktunk. Hadfi Ferenc a házinénim unokája, nálam alig néhány évvel idősebb, ipari iskolát végzett. Tagja volt a szakszövetkezetnek, néha besegített apja tanyáján, de a paraszti munkát lenézte. Elképzelhetetlen volt számára, hogy dolgozzon a szövetkezetben. Ehelyett az elsők között volt, aki saját traktorra tett szert. Rövid időn belül egy másik fiatal szerelőnek is tudott munkát adni. A szántásért több pénzt kért, mint a szakszövetkezet. Néha várni kellett nála is, de népszerűvé vált, mert pontosabb munkát végzett. Fent említett szociográfiájában Zám Tibor szorgalmazta ezt a fajta rugalmasságot.

De az új szocialista embereszmény hívei számára egy magántraktor beszerzése és működtetése erkölcsileg erősen megkérdőjelezhető volt. Kedvezett ugyan a termelékenységnek, de még rövid távon is a „második”, illetve fekete gazdaság növekedését eredményezhette, az életszínvonalbeli egyenlőtlenségek fokozásáról nem

▼
¹¹ Így nyilatkozott az új polgármesterasszony, Papp Józsefné 1990-ben. Lásd Pavlovits, Miklós: A tázlári Béke Mg. Szakszövetkezet 30 éve. Tázlár: Tázlári Béke Mg. Szakszövetkezet, 1990, 86. Vö. Horváth, János: *Tázlár község története 1945–2017*. Tázlár: Tázlár Község Önkormányzata, 2017, 172–173.

is beszélve. Viszont Ferenc számára, családi múltja és világnézete miatt, az lett volna az erkölcstelen, ha – műszaki és üzleti képességeit bevetve – *nem* élt volna a rendelkezésre álló piaci lehetőségekkel. Később kombájnt is vett, és még a rendszerváltás előtt tudott nyugati személygépkocsit importálni Svájcból. Ha akkori-ban lehetett volna földet vásárolni, és minden korlátozás nélkül szőlőt telepíteni, akkor talán, folytatva a családi hagyományokat, ő is inkább ezen az úton kereste volna boldogulását, létrehozva egy kapitalista mezőgazdasági vállalkozást.

A szakszövetkezet nem változtatott az alapvető szocialista hatalmi viszonyokon. Az elvtársak rendszeresen látogatták Tázlárt Kiskőrösről, néha Kecskemétről. A közgyűlésen elhangzott kritikákat a tagoktól ugyan eltűrték, de amikor egy hivatalnok a regionális tervnek megfelelően egyes földek táblásításának tervével állt elő, helyben senki sem merte ellenezni. De bármilyen távol is állt a demokráciától, a szakszövetkezet mégis rendelkezett egy bizonyos mozgástérrel, és némi legitimitással. A község három szakszövetkezetének vezetői az 1960-as években maguk is parasztgazdák voltak: nem nagygazdák, hanem olyan személyek, akikben mind a többi tag, mind a felettes szervek megbíztak. Amikor 1972-ben összevonták a fennmaradt két szövetkezetet, amely a közös gazdálkodást nem volt képes fellendíteni, és pénzügyi problémákkal küszködött, izgalmas választási kampányt rendeztek, amelyből Bugyi Imre került ki győztesen.

Bugyi Imre alig egy évvel később kénytelen volt lemondani. Ettől kezdve a járási vezetés javasolta a Béke Szakszövetkezet elnökét és tűzte ki gazdasági céljait. Egy új gárda vette át a vezetést: fiatal, diplomás agrármérnökök, egy, a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett főkönyvelő és egy háztáji agronómus (közülük csak a főkönyvelő született Tázláron; a többiek párttagok és idegenek voltak a faluban). Sajnos, ahogy azt könyvemben is leírtam, tartózkodásom alatt különböző konfliktusok miatt ez a csoport felbomlott. Az intézmény abban az évben távolról sem volt stabil. Bugyi Imre után nem került újabb helyi gazda az egyesített Béke Szövetkezet élére. Visszatekintve, ez döntő pillanat volt: a szakszövetkezet ezzel a „fentről” kikényszerített változással végképp elvesztette demokratikus jellegét. Persze a TSz-ekben és az állami gazdaságokban a technokrata vezetőség már jóval korábban dominált.

Tázlár több szempontból is szerencsés választásnak bizonyult. A szakszövetkezetnek köszönhetően a kisbirtokos parasztgazdaság erőteljesebben virágzott, mint bárhol máshol Magyarországon, talán az egész szocialista világban. Ez az 1960-as évek reformjainak köszönhető. Magyarország, és különösen a vidék, a „vegyes” gazdaságformák életképességének tesztelésére szolgáló laboratórium volt, amelyek nagyobb teret hagytak az egyéni kezdeményezéseknek és a fogyasztói felhalmozásnak, de anélkül, hogy a termelési eszközök egy új burzsoázia tulajdonába kerültek volna. A piac újra fontos intézmény lett, de a piaci elv nem vált dominánssá. Ami nem áruként termelődött, nevezetesen a föld és a munkaerő,

azt nem lehetett a piaci logikára redukálni.¹² Ha ez a magyar út sikerül, akkor példaképpül szolgálhat nemcsak más szocialista országok, hanem Nyugat-Európa és a Földközi-tenger térsége számára is, tehát mindenütt, ahol ezekben az években a paraszti gazdálkodás eltűnőben volt. Ez a fajta szocialista szövetkezet ihletet adhatna a harmadik világ fejlődéséhez is. Ilyen magasztos ideálok voltak a fejemben – mielőtt Tázláron szemben találtam magam a sokszor kényelmetlen és néha egyenesen kiábrándító valósággal.

A terepmunka kihívásai és dilemmái

Házinénim, özvegy Máté Tóth Lajosné (sz. Nacsa Rozália, Rozika néni, akit többnyire csak Mamákának szólítottunk) az Árpád utca 21-es szám alatt lakott. Nála laktam 1976 októbere és 1977 augusztusa között (leszámítva rövid látogatásaimat a budapesti, kecskeméti és kalocsai levéltárakban). Mamákát ezután is rendszeresen látogattam, egészen 1992-ben bekövetkezett haláláig. Ő volt az (nem pedig azok a budapesti értelmiségi barátaim, akik különböző okoknál fogva kritikusan – ki keserűen, ki cinikusan – nyilatkoztak a Kádár-rendszerrel), akinek hatására újabb perspektívából kezdtem reflektálni a nyugatról hozott marxista-idealista világgépemre. TV nem volt a házban, bár néha bekapcsolta régi rádióját (például zenét hallgatni a vásárnap ebéd előtt). Esténként a konyhában üldögélve sokat beszélgettünk. Így tudtam meg, hogy családját a Rákosi-korszakban kuláknak minősítették. Gyűlölte a kommunizmust, és mélyen megvetette a helyi szövetkezetet, amelytől a leadott földek után havi járadékot kapott. Mamáka tázlári születésű volt (a Nacsa család Deszkről származott, az elsők közé tartoztak, akik földet vásároltak és tanyát építettek Tázláron a XIX. század végén), és szinte minden minden családról tudott valamit mesélni.

Falusi barátaim között többen voltak párttagok. Ők is amellet voltak, hogy a kistermelőknek minden lehetséges segítséget meg kell adni. Csak a távoli jövőben tudták elképzelni, hogy a szakszövetkezet téesszé válhat. Első könyvemben a gazdasági fellendülés rákfenéjét hangsúlyoztam: sok ember túlhajtotta magát, például a gyári munka mellett kertészkedett és disznót hizlalt. Ez ugyan egyéni, önkéntes döntés volt, mégis – a városi közvéleményt követve – bíraltam az akkumulációs folyamat gyors tempóját, a túlzott anyagiasságot és az ezzel járó stresszt, az alkoholizmust stb. Könyvemben nemigen részleteztem a közelmúltban tapasztalt durva beavatkozásokat, a kulákokkal szembeni diszkriminációt és erőszakot. Noha mind érzelmi, mind erkölcsi szempontból szimpatizáltam sok kommu-

▼

¹² Polányi, Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Napvilág, 2025.

nistaellenes beszélgetőpartneremmel, mégsem akartam elhinni, hogy a hosszú távú megoldás újra a piaci elv és a magántulajdon szelleme lehet. Ellenkezőleg, közelebb álltam azokhoz a nem tázlári születésű vezetőkhez, akik számára a föld mint magántulajdon nem képviselt különösebb értéket, és akiknek meggyőződése volt, hogy Tázlárból előbb-utóbb példamutató szocialista község válik, és hogy Kelet-Közép-Európa soha nem fogja a nyugati agrárkapitalizmus útját követni. Ahogy már említettem, a Homokhátságon már a XIX. században beindult a piaci szellem térhódítása és a földek parcellázása. Az első tanyatulajdonosok feltehetően büszke individualisták voltak, éppúgy, mint az Alan Macfarlane által tanulmányozott *peasant yeomen* Angliában. Ezért fájt nekik annyira, amikor a szocialisták megszüntették azt a tulajdonrendszert. Mamáka visszaemlékezései ellenére hiányzott belőlem a mélyebb együttérzés ennek a folyamatnak a veszteséivel.

Azóta a szocialista tulajdonrendszer megszűnt, de Tázláron a központi hatalom iránt érzett elégedetlenség nem tűnt el az új évszázadban. Lehetséges, hogy mégis szerencsésebb volt az a szövetkezeti forma, amelyik a fejlődést és a lakosság polgárosodását elősegítette? Mai szemmel így ítélem meg a 70-es évekbeli tázlári viszonyokat, amikor a legtöbb helyi lakos számára a termelőeszközök tulajdonára vonatkozó kérdések egészen a háttérbe szorultak. Közvetlenül a terepmunka után még nem ez volt az álláspontom. Akkoriban azt fejtegettem, hogy a fokozatos közéletű stratégianak túl magas volt az ára a Homokhátságon, elsősorban azért, mert az emberek tönkretették magukat a munkában. Ezenkívül, ahol még fennmaradt jó szőlő, vagy sikerült új szőlőültetvényt létrehozni (ez akkoriban elsősorban a soldvadművelésre volt jellemző), művelésére a családi munkaerő nem volt elegendő, ezért újra mobilizálták a szocializmus előtti napszám intézményét. Arra a következtetésre jutottam, hogy a szakszövetkezet a nagy változások idején a drasztikus szakítás embertelensége helyett egy *emberibb* átmenetet képviselt; de most már elérkezett az ideje a paraszti világgal való leszámolásnak és egy korszerű TSz felállításának.

Erre persze nem került sor: a Kádár-rendszer vége felé ennek épp az ellenkezője történt. A TSz és az állami gazdaság átvette a szakszövetkezet piacorientált rugalmasságát; a későbbi fejleményekről és a szakszövetkezet bomlásáról több helyen írtam.¹³ Visszatekintve egy fél évszázad távlatából, az első monográfiám naivnak, legfontosabb megállapításaim tévesnek tűnnek. Gyakran eltűnődöm ma is, hogy vajon jobb lett volna-e egy durvább szakítás a múlttal már 1960-ban? Ha a Kádár-rendszerben nincs szakszövetkezet, és nem virágzik a kisüzemi gazdálkodás, akkor a község lakossága feltételezhetően még nagyobb mértékben csökkent volna. Ilyen körülmények között semmi értelme nem lett volna új általános iskolát és óvodát építeni, a belterület nem fejlődött volna, és a műve-

13 Hann, Chris: *Not the Horse We Wanted. Postsocialism, Neoliberalism and Eurasia*. Berlin: Lit Verlag, 2006.; *Repatriating Polanyi. Market Society in the Visegrád States*. Budapest: Central European University Press, 2019.

lődési ház meg a templomok se működhettek volna. Ha a lakosság 1000 lélek alá csökken, az önálló tanács is értelmét veszítette volna. Ilyen körülmények között Tázlár Soltvadkertbe olvadt volna, a régi tanyavilág helyére 10-20 kapitalista agrárüzem lépett volna. Ez persze csak spekuláció. Nyugat-Európa is többféle fejlődési utat követett, és a szétszórt gazdaságok sok helyen továbbéltek, ahol sikerült a kapitalizálódás; de jóval kisebb számban, mint a szakszövetkezeti világban.

A tudományos munka és a külföldi kutató baklövésai

Az olvasóban felmerülhet a kérdés, hol itt a tudomány? Doktori disszertációm bírálói John Barnes és Ernest Gellner voltak: híres professzorok, akik soha nem jártak Magyarországon és nem foglalkoztak a parasztság kérdéseivel. 1984-ben állást kaptam a cambridge-i szociálintropológiai tanszéken és Gellner lett a főnököm. Egyszer azt mondta, hogy minden munkámban érezhető volt, hogy kritikus meglátásaim ellenére Magyarország akkori útjával szimpatizáltam; és ezt megértette, mert valóban más volt ez az irány, mint az ő szülőföldjén, Csehszlovákiában. Azt is elárulta, hogy egyetlen néprajzi adatom maradt meg a fejében: az, hogy a kisüzemi bor termeléséhez elég nagy mennyiségű cukorra volt szükség!

A könyvem még a doktori védésem előtt megjelent. Nem lett bestseller. A paraszti életmódról kevés adatot tartalmazott, hiszen hangsúlyoztam: a tázláriak gyorsan reagáltak a piaci árakra, és amikor úgy vélekedtek, hogy alacsony a hízó ára, akkor nem hizlaltak disznót. Ez nem az önellátó parasztgazdaság jellemzője, hanem piaci reakció. A szakmai lapokban megjelent recenziók pozitívan fogadták a Kelet-Európát tárgyaló tanulmányt, meg azt, hogy bebizonyítottam, hogy a vidéki kollektívizálás nem egy kaptafára volt szabva az egész szocialista világban. A magyar néprajzosok kollegiálisan fogadták munkámat. Valamikor a 80-as években Romány Pál elvtárs, a Bács-Kiskun megyei párttitkár egy fordítást készítettett, ami soha nem jelent meg nyomtatásban. Viszont 1983-ban, a budapesti kollégáknak köszönhetően hozzájárultam egy kötethez, amelyben magyar és amerikai kutatók közölték írásaikat a paraszti világ átalakulásáról Magyarországon.¹⁴ Boldizsár Iván, aki 1979–80-ban a főnököm volt, bemutatta a kötetet a magyar TV-ben, mondván, milyen jó, hogy külföldön is fognak tudni tájékozódni a legfrissebb társadalmi változásokról Magyarországon. Boldizsár a „népi” falukutatók egyike, akik már a 30-as években kritikus szemmel vizsgálták az ország helyzetét. Kétlem, hogy elolvasta volna munkámat, de az ő dicsérete többet jelentett számomra, mint a szakmai vélemények.

▼
¹⁴ Progress toward collectivized agriculture in Tázlár, 1949–78, in Marida, Hollos – Bela C., Maday (szerk.): *New Hungarian Peasants: an east central European experience with collectivization*, New York: Brooklyn College Press, 69–92.

A tázlári munka fontos volt számomra, mert ennek alapján kaptam újra ösztöndíjat, és folytattam lengyelországi munkámat, ahol a parasztság jobban megőrződött. Ezután Bellér Ildikóval együtt kezdtük törökországi kutatásainkat, ahol a vidéki viszonyok megint mások voltak. Mindezek után sikerült elhelyezkednem a cambridge-i tanszéken. Ez idő tájt szakmai körökben nagy viták folytak a szociálantropológia tudományos jellegéről. Mennyire tárgyilagos, mit ér az a tudás, amit egy külföldi kutató egy korlátozott időn belül egyetlenegy faluban halmoz fel? Milyen könyvet írtam volna, ha más községben dolgoztam volna? Milyen könyvet írt volna Tázlárról 1976–77-ben egy másik kutató, mondjuk egy jobboldali amerikai, egy budapesti néprajzos vagy éppen egy kecskeméti újságíró? Milyen könyvet írtam volna én, ha nem Mamáka házában laktam volna, hanem fiatal munkásoknál, akik a halasi Fémmunkás Gyárba ingáztak, és a konyhai beszélgetések helyett az állami TV-t nézték esténként? Feltételezhető, hogy amennyiben tíz évvel hamarabb vagy később kerültem volna Tázlárra, akkor gyökeresen más lett volna a tapasztalatom. Nem elemeztem mélyen a társadalmi differenciálódást és véleménykülönbségeket, pedig egy 2000 lélekszámú községben sok kérdésről eltérhetnek a vélemények, tehát általános érvényű következtetéseket nehéz levonni.

Mindebből az következik, hogy minden beszámoló szubjektív: annál is inkább ez az 50 évvel későbbi írásom, mert a legtöbb jegyzetem időközben rég elveszett. Csak az emlékezetem maradt, amelyet sok új tapasztalat befolyásolt az évek során. Vannak persze bizonyos tények: 1960 decemberében Tázlár községben három termelőszövetkezeti csoportot hoztak létre, amelyeket 1968-ban szakszövetkezetnek kereszteltek át. De ennek interpretációja, értékelése nem a semleges, pusztán tényektől függ. Korai írásaim az akkori világképemet tükrözik. Nem titkoltam el, milyenek az értékeim és a jövőre vonatkozó reményeim. De az, akinek más a világnézete, az is találhat könyvemben olyan adatot, amely a szakszövetkezetre és a szocialista községestítésre vonatkozóan egy kritikusabb társadalmi-kulturális-gazdasági perspektívát tesz lehetővé.

Talán azért is emlékszem olyan pozitívan azokra az időkre, mert akkor mindössze 23 éves voltam, és a magyar falu életébe való bepillantás egy nyugati egyetemista gondtalan életében kalandos fordulatot jelentett. Szívem mélyén még a kemény télnek is örültem, mert annyira más volt, mint az angliai időjárás, ahol nemigen esett hó (manapság persze a Duna-Tisza közén sem.) Az antropológiai tanulmányokban divatos lett a szerző személyes hátterére és a terepmunka strukturális körülményeire reflektálni. Leírni, hogy bizonyos helyi eseményeken való részvétel milyen érzelmi reakciót váltott ki a kutatóból, miért és mi hatott rá a meglepetés erejével, mi ébresztett benne félelmet, csodálatot, hol értett valamit félre stb. Vannak, akik a kutatás alatt sok időt szentelnek a naplóírásnak: a tapasztalatok pusztán lejegyzésén túl eltöprengenek a kommunikáció emocionális dimenzióján, néha szépirodalmi igénnyel. Rám ez nem volt jellemző, bár

munkanaplót vezettem és készítettem egyéb jegyzeteket is. Nem sajnálom elkalodásukat, irodalmi vénám biztosan nem volt. Mivel elsősorban a gazdasággal foglalkoztam, a kultúra és az értékrendszer kutatása soha nem került munkám középpontjába. Tisztában voltam azzal, hogy azok az értékek, amelyek a gazdasági akkumulációra ösztönözték a tázláriakat, a polgári hagyományokban gyökerestek. Ezek nem az én értékeim voltak, de mivel én egy gazdag országból jöttem, és ők csak most érkeztek a „fogyasztói társadalom”-ba, problémás lett volna az anyagi aspirációkat lenézni vagy elítélni.

Marad tehát az emlékezet, ami szükségszerűen szelektív, változik, és torzít is az évek során. Vajon milyen tudásanyagot hozott magával az a walesi fiú, aki 1976. október 10-én kipakolta cuccait a Kulturális Kapcsolatok Intézetének autójából és beköltözött Mamáka házába? Viszonylag tájékozott volt az alföldi település rendszereiben, járatos volt a termelési módok artikulációiról szóló párizsi marxista vitákban (még az ázsiai termelési módról is volt fogalma!), de vajmi keveset tudott Magyarország 1968 előtti történelméről. Petőfitől néhány egyszerű verset olvasott, Ady Endrétől, József Attilától semmit. A Himnuszt se ismerte. Igyekezett lépést tartani a társadalomtudományok legújabb eredményeivel, meg a regionális szempontból fontos szociográfiai irodalommal. De mindent összevéve: naiv kölyök volt, aki a helyiek számára ügyetlen, műveletlen, tudatlan csodabogárnak tűnhetett – és nem csak hiányos nyelvtudása miatt. Ahogy lenni szokott, kifejezőképességem jóval alacsonyabb szinten volt akkoriban, mint megértési kompetenciám. Emlékszem egy vezetőségi ülésre a szakszövetkezet irodájában, ahol órákon keresztül szinte semmit nem értettem az elhangzottakból. Vagy amikor egyszer ősszel egy házépítésnél segédkeztem, és a kőművesmester gorombán rám förmedt, hogy adjam végre oda neki azt a deszkát, amit korábban szépen kért; eszébe se jutott, hogy én a *deszka* szót nem ismertem, és még nem igazán voltam alkalmas egy falusi kalákán való részvételre. Vagy képzelhetik azt a megrökönyödést, amit a szakszövetkezet főkönyvelője udvarában új malacok szemrevételezésekor nem túl szerencsés kérdésem váltott ki: „ezeket te csináltad?”

Több hónap elteltével az iskola igazgatónője nyelvtudásomat magasztalva tréfásan azt mondta, hogy engem „már nem lehet Tázláron eladni”. Sajnos, nem ismertem az idiómát, megint hülyének éreztem magam. És ez így ment sokáig. Mindent meg kellett tanulnom: nemcsak a szavakat, hanem a mindennapi élet ritmusát, habitusait, az udvariasság formáit és sok minden egyebet. Persze, voltak komolyabb botlásaim is, amelyek nem a nyelvtudáson múltak, és szégyenérzést váltottak ki belőlem. Például, amikor nagyon finom almával kínáltak egy házban, és megpróbáltam abból több kilót venni. Csak lassan fogtam fel, hogy abban a családban az alma nem volt árucikk.

Pénzem volt: minden hónapban aláírtam a postás néni által kézbesített 2,800 forintos ösztöndíjam nyugtáját, ami magyar viszonylatban akkoriban

egész jó fizetésnek felelt meg. 800 forint volt a havi lakbér, de ezt a budapesti intézet közvetlenül utalta Rozika néni egyik unokájának a bankszámlájára. A helyi viszonyok között gazdagnak számítottam. A vasárnapi ebédért Mamának külön fizettem havonta egy százast. Ezzel nagyon jól jártam, mert majdnem minden vasárnap csirkét vágott. Reggelizni a főutcában található tejszarnokba jártam (bár az utolsó hónapokban közvetlenül vásároltam tejet egy szomszédtól). Megfigyeltem, hogyan hordták a tejet traktorral vagy éppen lovaskocsival (havas időben szánkóval), és igyekeztem megérteni az ott folyó beszélgetéseket Dúl Sanyival. Munkanapokon déltájban a központi bisztróba mentem, ahol 9 forintért kiadós ebédet adtak. De az nem ízlett annyira, mint Mamáka vasárnapi ebédje.

A pénzemet nem tudtam elkölteni a faluban. Nem jártam más községbe szórakozni, csupán párszor kocsival a földúton Kiskunhalasra, mert ott volt mozi és cukrászda. Bár én magam fiatal voltam, és néha jól esett volna kikapcsolódni a helyi fiatalok társaságában, de KISZ-aktivitás nem nagyon volt abban az évben; a fiataloknak segíteni kellett a kisüzemi gazdaságban, és kevesen akartak azon a pályán maradni. A velem egykorúaktól keveset hallottam az engem foglalkoztató témákról (ami egyébként gyakori jelenség a szociálintropológiában). Hoztam magammal Angliából egy kis lemezjátszót, és lemezeket vásároltam, amikor csak tudtam: például Koncz Zsuzsát, Fonográfot. Tetszett az LGT is és Sebőék, akik akkortájt nagy népszerűségnek örvendtek a fővárosban. Amikor megdicsértem ezeket a kitűnő magyar művészeket, a tanácsházi anyaggyűjtésben segítséget nyújtó fiatal nő azt válaszolta, hogy ő bizony jobban szereti a Rolling Stones-t. Hálás voltam neki, amikor egy Jimi Hendrix lemezt vett nekem a kiskőrösi áruházban, még mielőtt elkapkodták volna. Vettem egy Erika írógépet, meg egy magnót is, amiket terepmunka alatt nemigen használtam (a legtöbb embert csak idegesítette volna, ha felveszem beszélgetéseinket; kérdőívet nem használtam). Ehelyett inkább télikabátra kellett volna költenem, mert nem volt, és novemberben nagyon fáztam, amikor egész napos nyúlhajtásra vittek. Szagokra és ízekre jól emlékszem, különösen az első hónapokból származó benyomások hagytak bennem mély nyomokat (a szobám közvetlen Mamáka spájza mellett volt). Viszont nem ízlett se a bor, se a pálinka, amivel kínálgattak. 1977-ben úgy döntöttem, hogy elkezdek kocogni a Vigyázó-erdő irányába. A szeszes italokat úgy tudtam elkerülni, hogy a tázláriak elfogadták, hogy sportolok. Mamának volt egy régi kis mosógépe, meg egy vadonatúj bojlere, így minden edzés után várt a meleg fürdőkád. Júliusban mint vendég atléta Wales-ből lefutottam a szegedi maratont (Korik Andor budapesti barátomnak köszönhetően, aki elintézte a versenyre való benevezésemet).

Tázlár világa

Táj

A tázlári táj évszázadokon keresztül igazi pusztta volt, egy-egy pásztor szállással. A földek parcellázása és a tanyarendszer kiépülése a XIX. század utolsó évtizedeiben kezdődött, de a legfontosabb útvonalak változatlanul fennmaradtak. 1976-ban az egyetlen köves út északnyugat irányba Soltvadkertre és tovább, Kiskőrösre vezetett. Mellette a belterület szélén terült el a „Templomhegy”, ahol dombnak nyoma se volt ugyan, de a köztudatban élt a hagyomány, amely szerint a jó minőségű talaj a török hódoltságot megelőző idők emlékét őrzi. Akkoriban még nem folytak arrafelé ásatások. A Halas–Kecskemét útvonal homokos volt, eső után különösen nehéz volt a közlekedés. Ezek a főutak a települést négy kerületre osztották: a nyugati felében jobbak voltak a földek (1. és 2. kerület, azaz a pírtói és bócsai sarkok), legrosszabb volt a 4. kerület (kötönyi sarok).

Nem volt nehéz megszeretni a tázlári határt, bár képtelen voltam osztozni azzal a szinte vallásos rajongással, amellyel az ötvenes évek elején Bálint Sándor naplójában a „homok világát” ünnepelte:

„Augusztus 12. Harkakötönyből Tázlárra megyünk át, a félnapos út legnagyobb részét gyalog tesszük meg.

Most ismerem csak meg a futóhomok archaikus világát igazán a maga határtalan egével, vonzó és leverő fönségével. Most már tudom, hogy mi a homoktenger igazi értelme. Van benne valami a nagy vizek folytonosságából, elsodró erejéből, megejtő bűvöletéből. Gyönyörű a homok világa, valami bibliai van benne. A szelekből mintha az ítélet angyalának harsonája zengene feléd; mennyi népet és kultúrát, mennyi szándékot temetett már maga alá. A homoki ember azonban munkával és hittel mintha kezdene győzedelmeskedni rajta. Ebben a hatalmas sivatagban délibábként hatnak az emberek és tanyák, a fák és a szőlők, a gólyafészkek és a kerti virágok: zenei akkordok, festői díszletek, az emberi színjáték drámai erőfeszítései próbálják kifejezésre, alkotássá bűvölni az őstermészetnek ezt az erős, egykedvű világát. A szegedi tájjá igézett tázlári, vadkerti, kötönyi sivatag most már áldomást tud ülni: borral köszönti a Teremtőt, a Vacsora királyát...¹⁵

Én ebben az irányban indultam néha edzeni, de inkább kerültem a 4. kerület buckáit, mert az igen gyéren lakott vidék volt, ott volt a lőtér, és fennállt az a veszély, hogy kiskunhalasi laktanyákból gyakorlatra arra menő orosz tankokkal találkozom.

¹⁵ Bálint, Sándor: *Breviárium*. Szeged: Mandala, 1997. 85.

Télen gyönyörűnek találtam a befagyott tavakat, nyáron pedig úszni lehetett bennük (pióccával egyszer se találkoztam). Egyszer Vékony Sándor még csónakázni is elvitt a Lázár-tóra.

Tanyavilág

A „tanya” szó a Nagyalföldön található szétszórt gazdaságok gyűjtőneve. A tázlári pusztán a különféle lakóhelyek megjelölésére szolgált, a pásztorok nyári kunyhóinál alig nagyobb vidéki szálláshelyektől kezdve a polgári rétegek városi házáit utánzó épületekig, amelyek cselédszobáival és több különálló pajtával és istállóval is dicsekedtek. Az 1930-as és 1940-es évek elején Erdei Ferenc úttörő munkái között külön kötetet szentelt a tanyának.¹⁶ Írásának fő célja az volt, hogy megkülönböztesse az Alföld ezen szétszórt településformáját a Nyugat-Európa számos régiójára jellemző elszigetelt farmoktól. A magyar minták eredete az oszmán török hódoltság idejére vezethető vissza, amely a korábbi faluhálózatot szinte teljesen elpusztította. A fennmaradt mezővárosok hatalmas határral rendelkeztek. Sokan építkeztek a településközponttól messzebb eső területeken, és a népesség növekedésével ezek a szálláshelyek fokozatosan állandó lakhellyé váltak. Ugyanakkor ezek a családok továbbra is fenntartották kapcsolatukat a mezővárossal. Erdei tanulmányát saját, makói illetőségű családjának története erősen befolyásolta.

Azonban a fent idézett, 1937-ben megjelent, a Duna-Tisza közéről szóló szociográfiai tanulmányában Erdei felismerte, hogy a Homokhátságon egy, a korábban megfigyelt mintától eltérő településtípus jött létre, ahol a legtöbb telepes felhagyott korábbi városi kapcsolataival. Sok más kortársához hasonlóan Erdei is a túlnépesedés és a gazdasági instabilitás korában a tanyával kapcsolatos akut társadalmi problémákat tematizálta. Erdei aktívan befolyásolta a szocialista Magyarországon a szétszórt települések társadalmi problémáinak leküzdésére irányuló politika formálását, amely elsősorban tanyaközpontokat és új községek konszolidációját célozta.¹⁷ A tázlári Alsótelep terjeszkedése jól példázza ezt a politikát. Ezzel egyidejűleg a szocializmust megelőző időszakban megduzzadt tanya népessége jelentősen csökkent, mivel sokan a mezőgazdasági termelés helyett az ipari munkát választották (például Csepelen).

Mindazonáltal Erdei szociográfiáján némi ellenmondás érezhető. Még Tázlár szegénységének és elmaradottságának dokumentálását megelőzően nagyon imponált neki a Nyugat-Európában általa vizsgált vidékfejlesztés. Ennek hatására azt is

▼
¹⁶ Erdei, Ferenc: *Magyar tanyák*. Budapest: Athenaeum, 1942.

¹⁷ Kiskunhalason is ez volt a politika. A sikerek mellett voltak olyan emberek, akik még a 70-es években továbbra is elszigetelten, szegénységben éltek: lásd *Lakatos Vince filmjei* (5 lemezes, teljes sorozat). Kiskunhalas: www.halasmedia.hu. Vgl. Romány, Pál: *A tanyarendszer ma*. Budapest: Kossuth, 1973.; Zám, Tibor: *Tanyabekjáró. Szociográfiai tanulmányok*. Kecskemét: Forrás Könyvek, 1977.

hangoztatta, hogy a polgárosodás emancipációs folyamatai nem feltétlenül zárják ki az elszigetelt gazdaságokat, feltéve, hogy ezek elegendő területtel, és a modernizációhoz és a piacra történő hatékony termeléshez szükséges felszereléssel rendelkeznek. Erdei 1971-ben halt meg. A szocializmus utolsó évtizedeiben előérzetei valóra váltak, amikor – különösen a szakszövetkezet keretében – lehetővé vált a tanyaafelújítás. De ekkorra a legtöbb tanyaépület, az is, amely egész kis terület névadója volt, lakatlanul állt és omladozni kezdett. Dúl Sándorral naponta jártuk a dűlőutakat, így ismertem meg például a Hirsch-sort (amely azután is megőrizte eredeti sváb nevét, miután a Hirsch család Hollósira magyarosított; később átkelesztették Modok-sorra). Közelebb a belterülethez folyamatban volt a tanyák vilamosítása, de ehhez jóba kellett lenni a tanácselnökkel. Gyakran mentem sétálni a központ közelében, például a Lázár-soron, a szép nádas mellett be a Felsőtelepre és vissza a köves úton. Amikor biciklit kölcsönöztem házinénimtől, házról házra bejártam a soltvadkert határt, ahol nagyban folyt a pálinkafőzés. Megszerettem a Bócsa irányába nyúló síkságot is. A Szankarok a rossz minőségű földek miatt nagyrészt elnéptelenedett, és az ott lévő tanyasi iskolát néhány évvel ezelőtt bezárták. A tanyai lakosság zöme idős emberekből állt; de mindenütt laktak fiatalok is, néha állandó jelleggel; gyakran előfordult, hogy senkit nem találtunk otthon a tanyán, mert a szülők valamilyen szocialista munkahelyen dolgoztak, a gyerekek pedig iskolában voltak.

Belterület

Az első középületek és az egyetlen vadászkastély a Felsőtelepen voltak, és ez a kis közösség (alig több, mint 100 lakos) mind a mai napig „egyéb belterület”-nek minősül. De 1945 után itt nem nagyon építettek új házat vagy utcát. Az Alsótelep már a szocializmus előtt gyorsabb tempóban növekedett. Ez lett aztán „a falu”, ahol a telkek nagyok voltak és a ház és a gazdasági épületek mögött volt veteményeskert. Szegregációról nem lehet beszélni soha, de a központban inkább jómódú családok éltek, például abban az épületben, amely a szakszövetkezet központi irodájául szolgált a 70-es években. Feltűnt nekem az az utca a falu szélén, ahol a lakóházak egyformán kicsik voltak, és paraszti gazdaság alig volt. Ez volt az ONCSA-telep, amit 1941-ben kedvező állami kölcsönökkel építettek a legszegényebb családok számára.¹⁸ A református templomot 1954-ben szentelték fel, a jóval nagyobb római katolikus templomot 1958-ban. Több szocialista középület (tanácsház, általános iskola, óvoda, posta, művelődési ház) a 60-as évek első felében készült el. A víztorony volt az új rendszer leglátványosabb teljesítménye. Miután elkészült a vízhálózat, sokan csináltattak korszerű fürdőszobát,

▼

¹⁸ Lásd Berey, Katalin: *Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején.* [Szociológiai Füzetek 25] Budapest: Művelődési Minisztérium, Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1981.

konyhát stb; de a szegényebbek továbbra is a régi kutakat használták belterületen is. A 60-as években több új utca épült az ONCSA-teleppel párhuzamosan: itt a közismert „Kádár-kocka” lett a jellemző. (Az OTP-kölcsönök ugyanolyan kedvezőek voltak, mint az ONCSA-telep idejében, de nagyobb szerepet játszott a családi önerő és talán a kaláka is.) Járdákat építettek és gyümölcsfákat ültettek. A legtöbb utcanev nemzeti hősöknek, híres magyar íróknak, költőknek állított emléket, ez alól kivételt a Korvin utca és a Zalka Máté utca képeztek. Új telket a 70-es években már csak a központtól északra lehetett szerezni, főleg a Kecskeméti út mentén, ahol a tanyasi „Macska-sort” integrálták a belterületbe. A lelegegészségesebb új házak az Ady utca elején épültek, amelyekben értelmiségi családok laktak. Más házaknál nemigen volt fű vagy virág a ház körül, mert fontosabb volt a zöldségtermesztés és az állattartás. Akkoriban a faluban egyetlen emeletes ház volt, amit Szabadi Pál épített a Soltvadkerti út mentén; autószerelő volt, műhelyét a földszinten rendezte be. A 1970-es években a falu egyszerre több kőműves brigádost foglalkoztatott (csak télen pihentek), de emellett fontos szerepet játszott a kaláka is; ilyenkor a fröccs volt a legnépszerűbb ital: szikvíz készült több helyen, és ha a házigazdának nem volt saját bora, nem kellett messzire menni érte. Gyakran elfogyott több láda Szalon sör is (a Pécsi Sörgyár terméke).

Hagyományos gazdálkodás

A II. világháború után a földreform folyamatai, az új szövetkezetek létrehozására irányuló nyomás, valamint a megbélyegzett kulákoktól való föld-, felszerelés- és állattelkobzások gyökeresen megváltoztatták a paraszti gazdálkodást. A megbélyegzettek közül néhányan elvándoroltak a vidékről. Az ott maradtak gyermekei gyakran gimnáziumba jártak, néhányan a felsőoktatásban folytatták tanulmányaikat. Senki nem látott nagy jövőt a családi gazdálkodásban. A fennmaradt tanyákon nevelkedett gyermekektől elvárták, hogy szakképesítést és munkaszerződést szerezzenek, akár a mezőgazdaságon belül, akár azon kívül. Az 1970-es évekre a családi gazdaságokat főfoglalkozásként űzők átlagéletkora nagyon magas volt. A lakosságnak ez a része a fiatal korában tanult technikákat alkalmazta; Dül Sándor agronómus javaslatai legtöbbször süket fülekre találtak.

A pénz olyan tényező volt, amelyet senki sem hagyhatott figyelmen kívül, de az idős gazdák között többen azokkal a „korrekt parasztokkal” mutattak hasonlóságot, akiket Fél és Hofer Átányban egy generációval korábban tanulmányozott.¹⁹ A négy évszakra keresztül elsősorban az önellátásra törekedtek. Szerették állataikat (kiváltképpen a lovakat), és olyan tisztelettel tekintettek a földjükre, hogy még műtrágyát se használtak szívesen. Gazdasági hozzáállásukat a mértékletes-

▼

19 Fél, Edit – Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest: Balassi, 1997.

ség, nem pedig a jelen ígérte anyagi haszon irányította. Bár a termelési technika szintje alacsony volt, ez nem jelentette azt, hogy elzárkóztak volna az újítások elől. A lovaskocsi volt a legfontosabb jármű, és gyorsan elterjedt a gumikerék. Mégis többen ragaszkodtak továbbra is a régi típusozhoz.

Ezek az önellátó paraszti háztartások több gazdasági ággal foglalkoztak. A kisüzemi szőlő különösen munkaigényes volt, és a bor eladását mindig bizonytalanság és elégedetlenség kísérte; ezért kénytelenek voltak terméküket szőlőként értékesíteni. A prések és a hordók egyszerűek voltak. Kézzel fejték a teheneket, kézzel szedték a kukoricát, a disznótartás valamennyi mozzanata kétkezi munkát igényelt. Volt, aki kézzel vetett, kézi szerszámokkal kaszált és aratott; az egyik gazda a 3. kerületben ökrökkel szántott ugyan, de a lóval való szántás volt a jellemző. A birkával kevés volt a munka, de gyakori volt a betegség, illetve a nyáj elvesztése. Kevés volt a gazdák közötti együttműködés, bár szerszámok és igásló kölcsönkérésére sor kerülhetett. Előfordult, hogy két paraszt olyan jó barátságba került, hogy közösen tartottak egy lovat. Jellemzőbb volt a családon belüli munkaerő mobilizálása: más szóval, az asszonyokat és a fiatal családtagokat kérlelhetetlenül munkára szorították.

A hagyományos módszereket azok is alkalmazták, akiknek háztartásában további jövedelemforrások is voltak, leggyakrabban egy gyári fizetés. Ilyenkor a gazdaság fő terhe a nők vállára hárult. Voltak olyan fiatalabb családok, ahol mind a férj, mind a feleség dolgozott, talán a legmodernebb technikával, de esténként és a hétvégén hagyományos paraszti munkát végeztek a kiegészítő jövedelem megszerzése érdekében (ház, autó). Ez lehetett szezonális (pl. szőlőültetvényekben), bár disznót hizlalni lehetett egész évben. Néha azt mondták az ilyen családokról, hogy „elkezdték parasztizálni”. Ennek ugyan lehetett negatív csengése, de a paraszti szorgalom pozitív tulajdonságként is értelmezhető volt.

Szakszövetkezet

Ahogy írtam, a szakszövetkezet intézményes formaként az 1956-os forradalom utáni kényes politikai kontextusban született. Jól példázta azokat a kompromisszumokat, amelyek lehetővé tették Kádár János kormánya számára a szinte teljes kollektivizálás végrehajtását, miközben biztosította a hagyományos paraszti gazdálkodás nagy fokú folytonosságát – különösen azokban a kerületekben, ahol a magas értékű termékek előállítására munkaigényes technikáktól függött, és a szétszórt település akadályozta a nagymértékű gépesítést. Ez volt az elméleti indoklás; a gyakorlatban a politikai enyhülés folyamán egy sajátos világ bontakozott ki, amely a TSz világhoz képest jóval nagyobb teret engedett az egyéni kezdeményezéseknek – adott esetben a feketepiacnak is.²⁰

▼

20 Ez elsősorban a borhamisításban és a pálinkafőzésben mutatkozott meg; erről szép szociográfiai leírásokat ad Zám, Tibor: *Tanyabjáró. Szociográfiai tanulmányok*. Kecskemét: Forrás Könyvek, 1977, 161–234.

A tázlári szakszövetkezet természetszerűen a megyei és a járási hatóságoktól függött. Amikor a vezetést nem lehetett egy helyi gazdára bízni, a járásban kerestek megfelelő elnököt vagy agronómust (az utolsó szocialista vezetők Kecelről és Soltvadkertről ingáztak Tázlára). A külső elvtársak ritkán jelentek meg, de ők dominálták a februári közgyűlést. Ezen alkalommal a tagok is megjelentek szép számban a művelődési házban, a legtöbben talán az azt követő birkapörköltös vendéglátás kedvéért.

A szövetkezet a község minden zugában érezte jelenlétét és az Alsótelepen két központtal is rendelkezett. Az irodahelyiség a Dobó utcában volt, egy gazdag paraszt házában. Itt zajlott az ügyintézés, az elnök itt fogadta a fontosabb vendégeit, itt tanácskoztak a bizottságok. A vezetők mind férfiak voltak, a feketekávét a könyvelő asszonyok főzték naphosszat. Az irodai dolgozók különféle világnézettel rendelkeztek, és a legtöbb esetben szoros kapcsolatuk volt a kisüzemi gazdálkodással (például házastársuk révén). A gazdasági telep a falu szélén volt, elsősorban gépparkból és egy nagy raktárból állt. Ide jöttek a gazdák tápot venni, amit vagy lovas kocsival vagy biciklin egyensúlyozva vittek haza. Itt már a férfiak domináltak, akik kávé helyett inkább pálinkát fogyasztottak. Volt még egy fontos telep a falu szélén, ahol kandisznókat tartottak és a hízók leadását végezték.

A szakszövetkezet túlnyomórészt három termelési ággal foglalkozott: szőlészet, tejtermelés, valamint sertéshizlalás. Több birkahodálya is volt, és a falu szélén folyt a sertéshizlalás is, de közös marhatartás nem volt. Miközben a belterületen a tehénállomány csökkenő tendenciát mutatott, a tanyákról reggelenként begyűjtötték a tejet. A szövetkezetnek akkoriban nem volt még nagyüzemi szőlőültetvénye (miközben a kiskőrösi állami gazdaságnak volt már új szőlője a 3. kerületben). A szövetkezet elsősorban fiatal férfiakat foglalkoztatott traktorosként, és volt egy kőműves brigádja is, valamint több mezőőre, akiknek az volt a feladatuk, hogy az óriási határban ügyeljenek a rendre. A gabonatermelést Pusztafi Pál vezette, aki korábban szövetkezeti elnök volt. A gépállomány folyton nőtt ugyan, mégse győzték az összes közösen lévő föld művelését; emellett az igénybevétel mellett nem csoda, hogy nem voltak képesek a kistermelők valamennyi igényének maradéktalanul eleget tenni. 1977-ben a szakszövetkezet honti dinnyetermelőkkel kötött szerződést, akik állítólag sikerrel zárták a szezont, de mégsem akartak visszajönni.

Szocialista szimbiózis

Disszertációm egyik legfontosabb fogalma a szimbiózis volt. Nem arra a szerves kapcsolatra gondoltam, amely sok belterületi háztartást egy még létező tanyához és a mellette fekvő földekhez kötött. Ez is kölcsönösen előnyös kapcsolat volt. De munkám alapvető kérdése a hagyományos paraszti gazdálkodás és

az új szocialista nagyüzemi intézmények közötti együttműködés volt. A kistermelők segítséget kaphattak minden ágazatban, más kérdés, hogy ezt nem mindenki óhajtotta igénybe venni. 1976-ban a legjövődélmezőbb tevékenység a hízók leadása volt, amit a legtöbb háztartás számára a szövetkezeti tápbolt tett lehetővé. A tejtermelés még fontos volt, különösen a tanyákon. Kisüzemi bort leadni már sokkal nehezebb volt, de a szakszövetkezet ezen a téren is igyekezett minden évben a nagyüzemi borászatokhoz való kapcsolatainak megosztásával segítséget nyújtani. A végeredmény az volt, hogy a Homokhátságon, ahol a föld minősége nem kedvezett a gabonatermelésnek, a kistermelők és a szakszövetkezet sajátos szimbiózisa alakult ki, amely nagyban elősegítette a falu modernizálását, polgárosodását.²¹

Az önellátás fontos szerepet játszott több tanyai gazdánál. Ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy a tázlári puszta betelepítése kezdettől fogva a kapitalista termelési mód eredménye, amelyet a tulajdonjog és a piac elve jellemeztek. Az állam biztosította a közrendet, de beleavatkozott a paraszti gazdaságok ügyeibe is, például amikor megadóztatta a szesztermelést és a lovat. Emellett a piac mindig fontos intézmény volt, noha korszakonként sokféle formát öltött: a tázláriak a szocializmus előtti időszakban a regionális centrumokba vitték állataikat és búzájukat, miközben vállalkozó szellemű kofaasszonyok vonatra szállva a budapesti piacokon értékesítették zöldség- és gyümölcskészleteiket. A piaci elv (Polányi Károly fogalmának megfelelően) csak a kapitalizmus időszakában válik dominánssá. A Marx-Lenin-Mao féle szocializmus eredeti célkitűzésében ezt a piaci elvet ugyanúgy meg kellett szüntetni, mint a magántulajdont (legalábbis a termelőeszközökre vonatkozóan). Köztudott, hogy Magyarországon a 60-as évektől kezdve a piac újra teret nyer és a társadalmi élet szinte minden területét meghódítja. Én ezt dokumentáltam vizuálisan az állatvásárokon. Kevésbé látványos az állami vállalatokhoz kamionnal történő disznószállítás: de ez is a piaci logika szerint zajlott, mert amikor a kistermelők keveselltek a hús árát, kevesebbet adtak le, amire az állam áremeléssel gyorsan reagált.

Az úgynevezett piaci szocializmus tehát virágzott. A termőföld azonban nem volt árucikk (a szövetkezet vásárolhatott ugyan földet az elhunyt tagok örököseitől, de nem a piac szabta meg az árát). Valódi kapitalista vállalkozásoknak csak a rendszerváltás nyitott utat. A szakszövetkezet ellentmondásos intézmény maradt. A sajátos szimbiózis ebben a szektorban jól tükrözte az ország fejlődési dilemmáit.

▼

²¹ Hasonló érvelés található Nigel Swain-nél. Az angol szociológus ugyanazokban az években járt Magyarországon, mint én. Az ő disszertációja (amit szintén Cambridgeben védett) a szimbiózist országos szinten, makroszociológiai szemszögből elemezte: Swain, Nigel: *Collective Farms Which Work?* Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Hétköznapok

A falu központjában laktam a buszmegálló mellett, alig pár száz méterre a boltoktól és a középületektől. Más aszfaltozott út nem volt. Úgy emlékszem, általában csendes volt a környék. Délután feketébe öltözött idős asszonyok mentek lassan a járdán a templom felé. Az élet csak akkor elevenedett meg, amikor busz indult vagy érkezett. Hajnalban indultak a munkások Kiskunhalas felé. Az egyetlen távolsági busz reggel ment Szeged felé. Ha gyorsan ment a vásárlás, maradt egy kis idő az ebédre, mielőtt a délutáni busz visszaindult a dunántúli Pápára. Soltvadkerthez és Kiskőröshöz a községet helyi érdekű buszvonalak kapcsolták, én is ezekkel a járatokkal utaztam. A legtöbb gimnazista Kiskőrösre járt (de bejártak Kiskunhalasra, sőt a kecskeméti Piarista gimnáziumba is); ügyeket intéztek a járási hivatalban, és vásároltak az új nagyáruházban.

A hetvenes években a faluban magánautó és motorkerékpár kevés volt. A legtöbben biciklivel közlekedtek, azzal szállították nemcsak a tápot, de a gázpalackot is. A helyi találmánynak számító csettegőt, amelyet helyi termékek fuvarozására használtak, csak a legtehetősebb háztartások engedhették meg maguknak.

Kiegészítő intézményként egy kis zöldségpiac is működött a faluban. Nem volt létfontosságú, egyrészt mert a legtöbb háztartásnak volt saját veteményeskertje, másrészt mert minden kapható volt az ABC-ben. Odajárt majdnem minden család kenyérért, beleértve a tanyasiakat is.

A szakszövetkezeten kívül bérmunkára nemigen volt lehetőség a faluban. Legfontosabb a Kiskunhalashoz tartozó orsózözem volt, ahol szinte kizárólag asszonyok dolgoztak. Ezek a belterületi munkahelyek nagy megbecsülésnek örvendtek; nemcsak a fizetés miatt, hanem a társaság és az új szociálpolitikai előnyök miatt is. Természetesen még a GYES alatt is az asszony foglalkozott a hízókkal és a veteményeskerttel. Az új olajiparban a község határában férfiak dolgoztak. Ez fizikailag könnyebb volt, mint a gyári munka Kiskunhalason, de egész más ritmust jelentett, mert volt éjszakai műszak is.

A falu legfontosabb intézménye a család volt. Néhány családnál rendszeresen jártam. Abban az időben nem volt magántelefon-kapcsolat a faluban, nem kellett előre időpontot megbeszélni. Ahogyan más falvakban is, az életmód gyökeres változáson ment keresztül – de talán lassúbb ütemben, mint másutt, éppen a kisüzemi gazdálkodás folytonosságáért.²²

Mivel a gazdasági változásokra koncentráltam, más jellegű intézmények megismerésére nem sok időm jutott. Népszéki adatokat gyűjtöttem ugyan a tanácsnál, de az általános iskolában alig jártam, az orvosi rendelőt se látogattam meg

▼
²² Vgl. Bodrogi, Tibor (szerk.): *Vársány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Budapest: Akadémiai, 1978.; Varga, Zsuzsanna: *A magyar parasztság esete a szovjet kolhozal. Átalakuló életvilágok falun az ötvenes-hatvanas években*. Budapest: LHarmattan, 2021.

(de megtudtam, hogy jól működött; a szülészet Kiskőrösön szintén; és ha szükség volt rá, akkor a beteget a jól felszerelt, új halasi kórházba küldték). Futballklub nem volt, és az elhanyagolt pályát főleg egy javarészt értelmiségi kör használta. Az iskolán belül működtek ugyan különböző szakkörök, de szemben a korábbi és a későbbi időszakokkal, a 70-es években nem virágzott a falu kulturális élete, még mozivetítés sem volt. Ezt azzal magyaráztam, hogy az egyre feszültebb embereknek nem volt ilyesmire idejük. (Nyaralni sem járt szinte senki, még belföldön sem.) A művelődési házban ritkán fordultam meg (egyszer önkéntes véradásra jelentkeztem). A fiatalság nagy része kiskorától fogva be volt fogva a kisüzemi gazdaságban. A városi fiatalokhoz képest kevés szórakozási lehetőség jutott nekik, de volt élő zene Soltvadkerten a hétvégén (már aki meg tudta oldani a közlekedést). Többen mentek volna szívesen cukrárszdába valamelyik szomszédos településen, de ehhez autóra vagy legalább motorkerékpárra lett volna szükség. A felnőtt férfiaknak rendelkezésére állt a bisztrónak titulált kocsmá, amely a soltvadkerti Áfész-hez tartozott. A sör addigra már teret hódított, különösen nyáron a fiatalok körében, de a bor és a pálinka továbbra is megőrizte népszerűségét úgy a kocsmában, mint az otthoni vendéglátásban (ünnepkor a tiszta szobában, de a legtöbb helyen tartottak egy pár székot, poharat és szódásüveget a borospincében a mindennapi társalgásra).

Ünnepek, vallás

Tázláron az 1970-es években ugyanúgy ünnepeltek, mint más hasonló méretű magyar faluban. Az ünnepek számtalan formát ölthettek. A magyar paraszti társadalom éves ritmusát a keresztény egyház főbb ünnepei és a szentek napjai jellemezték. Özvegy háziasszonyom akkoriban már nem dolgozott a földeken, de egyike volt azon keveseknek, akik a katolikus naptárt figyelembe vették. A névnapokat új formákban ünnepelték sokan, otthon és a munkahelyen egyaránt, akárcsak a születésnapokat. Az életciklus hagyományos rítusai megváltozott formákban éltek tovább. A temetésekre összegyűlt a nép, de már nem a háznál, ahogy azelőtt, hanem a katolikus temető mellett épült modern ravatalnál (amit a reformátusok is használtak).

Szocialista jellegű szertartásra nem emlékszem. Iskolai rendezvényeken kötelező volt ugyan az úttörő egyenruha, de a ballagás mentes volt a szocialista jelképektől. A népszerű rituálékhoz tartozott a szilveszteri bál és a búcsú is, amely már elveszítette eredeti vallási jelentőségét.

A két egyházi közösség jól működött, bár a templom telkén kívül a körmenet be volt tiltva. A templomba járók száma még vasárnap se volt magas, csak a legnagyobb ünnepeken teltek meg a szépen karbantartott épületek. A párttagoktól elvárták, hogy se ők, se családtagjaik ne járjanak templomba, de ezt akkoriban már nem vették szigorúan. Konfliktus nélkül szervezték a hittant és az életciklus

rítusait. A házínénim mindennap járt misére. Nagyon elégedett volt velem, amikor 1976 novemberében, a közelmúltban elhunyt cardiff-i nagymamám tiszteletére emlékmisére fizettem be.

A legtöbb gazdasági eseménynek van ritualizált oldala is, és ez fordítva is igaz. Szép példája ennek a disznóvágás, amit sokan végeztek akkoriban a téli hónapokban, és amivel ez a fejezet kezdődik. Többször voltam hivatalos olyan nagyszabású lakodalomba, amelynek pénzügyi költségei és nem pénzbeli előkészítése igen jelentősek voltak: a tázláriak mintha ezzel akarták volna mutatni a városiaknak a vidéki élet fellendülését és jövőbeli potenciálját.²³

Cigányok

A tázlári tanyavilágban nem voltak cigányok. A többségi magyarok mellett jelentős sváb (német ajkú) és tót (szlovák) kisebbségek éltek, akik legkésőbb a 40-es években végbement névváltozások után beolvadtak a helyi magyar társadalomba. Ez a homogén kép a 60-as években módosult, amikor két cigány család Tázlárra települt. Vásároltak telket, illetve házat, de földjük nem volt. Eleinte nem dolgoztak a szövetkezetben. Az udvaruk rendetlen volt. Azt mondták a magyarok, hogy piacokon és különösen a nagyobb állatvásárokon, például Kiskunhalason keresték kenyerüket. Ezenkívül koldultak és alkalmi munkából éltek. Gyerekeik iskolába jártak, a katolikus templomnál jelentkeztek a keresztény élet legfontosabb rítusaira. Tázláron mindenki egyetértett abban, hogy attól függetlenül, hogy milyen cigányok által okozott társadalmi problémák voltak más településeken, ahol nagyobb számban éltek, a helyi cigányokkal ki lehetett jönni. Én jóba voltam két fiatallal, akiket többször lefényképeztem. Csak egyszer voltam bent az egyik házban, sose ismertem meg őket közelebbről.²⁴

Családok, egyéni portrék

A háztartások belső struktúrájában akkoriban végbemenő nagy változások, a rokonsági kapcsolatok összetett dinamikája, nem tartoztak kutatásom témájához: így, ha házhoz hívtak vendégségbe, szabad volt kikapcsolódnom és pihennem. A család a falusi társadalom alapintézménye: ez vonatkozik a munkavégzésre, a fogyasztásra és az életutak tervezésére. Fényképeztem is, a legtöbben szívesen

▼
23 Lásd: Sárkány, Mihály: A lakodalom funkciójának megváltozása falun. *Ethnographia*, 92, 1983, 279–285.

24 Csak később tudtam meg, hogy más régióban sem volt sok tudományos elemzés a cigányokról, még ott sem, ahol történelmi jelenlétük tagadhatatlan. Sokáig sem a szociográfusok, sem a néprajzosok nem foglalkoztak kellőképpen ezzel a kisebbséggel. Néhány évvel az én terepmunkám után Michael Stewart végzett úttörő terepmunkát a gyöngyösi cigányok között. Hangsúlyozta, mennyire fontos a szolidaritás, és hogy a társadalmi egyenlőség és szabadság ellentmondanak a szocialista munka- és lakáspolitikának. Lásd Stewart, Michael: *Daltestvérek. Az oláh-cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest: T-Twins Kiadó-MTA Szociológiai Intézet-Max Weber Alapítvány, 1994. Általános értékelést a magyar nyelvű irodalomról Szuhay Péter ad: Szuhay, Péter: Hatástalan remekművek. Tallózás a magyarországi cigányokról szóló szociográfiai művekből, in Tóth, Pál Péter (szerk.): *A magyar szociográfia a 20–21. században*. Budapest: Gondolat, 2018, 157–188.

álltak a kamera elé egyedül is. Amikor csak tudtam, a jobban sikerült képekből adtam példányt a modellt állóknak. Ugyanez vonatkozott az egyéni portrékra. Nem törekedtem képet készíteni a legfontosabb emberekről (Trsztjinszki Pál tanácselnök nem szívesen hagyta magát lefényképezni, de ebben ő volt a nagy kivétel). A véletlenül múltott, hogy kit sikerült megörökíteni: férfi és nő, gyerek és aggastyán, gazdag és szegény, minden arckép egyedi; a többség most is ismerős, akkor is, ha régóta nem él; legtöbb esetben emlékszem, hogy pontosan mikor és milyen körülmények között készült a kép.

Számomra ezek az arcok tágabb történelmi és szociológiai asszociációkkal bírnak. A szocializmus egyetlen generációja képtelen volt leküzdeni azokat a mély egyenlőtlenségeket, amelyek a tázlári pusztát a XIX. század végi újratelepítés kezdete óta jellemezték. A régebbi rétegződési minták ugyan gyengültek, helyettük új egyenlőtlenségek jelentek meg. A vidéki élet az 1970-es években nehéz volt, különösen azok számára, akik még mindig tanyán éltek, elektromos áram és folyóvíz nélkül. Előfordult az is, hogy a lakáshiány miatt a városok nincstelenjei a szinte ingyen hozzáférhető tázlári tanyákon találtak menedéket. De a körülmények gyorsan javultak, elsősorban a faluközpontban, ahol egy új, élénk közösség alakult ki. Ezek a változások azonban ritkán váltottak ki hálát a hatalom birtokosai iránt, akik éveken keresztül következetesen beavatkoztak a paraszti gazdálkodásba és a tulajdonjogba. Noha a kollektivizálás itt viszonylag enyhébb formában ment végbe, mint másutt az országban, Tázláron is volt egy-egy traumatizált áldozata. De a hetvenes évek közepén a többség minden korosztályban mégis inkább a jövőbe tekintett, mint a múltba, eltökélve, hogy a lehető legtöbbet hozza ki a példátlan lehetőségekből. Vagyis nem az orwelli sztereotípiának megfelelően viselkedtek, amely a totalitárius hatalom által passzivitásra kényszerített lakosság képét tételezi fel. Ezek a régi fényképek ötven évvel később öntudatos, eredeti, élénk személyiségekre emlékeztetnek, akik a szocialista kísérletet, amelynek a napjai már meg voltak számolva, teljes értékű életet folytatva éltek meg.

Füzi Péter

Gyászkeret

Maurits Ferenc Rekviem-sorozatáról

A lapból kitüremkedő tekintet – az arcot keressük ott, ahol csak formák vannak, az általunk koponyának érzékelt formáció közepén a szem, amely alig több mint két vastkos festékpötty, a száj íve és az orrlyukak tátongása pedig igazolja feltételezésünket. Maurits Ferenc megszokott figurái mégis idegenül hatnak, megjelenésük nem ijesztő, nem kelt félelmet, pusztán idegenek, embertelenek.

Körülöttük vastag keret, melyek a fekete mellett Mauritstól megszokottan a neon különböző színeiben játszanak, amelyeket, szintén rá jellemző módon, „vastagon, pasztózosan hord fel.”¹ Dobozként veszik körbe az alakokat, szinte már nem is keretek, hiszen a képek jelentős részét elfoglalják, kidolgozottak, lehet rajtuk látni az ecset nyomát, saját textúrával rendelkeznek, de mégis, szerepük csak annyi, hogy kiemelik a bennük foglalt figurákat, miközben hermetikusan körbe is zárják azokat, egyértelműen megteremtve ezzel a kép és a vele szemben álló néző közötti határvonalat. Néhol színek, néhol a textúra osztja őket szabályos mértani alakzatokra, amelyek még akkor is geometriai primitíveknek tűnnek, mikor nem szabályos rácsvonalakra illeszkednek, hanem ferdén és srégen osztják szét a kép valóságát. Nem is kell ránézni a képek címére, hogy lássuk: sírképekkel állunk szemben, a keretek pedig koporsók. Akkor is koporsóknak tűnnek fel, amikor egyetlen tömbként, a textúra által észlelhetővé tett lapok összefüggéseiben tűnnek fel, és akkor is, amikor kiterítve, síkjaira bontva szembesülünk velük. Ez utóbbi esetben ugyan hiába nyerne el önmagukban egyfajta légiességet, ezzel csak akkor rendelkeznek, ha az önmagában álló fekete síkidomot tekintjük, amikor azonban együtt vizsgáljuk őket, ugyanolyan kérhetetlenül jelölik ki a kép és a rajta kívülálló határait, mint amikor összefüggő monolitiként kerülnek ábrázolásra.

A képek címei, amely mindegyik alatt ugyanúgy állva egyben a sorozat címévé is válnak, egyértelműsítik: Töfere és Domira, azaz Tolnai Ottóra és Domonkos Istvánra emlékezik a festő ezzel a sorozattal.

„Maurits rajzai is gubancok, görcsök – ám inkább a görcsből – tehát a halálból – való sikeres kirúgás pillanatában”² – mondta Tolnai Maurits egy 1980-as tárlatának megnyitóján. Az általa feltételezett mozgás azonban ezeken az alkotásokon megfordul. Megmaradnak a görcsök, a festék vastag felviteléből eredő csomósodások, a testekből és arcokból kiáramló vékonyabb, energikusabb vonalak

1 DEÁK László Imre, *Maurits felfedezése*, Iskolakultúra, 1994/15–16, 157.

2 TOLNAI Ottó, *Maurits-tárlatot megnyitni?!*, = Uő., *A meztelen bohóc*, Forum, Újvidék, 1992, 159.

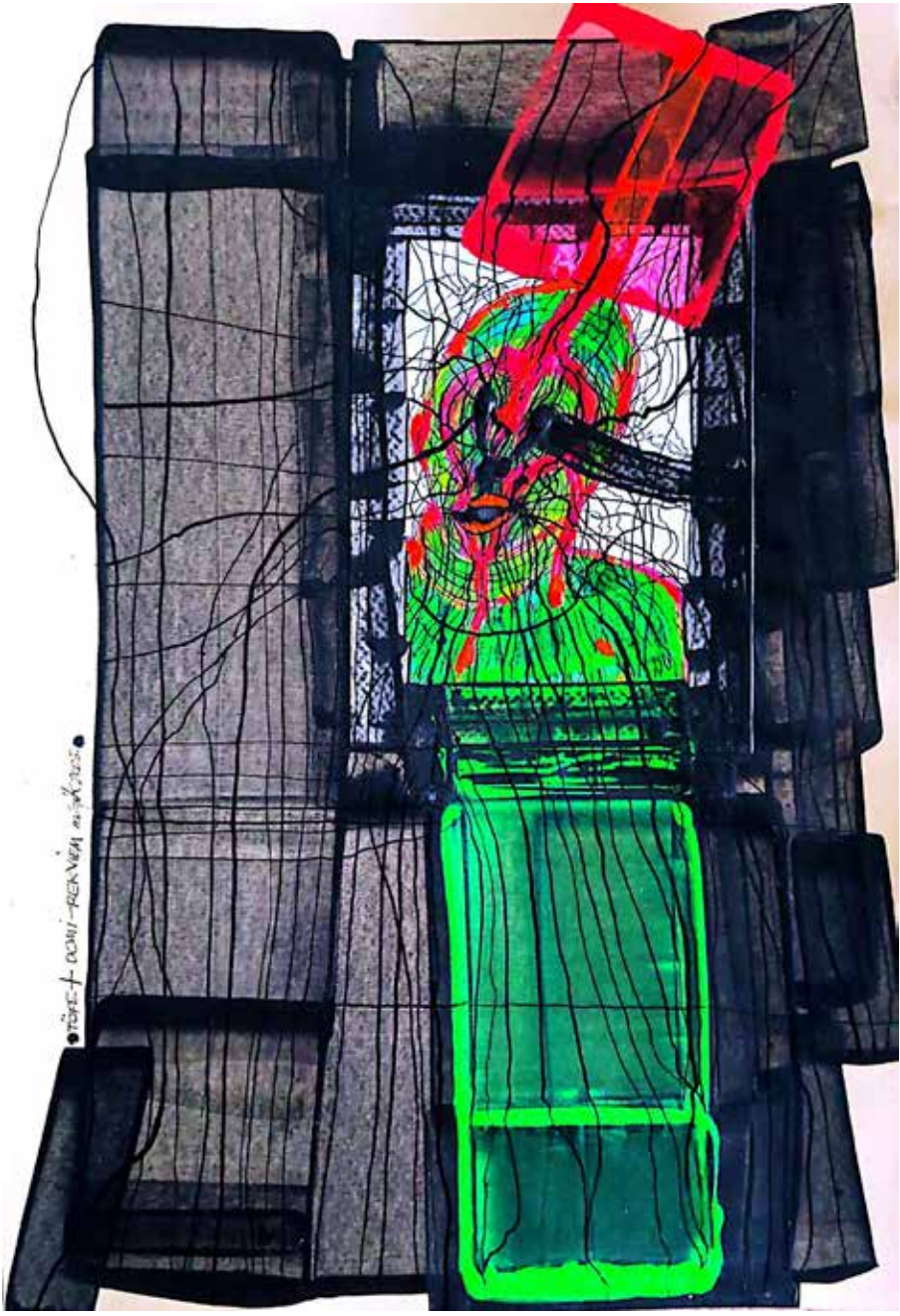
TOPE + DOMI-REKVIEM • máj 2025 •

• TOFF + DOM + REVIEW • 2015 •

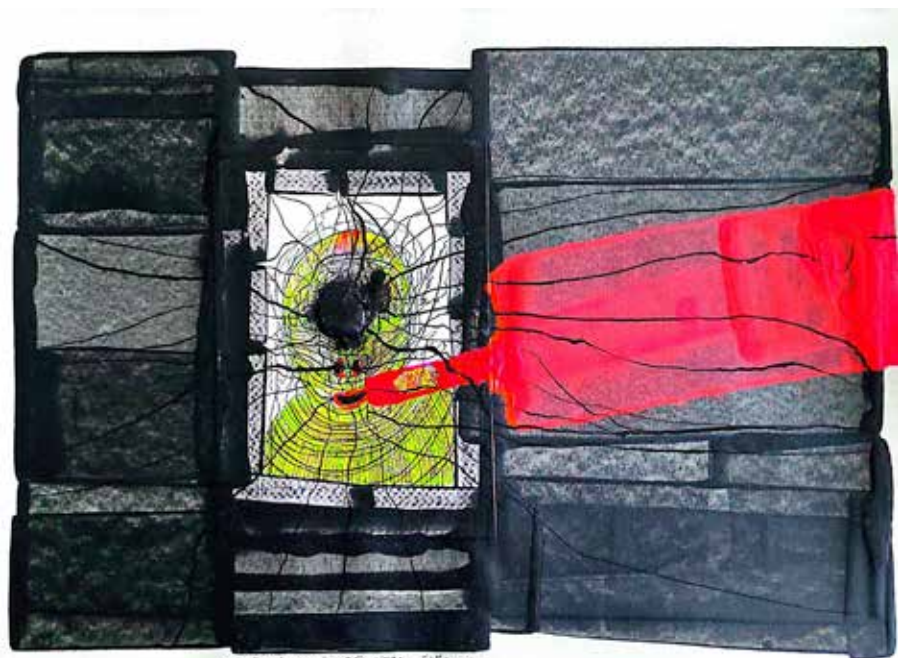

• PIERRE + DOMINI - RENAISSANCE - 1870/1880

• TÖFET DOMI-REKVIUM • máirt 2025 •

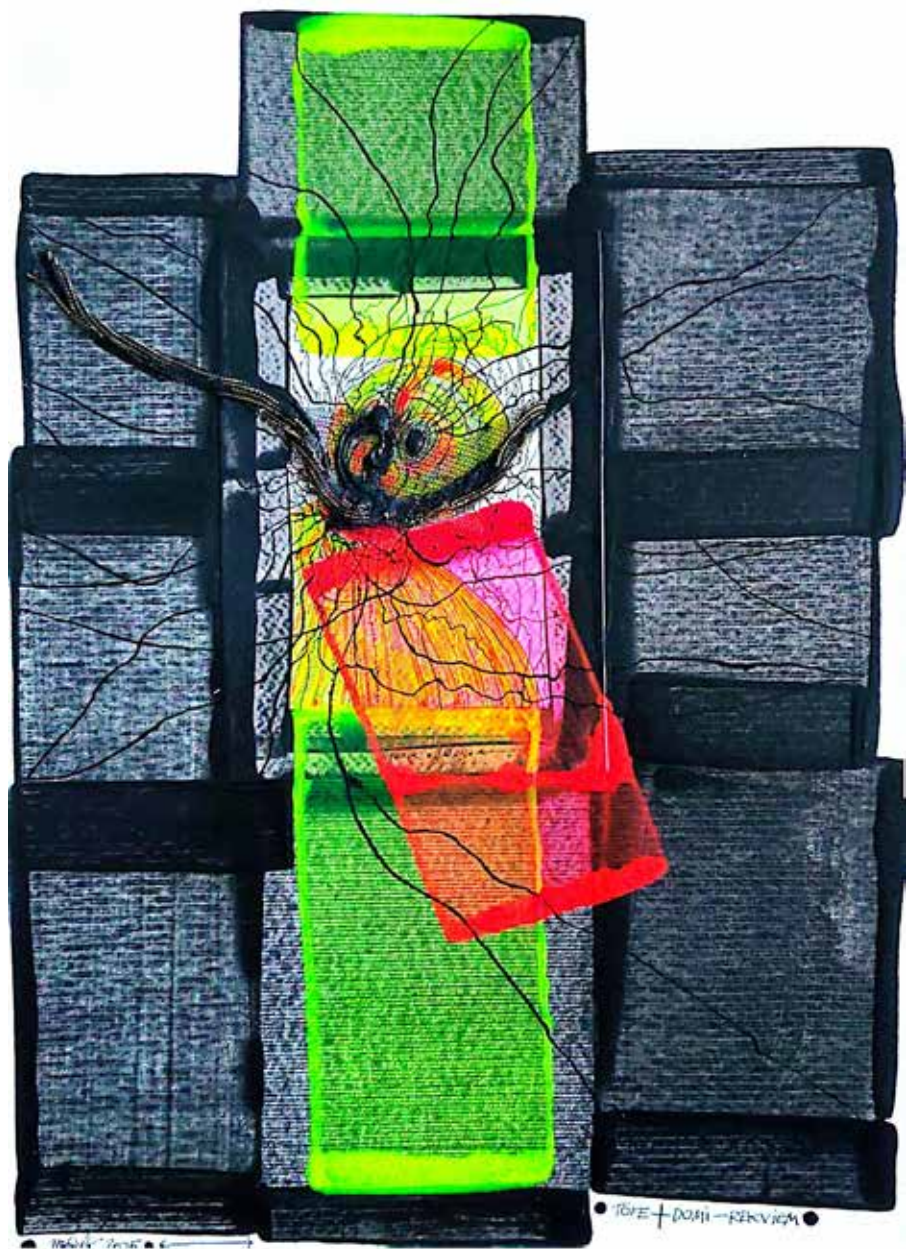
● TAYZ+ DAKI+ RENIEM mufkoes ●

• TOPE + DOMI - REKVIEM m6ytk 2005 •

TOPET DOMI - REKVIEM

• "Makara" - 2011 • 6

• TÖVE + DOAN - KENYAN •

● TPE ● DAMI — NIKUEN ● 1994/2025 ●

← TOFF + DOMI-REVUEM • 19/11/2025 •

→ Tere + Dani - RBVEM ←

2023

gubancai. Ám nem a halálból mozdulnak ki alakjai, a mauritsi figurák jellegzetesen felismerhetetlen emberszerűen is idegen pillantásai már nem az élettel telivé válás pillanatát kapják el, még csak nem is a halál beálltának megragadhatatlan mozzanatát próbálják meg megragadni, hanem a testek még felismerhetően emberi voltának utolsó pillanatait közvetítik.

Emlék és tiszteletadás ez a sorozat, ám nem megemlékezés: a halál elfogadása. Nem törekszik arra, hogy emlékezzen, csak arra, hogy emléket állítson, ám ez az emlék nem a megszólítottaknak készül, hanem az itt maradottaknak – számukra teszi lehetővé az emberi és nem-emberi közti változás megragadhatóságát.

„Kétségbeesett erőfeszítés az újfiguráció – melynek Maurits nemzetközileg is fontos képviselője – az ember megragadására. Leginkább tán még a modern antropológiával lehetne párhuzamba állítani.

Mi az ember?! – kérdi az újfiguráció is, különös módon helyezve a hangsúlyt a *mi*-re, fölkiáltójelt is rakva a kérdőjel mellé.

Egyetlen kor sem tudott többet az emberről, mint a mi korunk, mondja Heidegger, ám egyik sem tudta kevésbé, mi az ember.

Az újfiguráció tehát abban a pillanatban tesz kísérletet az ember megfestésére, amikor legkevésbé tudjuk, mi is az tulajdonképpen. Egyfajta fantom-festészetről van szó – izgalmas, már-már bűnügyi kalandról.”³

Az ember megragadhatósága ezekben a képekben mégsem válik központi kérdéssé, sokkal inkább az ember elengedhetősége válik fontossá, a határvonalhoz a másik irányból közelít: egy szigorúan és szertartásosan emberi környezetbe helyezi figuráit, a végső tiszteletadás koporsójába, és itt kísérli meg addig torzítani őket, amíg már csak a környezet teszi felismerhetővé, valamint az arc jellegzetes szerkezete, amelyet a száj vonala és a szem két pontja jelenít meg, ám még ez is túl sok fogódzót kínál fel. Alakjainak arcára fest, cenzúrázva azoknak egykori mivoltát. A vastag fekete festékpötty, a szemeket kitakaró vonal mind mind arra szólítja fel a nézőt, hogy egyre erőteljesebben a szó szerinti és kontextuálisan értett keretekre figyeljen, annak érdekében, hogy az azonosság legapróbb morzsáját is megtalálja és amikor ez megtörténik, ne a látvány, hanem a felfedezni vélt konnotációk ismerete váltsa ki a riadalmat. A nem-emberi csak akkor váltja

▼

3 TOLNAI, *Hét rövid fejezet Mauritsról* = Uő., *A meztelen bohóc*, 163.

ki ezt a hatást, mikor az ismerőssel hasonlítjuk össze, mindaddig nem több, mint formák rendezett struktúrája.

Maurits figuratív ábrázolására mindig is jellemző volt, hogy az arcok halott-nak tűntek.⁴ Am talán éppen a jól körülhatárolt kereteknek köszönhetően ezek már nem beszédes alakok. Nemcsak azért némultak el, mert szájukat néhol lefedi a koporsó teréből kiemelkedő csík, hanem azért, mert érezhetően nincsenek kapcsolatban többé a világgal, attól végérvényesen elválasztják őket a koporsó lapjai. Azok a figurák, amelyek az 1980-as évektől egységesen teszik fel azt a kérdést, hogy „mi történt velük?”⁵ itt már tudatában vannak annak, hogy ami történt velük, nem egyszerűen az elmúlás kérhetetlen bekövetkezte: véglegesen elmozdultak az emberitől, annak sosem lehetnek többé részei, hiszen, bár „kissé légy- vagy féregszerű, bestiális, démoni figurákról van szó, akik végső soron és mindenekelőtt mégis EMBEREK”,⁶ már nem csak ábrázolásukban válnak ember-telenné, idegenné.

A képeket nézve feltűnő, hogy a széles, erőteljes vonásokkal megalkotott keretek apró, energikus vonalak ellenpontoszák, amelyek a testekből sugároznak kifelé. Szinte elfedik őket a keretek vastag feketéi, ám betüremkednek az arcnak fenntartott térbe is, összekötve így a kettőt, beleágyazva így az arcokat a koporsóba. A nem-emberi ezáltal nyer új értelmet: a bomlás és a halál folyamatai révén, a környezetbe való visszaolvadás következtében az ismerős formák idegen körvonalakat vesznek fel, ám mindeközben a halál félelmetes képe az elmúlás természetes folyamatává szelődül, amely sem nem felemelő, sem nem rémisztő. Egyszerűen csak van, és ennek a természetességére való rácszmelés, a képek díszes neutralitásának felismerése az, ami igazán megdöbbenítővé válik ezekben az alkotásokban.

Ilyen módon az emberi épp emberségétől megfosztva válik végérvényesen részévé a képi világnak. Nincs szó természetéről, hiszen csak a lecsupaszított, koporsóvá redukált síkidomok ölelik körbe, hiába tűnnek fel rovarszerűnek vagy épp bestiálisnak, számukra is csak ezek a feketén sem egyhangú, az ecoline-színekben pedig egészen rikítóan figyelmet követelő négyzetek állnak rendelkezésre. Az ezzel való kapcsolatukat pedig ezeknek a vonalaknak köszönhetően tartják fent, amely egyaránt befonja nemcsak a koporsókat, hanem az arcokat is, mind a kettőt szétfeszítve és mindkettő felé helyezkedve. Nem tűnnek fel kaotikusnak, de rendezettségük nem értelemről fakad, hanem a természeti törvények taka-

▼

4 KOVÁCS Gergely, *Magasfeszültségű vonalak* – Maurits Ferencgrafikai-munkássága, Képirás, <https://kepiras.com/2013/03/kovacs-gergely-magasfeszultsegu-vonalak-maurits-ferenc-grafikai-munkassaga> (Utolsó megtekintés: 2026.01.05.)

5 BÁNYAI János, Maurits-tárlat Szentelekly-ereklyék mellett. A sziváci Szentelekly-napok keretében megrendezett Maurits-tárlat 2004. október 16-i megnyitójának szövege, Zetna, <https://www.zetna.org/zek/folyoiratok/86/banyai.html> (Utolsó megtekintés: 2026.01.05.)

6 KOVÁCS, i.m.

rékos, mindent beosztó kimértségéből. Ám mindenekelőtt élőnek hatnak, organikusnak, az olyan sűrűn emlegetett mauritsi drótháló⁷ révén a képek elevenek, dinamikusak. Ám csak ez kölcsönöz a képeknek elevenséget, a további részek statikusak és merevek. Megmerevedtek.

Ritkán követelnek maguknak ezek a vonalak főhelyet, ám amikor ezt megteszik, akkor már mesterkéltnek tűnnek fel: a neonszínű vonal élénken különvállik a kép világtól, hangsúlyozva, hogy utólag került oda, az ábrázolt elfedésére törekszik.

Ezekből az elfedésekből – amelyek egyaránt eredhetnek a fent taglalt vonalrendszerekből, illetve a már többször említett koporsókeretek arcba való betüremkedéséből – fakad a festményeknek a Maurits-életmű talán legérdekeesebb kérdésfelvetése. Ahogy Bányai János korábban idézett gondolatmenetéből is kiviláglik, de a Maurits-szal foglalkozó szakirodalom számos más passzusát is egyetértően lehetne itt idézni, számára az arc, annak szétbonthatósága és újra-rendeZHetősége mindig is központi kérdés volt.

„Maurits Ferenc arc iránti érdeklődése a különféle eljárásmodok és tartalmi jegyek alapján több korszakra is felosztható. A ráfestés személyes közvetlenségével hozott létre attraktív korrekciós sorozatokat a vajdasági irodalmi személyiségek portréfotóiból. A személyes átiratok, a felülírási gesztusok erőteljes érzelmi kötődést közvetítenek. Az arcra koncentrálló szériák között olyan is van, amely a fotografikus hagyományból merített ismeretlen arcok megdolgozásával készült. Sajátos edényportréi azt bizonyítják, hogy behatóan ismeri az egykori nemes tárgyak tekintetét, a tálak, a korsók, a teáskannák, vagy éppen a patinás megjelenésű patikaedények kifejező arcát is.”⁸

Az arcok itt is felismerhetően jelen vannak, csak „utólagosan”, a kép más elemit felhasználva roncsolja őket. Ez a gesztus ugyanakkor azzal jár, hogy az arcok elnémulnak, megszűnnek megbotránkoztatóak lenni, lehetővé válik, hogy csak tárgyként tekintsünk rájuk. Megszűntek élőnek lenni, és ez nem csak annak köszönhető, hogy érzékszerveik, a szemük és a szájuk le lett takarva, hanem annak is, hogy a képek vastos keretei befejezetté teszik a figurákat. Alakjuk nem tud kimozdulni, hiányzó részeitet bőven a kép terén belül, a keretek alatt helyezük el. Nincs érvénytelen levágás, a kimozdulás dinamizmusával kecsgetető kinyúlás a kép teréből. A keret így újra és újra átértelmeződik a képeket nézve: egyszerre idézi fel a koporsót, egyszerre szolgáltat biztos határokat az értelmezési törekvéseknek, és egyszerre funkcionál úgy, mint a fényképeken a gyászkeret.

▼

7 LÓDI Gabriella, *K/arc képek*, Vajdasági előretolt helyőrség, <https://vajdasagihelyorsog.org.rs/kritika/konyv/k-arckep/> (utolsó megtekintés: 2026.01.05)

8 FARAGÓ Kornélia, *Az én kétarcúsága*, Forrás 2022/12, 108.

Sinkovicz László

Névtelen érzelmek, házi indulatok

Papp-Sebők Attila: Káté

Papp-Sebők Attila minden tekintetben fiatal költő. 1997-ben született, első kötete 2025-ben jelent meg a FISZ gondozásában *Káté* címmel. Mégsem igazán kiforratlan, nem érődik zsenének, nincsenek vadhajtásai, nem látszik rajta a túl sokat akarás. Jól szerkesztett, szinte mentes a pontatlanságtól, az inkoherenciától, általában véve is érettnek érődik – nem csak egy elsőkötetes szerzőhöz képest. Mintha már most nagyon ismerős lenne.

Kicsit már-már *unheimlich* is ez az ismerőség. Ez pedig abból fakad, hogy Papp-Sebők versei meglehetősen belesimulnak az elmúlt közel két évtized magyar, fiatal lírai hangjába, érzékenységébe. Bodor Béla leírása a Kalligram 2007-es Telep-számából, továbbra is szinte teljes egészében áll a *Kátéra* is. „Igaz, lírai beszédmódjukban vannak uralkodó tendenciák, és bizonyos fajta költőiségek mellőzése is közös sajátosságuk, így a kötött dalformák, a pátosz, a népies vagy hazafias tematika és írásmódok, a kötetlen vagy automatikus íráselemek alkalmazásának és mindenfajta avantgardizmusnak a kerülése mindannyiukra jellemző. [...] Líraeszményük egyrészt személyesebb (ha úgy tetszik: alanyibb), másrészt expresszívabb, sőt kockázatkeresőbb annál, ami az utóbbi évtizedek magyar lírai posztjait jellemzi. Hirtelenjében távolabbról Tandori Dezső, Tolnai Ottó és Oravecz Imre, közelebről talán Marno János, Hizsnyai Zoltán és az erdélyi harmadik Forrás-nemzedék költői jutnak az eszembe, mint olyanok, akikre ez a líraeszmény feltekinthet. A trendszerűbbek közül talán egyedül Kemény István. Esetleg még Térey. Néha Kukorelly és Parti Nagy, de ők inkább már mint a rituális apagyilkosság potenciális célszemélyei.”¹ A *Káté* (belső) szerkezete is erre a hagyományra emlékeztet: sűrűn szőtt motívumhálózat, amely átível verseken és nagyobb struktúrákon is, folyamatosan újraolvasásra és újraértelmezésre készlet. Erre utal a fülszövegében Nádasy Ádám is. „Költészete ezeket a lapokat helyezi egymásra, egyik alól áttűnik a másik.” A szövegek papírszerűen rétegződnek: egyes motívumok átlátszanak a másikba, hol halványabban, hol markánsabban, szinte gondolatrítusként térnek vissza egyik vagy másik helyen.

Abban mégis eltér a tágon értelmezett *telepesektől*, hogy ő kifejezetten hangsúlyozza az *újholdas* kapcsolódásait. Például az *Ironikus önreflexió előnyeiben*: „újholdas lendülettel / más verseket olvasok és fogalmazok” [K. 72.] Vagy még inkább a

▼

¹ BODOR Béla, „Telepesek”, Kalligram 16, 11. sz. (2007), 57.

köszönetnyilvánításban: „NNÁ! Most már én is bevezettem a névtelen érzelmeket a házi indulatok körébe.” [K. 73.] – utalva Nemes Nagy Ágnes *Rilke-almafa* című esszéjére. „Rilke biztos kalauz azon az úton, amely a névtelen emóció fogalmához vezet. Amint már többször próbáltam megfogalmazni: hogy az úgynevezett érzelmeknek legalábbis kétféle rétegük van, hogy az első réteg hordozza az ismert és elismert érzelmeket, ezeknek nevük van: öröm és bánat, szeretet és gyűlölet, hogy a második réteg viszont a névtelenek senkiföldje. A tudat határain vagy azon is túl bolyongó névtelen, gazdátlan, de nagyon is érzékelt emóciókat – amelyeknek jelentőségét eltúlozni alig lehet – mintegy kézen fogni és bevezetni a házi indulatok körébe: ez látszik a 20. századi költő mindig megújuló egyik feladatának.”² Ebben a Rilke-értelmezésben az érzelmeknek két rétege van: az ismert és elismert érzelmeké és a névtelenek senkiföldjéé. Ez utóbbiak a tudat határain túl helyezkednek el, érzékelték, de ki nem fejezték, és a XX. századi költő feladata érzékelhetővé tenni őket. És Papp-Sebők köszönetnyilvánítása szerint most már ő is ezt csinálja, azaz, ha jól értem, a *Káté* valamiféle (meglehetősen karteziánus) célja, télosza és/vagy étosza a tudattalanban rejtőzködő érzelmek háziasítása lenne a költészet (vagyis a nyelv) által. Egyszerre lenni Freudnak és Wittgensteinnek. Sőt ez nem is valami távoli horizontként tűnik fel, hisz nem rejtett ambíciózussággal be is jelenti: “Most már én is bevezettem”.

Az erre irányuló törekvés főként az első ciklus, a *Feléd* szövegeiben érhető tetten. Ezek figurativitása, szóképei, de még grammatikája is mintha valamilyen jelen-nem-lévőt próbálnának megragadni, ahogy erre már a cím is utal. Az talán nem meghatározható, de mindenképp sejthető, kit vagy mit jelöl ez a „feléd”. Bár a szövegek egyike sem deklarálja, a referenciamezőiből átsejlik, hogy ez az óvatosan körbeírt figura minden bizonnyal a keresztény Isten, vagy legalábbis annak egy személyes („alanyi!”) változatáról lehet szó. A ciklust keresztül-kasul átszelik a bibliai metaforák és utalások. A *Különbésgéttelben*: „a saját / anyagával szembeni tehetetlen / test krisztusi sínylődésében” [K.8.]. A *Kiűzetés előttben* „visszanéztünk az első fára” [K.9.]. A *helyváltoztatásról...-ban* „és már a távolból kiszúrtam / alakodat izzani a fényben.” [15.]. De ezek a kis epifániák mindig a lírai én emlékeivel kapcsolódnak össze: a *Különbésgéttelben* egy fakivágásával, a *helyváltoztatásról...-ban* egy gyalogútéval, a *Kiűzetés előttben* pedig egy medve látványával: „az állat lomhán / indul a ritkuló lombok közé.” [K.9.] Mintha a lírai én a saját tapasztalatai nyomán próbálná meg Istent vagy az istenképét megtalálni. Ez a keresés a ciklus poétikája is egyben, de a beteljesülést mintha a másik fél létmódja is ellehetetlenítené.

▼

2 NEMES NAGY Ágnes, *Rilke-almafa*, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagyo0137a/nemesnagyo0174/nemesnagyo0174.html>, hozzáférés: 2025. december 27.

„Belátom nem tapasztalat vagy, hanem állandó,
nem a világ része, hanem személője, én pedig
boldog aggodalomban gondolom el: nekünk
találkozni se kell, hogy szeressük egymást.”
[K.10.]

Ha Papp-Sebők Istene nem érthető el empirikus tapasztalatok alapján, a privát élményekre alapuló keresőmunka sosem érhet véget. A lírai én emlékezetmunkája mindig csak konvergencia marad, a szöveg mindig csak körözhet a tárgy körül, sosem nevezheti meg, ez az állandó közelítés válik létmódjává, ezért lehet *Feléd* a címe szakaszoknak.

A keresztény Istent, pontosabban a vallást tematizálja *A szégyen nagy emlékezete* ciklus is, amely egyben a kötet mottójaként választott Annie Ernaux mondat részleges ismétlése is. De míg a *Feléd* egy absztraktabb (ám kitapinthatóan keresztény) Isten keresését tematizálja, *A szégyen...* jóval felismerhetőbben a vallást és/vagy az egyházat. A kapcsolat helyett inkább azokkal a szövegekkel, narratívákkal való viszonyáról beszélne, amelyek megpróbálják értelmezési keretbe helyezni az előbbit. Ez a viszony hangsúlyosan jelenik meg a *Kilengésben*:

„Kéziszótár és könyvek nélkül szeretnék
szólni Istenhez. Kimarkolni
a tudást, felhagyni az ismerettel.
Kimondatik, hogy cselekvőképtelen vagyok.”
[K. 53.]

és a *Hiszem bűneinknek bocsánatát*ban is:

„és hogy hiába nem tudom
a kátét, szemérmetlenül
szeretem Istent. Őt fogom
vallatni halottaimért.”
[K. 52.]

Az viszont jól látszik, a keretezés kudarcos, Isten és a lírai én viszonyába nem tudnak beférkőzni kívülről értelmező szövegek, szigorúan személyes (alanyi!) viszonyoknak tűnik ez. *A Hiszem bűneink bocsánatát* címe is olyan szövegváltozatot hoz létre, amely az eredeti passzív szerkezet helyett a személyességet emeli ki, ráadásul az első sora is így válaszol erre: „ezt kellett volna felelnem”. Azok a narratívák tehát, amelyek már nyelvi is formált keretet adtak volna az Istennel való viszonyoknak, elégtelenek, befogadhatatlanok, elsajátíthatatlanok. Úgy látszik,

saját magának kell megírnia, nyelvivé tennie ezeket a *tudat határain bolyongó névtelen érzelmeket*. És nem könnyíti meg a sikert az sem, hogy az egyház és a vallás közvetítői szerepét a test, a testiség és a vágy is aláássa. „Kifulladásig szorítkozom vágyamban, / ebben a testben. Ezeknek az érzéseknek / magas a hitszillapító ereje.” [K.54.]

A két ‘istenes’ mintegy *dióhéjként* zárja körbe az összesen öt részből álló kötet másik két ciklusát, amelyek a személyesség egy másik rétegét boncolják, a családot. A *Hamarosan eszünk* a női, a *Fénymásolatok* a férfi felmenőket, rokoni viszonyokat járja körbe. Míg a keretező ciklusok közül a *Feléd* meghatározó metaforája a fa volt, a *Hamarosané* a víz.

„Sós borvizet ittunk, mielőtt
a vasúti sorompó lecsukódott.
Még átfutottam a forráshoz,
anyám cigarettafüst-alakja mellől
néztél, hogy sunyít hónom alatt
az üres műanyag palack,
és a víz, mint hibásan rajzolt
ceruzavonal, karomon lefelé
tartott.”
[K.21.]

De a vízmetaforák mellett gyakran bukkannak fel a gyermekkor és ennek különbözői terei is, a vályogház, a vidéki (erdélyi) tájelemek is, például a Szent Anna-tó, a szántóföldek, a lovaskocsi – mintha a lírai én fizikai és lelki tájait egyszerre járná be. Ezért is lehet, hogy a metaforakészlete sem szabályos vagy pontosan körülhatárolható, mintha az emlékezés affektív töltöttsége amorffá, amőbaszerűvé tenné őket. Így aztán a vízhez nemcsak a tavak és más formák tartoznak, de halak és horgászszerszözök is. „ahogy a horog a szemébe kapott, / és megbicsaklott, görnyedt háttal / még próbálta eltartani a magától / a következményt. Előtte a kövön / vér, meleg, ragacsos.” [K.31.]

Ezzel szemben a *Fénymásolatokat* már nem a víz és a nők, inkább a férfiak és a föld alakváltozatai járják át. „Egy mező látta: tiszta, tágas, tele / taposóaknákkal. A futás öröme, aztán a sás / árulása, a bokát legyező fű lódulása.” [K.34.] Érdekes módon írott szövegek is itt kerülnek elő többször, úgy látszik, van ezekben valamiféle paternalista minta vagy fordítva, az atyaiság a szövegekben működik, kátéban, levelekben: „ezeken a szavakon keresztül, ezekben / a szavakban van minden ismereted az apaságról, minden / ismeretem, ezekben vagyunk egyedül közel” [K.40.].

Úgy tűnik tehát, a *Katé* belső szerkezete szerint a hit, a vallás és Isten témái keretezik – szó szerint is – a család és felmenők kérdéskörét. A már említett papírszerű szerkezet miatt viszont mégsem választhatók el igazán egymástól, az egyiket vagy másikat leíró metaforák átjárnak egymás közt. A víz női képéhez hozzákapcsolódik a kígyószerű slag, amelynek az édenkert fa-metaforája környezetében már könnyen kezdenek el szivárogni az értelmezési lehetőségei. „Én a slagot fogom, tekereg, / igyekszik bokámba mar / hidegen.” [K.18.] De a *Hamarosan eszünk* egyik otthon-metaforája, a vályog szintén kapcsolódik a valláshoz is: „Sötétül a vályog, mint / az ima bennem” [K. 56.] Mindezzel talán azt sugallja a kötet, valójában nem a forma fontos, az alany az, aki formálja, mindegy, hogy a családról vagy a vallásról ír, ezeket az én fogja össze.

„jobb híján arra a megállapításra jutok, olyan, mintha
egyazon anyagból formáznék újabbat és újabbat,
a korábbi forma eltűnik, de az anyag örökké
emlékezni fog.”
[K.11.]

Talán ezt erősíti meg az is, hogy nemcsak a figurák járnak át a különböző ciklusokon, de ráadásul a részek még tematikusan is többféleképp tagolhatók. Nemcsak a két ‘istenes’ keretezi a két ‘családost’, de az első és ötödik ciklus is elválasztható a közjük férkőző háromtól. A belső három megszólalásmódja ugyanis eltér a külső kettőtől, a közbülsők ugyanis, mintha egy gyermeki ént inszINUÁLNAK. A szövegek a gyerekkori emlékek lírai interpretációi, újraszcenírozásai lennének az emlékezetben. Ezek a versek szinte kivétel nélkül múlt időben is íródtak. Ezzel szemben a többször említett *Feléd*, már maga mögött hagyta a gyermekkorhoz kötődő kudarcos értelmezési kereteket, például a katekizmust, és a személyest helyezte el az Istennel való viszonya alapkövébe. A *Férfiak szaga* szintén felnőtt hangot választ, de egy interperszonális (akár párkapcsolati) szituációt jelenít meg. (Ennek töredékei már a *Balra elben* is megjelentek. „Most te vagy itt, de téled más szavakat / hallok – hőszivattyú, napelem, logarléc.” [K.19.]) Nem véletlen, hogy ezt a ciklust jóval sűrűbben járják át a korábbiak metaforái, a dióbél, az alma, a slag, mintha mindaz, ami ezekkel kapcsolatban felmerült volna most itt, ebben a felnőtt énből sűrűsödne össze. A ciklus végére viszont újra előtérbe kerül – a párkapcsolatiság mellett – a hit és Isten kérdése is, de csak annyiban, amennyiben a vallási keretezés teljessé váló kudarcát jelenti be: „és hunyt szemem alatt / mindent, ami az egyház, végleg / eloldoznak magamtól.” [K.70.] Így valójában ez a már címében is elég beszédes vers, az *Isten nevét ne* tekinthető az egész kötet epicentrumának is, ez az a pont, ahol a lírai én ‘elbeszélői’ pozíciója megszületett. Az egy-

ház keretezésének levedlése kellett a személyesség (alanyiség!) megszületéséhez, a kötet maga pedig ezt, a jobb híján felnőtté válásnak nevezhető utat mutatja be.

Ezért is lehet, hogy a kötet végére az első ciklus közelítő mozgása is megáll, megtalálja az Istennel való viszonyának fundamentumát, olyat, amelyet már a test és a vágy keretei sem feszítenek szét.

„A kirekesztettség eshetőségével alapozom meg istenkapcsolatomat. Később a szobámban mondom az imákat, mondom, miután sorra veszem az összes fantáziát, míg bőrömön a nedv ráncosra szárad.

Tulajdonképpen ennyi: lassan érő tények térhódítása a beszélgetésekben. Hogy nem tehetek mást, mint ami rendelkezésemre áll, és bizonyosság eltölthet örömmel.”

[K.69.]

Papp-Sebők Attila minden tekintetben fiatal költő, még akkor is, ha ez a fiatalága épp abban érezhető leginkább, hogy a *Káté* a legkevésbé sem fiatal vagy éretlen kötet. Hiányzik belőle a koraiság szabadsága, hibái, lecsupaszítatlansága, szertelensége. Túlságosan is jól ismeri azt a nyelvet, amelyen a kortárs, fiatal líra 20 éve beszél. Pedig tematikusan megtalálja magát, kifejezetten izgalmas az istenkeresése, az egyházzal, a vallással való viaskodása, de mintha ennek (nyelvi) hagyományával direkt nem foglalkozna. Olyan érzése lehet az olvasónak, mintha nem merne hibázni, addig csupaszítja, faragja, polírozza szövegeit, míg végül túl tökéletesek lesznek. Ez a makulátlanság viszont elmossa mindazt, ami megkülönböztetné a többiektől. Néhol lehet, hogy jót tenne egy kis kitüremkedés, egy kis kosz, hogy a saját témák saját nyelvet is találhassanak, és akkor eltűnhetne ez az *unheimlich* ismerőssége meg a folyamatos *déjà vu*-érzés, és még azt sem lehetne felróni Papp-Sebők Attilának, hogy túl jó lett az első kötete.

(Fiatal Írók Szövetsége, 2025)

Csehly Zoltán

Ἐρωτικός

Plutarchos: Szerelem könyve – Ingyen elvihető könyvek III.

Kellemesen puritán, ízléses könyvecske Plutarkhosz *Szerelem könyve* (Ἐρωτικός) című munkája, melynek borítóján egy gemmarajzba zárt, fél térdre ereszkedett meztelen atléta látható, aki jobb kezében ivócsészét, baljában babérkoszorút tart. Jelkép jelkép, jelzés jelzés hátán, a sztereotípiák otthonosságában megbúvó különösség eleve figyelemfelkeltő hatású. A vörös és fekete betűs, tengelyes szimmetriába rendezett tipográfia tovább fokozza az antik hangulatot, mégis a fűzetnyi fehér kötetke többet árul el a maga koráról, mint amennyire kötődik az antikvitáshoz. Van benne valami szubverzív energia, finom dandyzmus, wilde-i utalásosság: ez a könyvtárgy akár egy nem mindennapi, sokatmondó szerelmes ajándékként is megállná a helyét, miközben képes megőrizni eredendő ártatlanságát és klasszikus méltóságát.

A platóni hagyományt követő dialógus Plutarkhosz *Moralia* (Erkölcsei írások) című enciklopédikus duzzasztott munkájának önálló tematikus részét képezi. Magyarul ismereteim szerint ez az egyetlen fordítása létezik, melyet Sandelhausen M. (Miklós?) készített el, Kende Béla előszavazott és 1925-ben jelent meg a budapesti Centrum Kiadóvállalat gondozásában. A szöveg új magyarítása a legújabb Plutarkhosz-kötetbe sem került bele (Plutarkhosz: *Válogatott esszék és dialógusok*, Bp., Corvina, 2025). A téma a fordító számára valóságos erotikus élményfürdő, az előszóírónak viszont meglehetősen kényes, ön- és fordítóvédelmi stratégiái egyszerre heroikusak és komikusak. „A munkát értékessé az teszi, hogy filozófiai átmenetet nyújt a régi pogány fiúszerelmről a nőszerető felfogás felé” – írja magabiztosan Kende Béla, és szerinte Plutarkhosz (azaz a „vén Plutarch”), a római és a görög kultúra mágikus ötvösmestere ezzel Platónnál is közelebb kerül a szerelem nyugati felfogásához. A „barlangba halmozott arany” végre fényre kerül, a nőknek lelkük lesz, a testi szerelemből „párázott lelki vonzódás valósága” dicsőséges diadalt arat, hiszen a nőszeretés eddig csak „fajfenntartó ténykedés” vagy „bujálkodási forma” volt. Az 1925-ös keltezésű, májusban, a szerelem havában írt előszó rövidege ellenére is hosszan tartó komikus hatást kelt, s felkészít a kedélyes párbeszéd élvezetére. A fordító már a borítón is hangsúlyozza, hogy ógörögből dolgozott, belül azonban jelzi, hogy Xylander (Wilhelm Holtzman) 1567-es latin fordítását is felhasználta.

Autobolos, Plutarkhosz fia elmesél egy beszélgetést, melyre a Helikonon került sor: a disputa a szerelemről szólt és Erósz ünnepén zajlott le a Múzsák templomában.

A „szép Bacchon” körül számos fiúszertő legyeskedik, de egy gazdag, kissé érettebb özvegyasszony, Iszmenodora is kiveti a hálóját a gyönyörű fiatal fiúra. Komédiába illő szituációba csöppenünk, s ha a komikum nem is, a kedély retorikája mindvégig uralni fogja a művet.

A fiú tanácstalan, hajlana a nőszertésre, de kortársai csúfolják a különbség miatt. Peisias (a fiú unokatestvére) és Andemion (ő a fiú „legkomolyabb fiúszertője”) véleménye alapján szeretne végleges döntést hozni. A vitába mások is bekapcsolódnak: Protogenes egyenesen „ocsmánynak” tartja a házasságot, Daphneus ellentétes véleménye szerint viszont a férfi és a nő kapcsolata a „legszentebb kapcsolat”. Protogenes hangsúlyozza, hogy „a szerelem, ha egy ifjú és nemes lélekbe kap, a barátság kapcsán erényben való egyesülést hoz, de az asszonyokkal való szerelmeskedés legfeljebb csak érzéki kéjt és a szép formák ízét adja”. A fiúszerelem nem elpuhult és mámorittas, nem testi, hanem elsősorban lelki aktus. Ellenérvek is akadnak bőven: miközben Protogenes úgymond „porral lepeti magát, hidegben fürdik” és úgymond „filozofál”, lényegében „fél bevallani, s így letagadja az érzékiséget”. A pénzes Iszmenodora és a női nem bírálata is erőteljes. Ráadásul Iszmenodora elrabolta a tornacsarnokba igyekvő Bacchont, leráncigáltatta a ruháit és nászruhát adott rá: erről Peisias egyik barátja hoz hírt a társaságnak. Felmerül egy olyan lehetőség is, mely szerint ezt a rablást maga a fiú eszelte ki, hogy „kicsússzon a fiúszertői körmeiből”, és egy szépasszony karjaiba meneküljön. A beszélgetés folytatódik, Plutarkhosz maga is egyre aktívabb szerephez jut: négyféle barátságot különít el (a természet iránti, a rokonias, a közösségi és a szerelmi barátságot). Felidézi Platón tanítását a szerelmi örületről, a lélek „heves vibrálásáról”, melyet entuziaszmusnak neveznek: a szerelmi elragadtatás ebből kifolyólag isteni ihletből fakad. Aphrodité műve „egy drachmáért megvásárolható”, de Aphrodité Erősz nélkül „undorító és szegényes”.

A fiúszerelem gyakran vezetett féltékenységi gyilkosságokhoz, de számos szép példa is akad: Niobé egyik lenyilazott fia is csak a fiúszertőjét kívánta maga mellé (utalás Szophoklész egyik elveszett művére). Kleomachos története is a harci virtust példázza: Kleomachos annak tudatában, hogy a fiúszertője nézi a harcot, elképesztő erőre tett szert, megfutamította a lovasságot, de még a gyalogságot is. Miután odaveszett, Khalkis piacán emlékművet emeltek neki, és „a khalkisiak, kik előbb idegenkedtek a fiúszerelemtől, most tisztelni kezdték”. A „khalkidikai városokban” a szeretőt Anionnak, a kedvest Philistusnak nevezik. A katonai erősz hosszabb kifejtésre kerül, a győzhetetlen szeretőkből álló sereg utópiája itt is erőteljes. Héraklész fiúszerelemi is felbukkannak, de ami sokkal meglepőbb lehet, előkerül az egyiptomi szerelmi mitológia rokonítása a görög felfogással. A testnek életet adó napfény hozza el a lélek számára a szerelmet. Az égi Erősz tükröt tart nekünk, láthatóvá teszi a szépséget, az isteni és intellektuális dolgokat, s ehhez felhasználja pl. a „fiúk alakját” is.

A tudás a visszaemlékezés egyik formája (Plutarkhosz alapvetően Platónra emlékezik vissza, műve jelentős részben az ő szerelemfilozófiájának tükré). Erósz a szivárvány, azaz Iris és az „aranyhajú Zephir” nászából született, Erósz akár a szivárvány fénytörése, a lelket töri meg az isteni szépségre való visszaemlékezés számára. A fantázia szerepe is jelentékeny: „Mert a fantázia képei, melyek a szerelmesbe lopakodnak és átaljírják őket csiklandozva, sokféle módon viszik vonaglások között a testet ejakulációhoz...” Plutarkhosz a szerelem lényegét illetően nem lát lényeges különbséget a nők és a férfiak természetében, mert a nő is „az erényre hívó boldog hajlam jeleit” hordja magában.

Az erőszak gyakran gyűlöletet szül: ezért ölte meg egy vadászaton Archelaos makedón királyt Kateas, egykori fiúszeretője, és Pittolaos ezért gyilkolta meg a pherai Alexandert. Periandros zsarnok egyszer tréfából megkérdezte a fiúszeretőjétől, hogy „nincs-e még teherben”, erre a fiú dühében végzett vele. A nőktől sem lehet elvitatni „minden erényes és baráti képességet”. A törvény is támogatja a házasságot. A dialógus végén a fiúszerelemet kemény kritikának vetik alá: „azokat, kik a fiúszerelemnek adták magukat, állhatatlan embereknek tartják s gúnyolják őket, hogy barátságuk, miként a tojás, egy hajszállal kettévágható, és hogy ők maguk úgy tesznek, mint a nomádok, kik a tavaszt zöldellő, virágos mezőben töltik el, aztán egyszerre mint az ellenséges országból, kivonulnak”. A szakáll által Bion szofista szerint „a fiúkedvesek egy gonosz zsarnoktól szabadulnak meg”.

Az asszonyok szerelme érett korban is időtálló, „szürke hajjal és ráncokkal sem virágzik el”. A dialógus azzal zárul, hogy a lakodalom már megkezdődött, és a társaság helyel-közzel tudomásul veszi „Ismenodora huncutságát”.

A dialógus nyilvánvaló hatással volt Kerényi Károly Pseudo-Antisthenés „álnéven” írt *Beszélgetések a Szerelmről* című dialógusára, de ez a különleges mű már egy újabb reflexió tárgya lehetne.

(Centrum Kiadóvállalat, 1925)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu